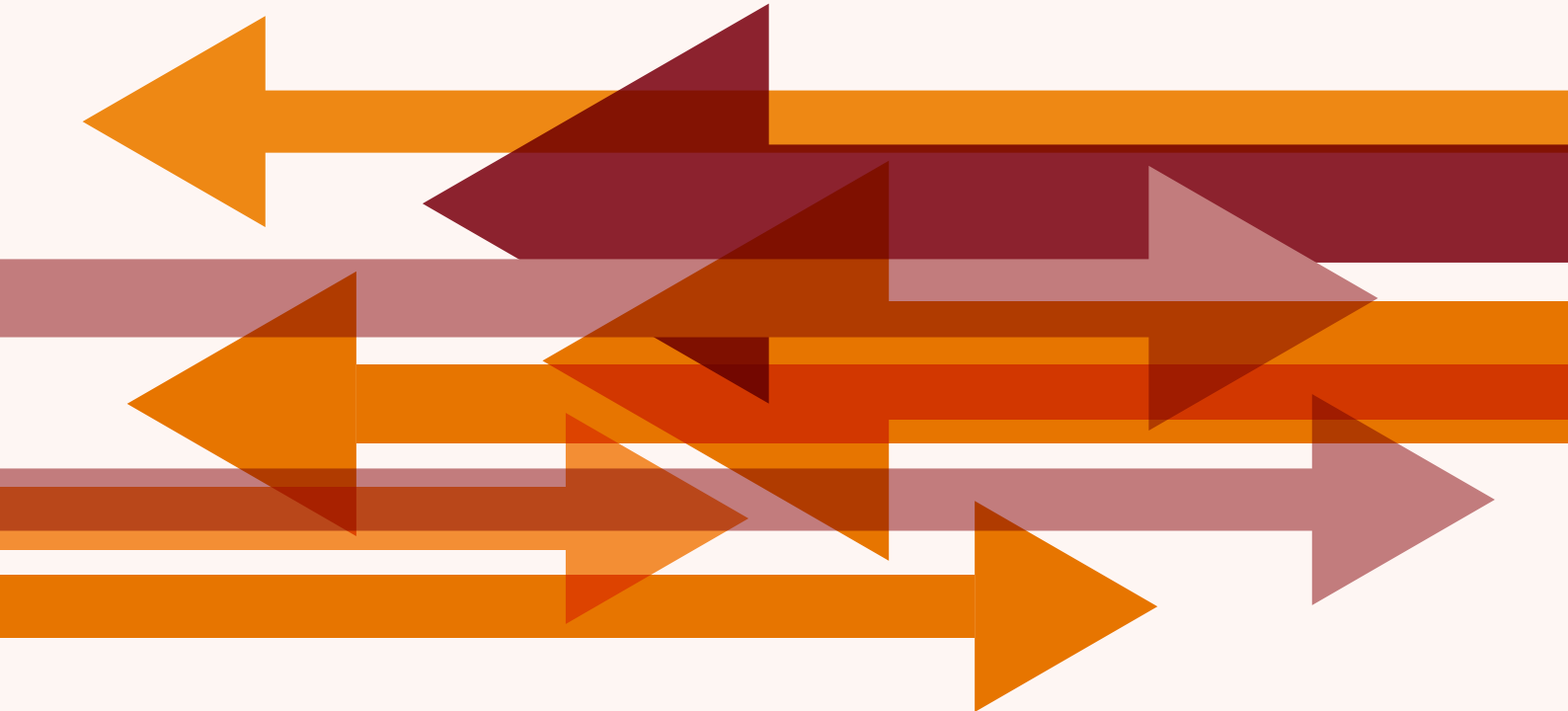




TÜRKİYE'YE İÇERİDEN BAKIŞ:
YÜKSELEN
İSLAMİ ORTA SINIF



Türkiye'ye İçeriden Bakış: Yükselen İslami Orta Sınıf

TESEV

Yazar

Etyen Mahçupyan

Odak Grup Çalışması

SAM Araştırma Şirketi

Rapor Hazırlık

Şubat 2014

Yayın

Aralık 2014

Kapak Tasarımı

MYRA

Yayıma Hazırlayanlar

Ezgi Öztürk

Sezen Ünlüönen

Danışmanlar

Ferhat Kentel, Şehir Üniversitesi Sosyoloji Departmanı

Kenan Çayır, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Departmanı

Nurullah Ardıç, Şehir Üniversitesi Sosyoloji Departmanı

Araştırma Asistanları

Elif Kalaycıoğlu, Doktora Öğrencisi, Minnesota Üniversitesi

Sezen Ünlüönen, TESEV Demokratikleşme Programı

Bu rapor Dünya Bankası Türkiye Ofisinin finansal katkılarıyla hazırlanmıştır. Çalışma Dünya Bankası'nın görüşlerini yansıtmamaktadır.

TESEV katkıları için Dünya Bankası'ndan Martin Raiser, Ana Maria Munoz Boudet ve Marina Wes'e teşekkürlerini sunar.

İçindekiler

1. YÖNETİCİ ÖZETİ.....	3
2. SAHA ÇALIŞMALARI.....	9
SAHA ÇALIŞMALARI NE DİYOR?	12
a) Siyasi Kurum ve Haklar.....	12
b) Aile, Kadın, Cinsellik.....	24
c) Grup Aidiyeti, Bireysellik, Hoşgörü.....	27
d) Pazar Ekonomisi, Sınıf Farklılıkları ve Batı Dünyası Hakkında Görüşler	32
SAHA ÇALIŞMALARINA GÖRE “İSLAMİ” ORTA SINIFIN ÖZELLİKLERİ	39
a) Siyasi Kurum ve Haklar.....	39
b) Aile, Kadın, Cinsellik.....	39
c) Grup Aidiyeti, Bireysellik ve Hoşgörü	40
d) Pazar Ekonomisi, Sınıf Farklılıkları ve Batı Dünyası Hakkında Görüşler	40
3. ODAK GRUP ÇALIŞMASI	42
a) Siyasi Kurum ve Haklar.....	42
b) Aile, Kadın, Cinsellik.....	54
c) Grup Aidiyeti, Bireysellik, Hoşgörü.....	59
d) Pazar Ekonomisi, Sınıf Farklılıkları ve Batı Dünyası Hakkında Görüşler	60
e) Gezi Parkı	63
4. SONUÇ: BİREYSELLEŞME, MELEZLEŞME VE ADAPTASYON.....	66
REFERANSLAR	70
EK 1: ODAK GRUP DEMOGRAFİ.....	71

1. YÖNETİCİ ÖZETİ

Türkiye ekonomisinin 1980li yıllardan itibaren sürekli olarak dış dünyaya açılması, 2000ler itibariyle finansal sektörde yapılan reformlarla ekonomide istikrarın sağlanması ülkenin büyüme hızının yüksek seviyelerde seyretmesini sağlamıştır. Yapısal reformlar ve hızlı kentleşme oranları sayesinde ortaya çıkan verimlilik kazançları ile işgücü katma değeri daha yüksek faaliyetlere yönelmiştir. İstikrarlı bir siyasi sistem ile desteklenen piyasa odaklı uygulamalar sayesinde özel sektörün gelişmesi sağlanmıştır. AK Parti'nin uyguladığı rekabetçi politikalar, 2001 krizinden sonra devam ettirilen sıkı mali politikalarla sağlanan ekonomik büyümenin daha kapsayıcı olmasına yol açmış, Anadolu sermayesinin ekonomideki payını artırmıştır.

Bütün bu gelişmeler sonucunda Türkiye'nin orta sınıf kesiminin refah seviyesi artmış, kentleşmenin hızlanması ile hayat standartları ile gündelik yaşam alışkanlıkları değişmiş ve bu kesimin siyasi talepleri geçmişe göre farklılık göstermeye başlamıştır.

Elinizdeki çalışma refah düzeyinin Türkiye'de ne tür dinamik ve beklentiler yarattığını, toplumun demokrasi konusundaki algılarını ne yönde etkilediğini ve toplumda Batı toplumlarına benzer görüş ve tutumlar yaratıp yaratmadığını öğrenmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Türkiye genelinde toplumun algılarına dair KONDA, TESEV ve Pew gibi kuruluşlarca son 20 yılda yapılmış araştırmaları derleyerek değişim alanları ve yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu derlemenin ardından yürütülen odak grup çalışmalarıyla bazı açık kalan noktalar mercek altına alınmıştır. Anketler ve odak grup çalışmalarından elde edilen bilgi ve bulgular 1) Siyasi Kurum ve Haklar, 2) Aile, Kadın, Cinsellik, 3) Grup Aidiyeti, Bireysellik, Hoşgörü, 4) Pazar Ekonomisi, Sınıf Farklılıkları ve Batı Dünyası Hakkında Görüşler başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Çalışmadan çıkarılacak en önemli sonuç Türkiye'nin yeni orta sınıfının 'İslami' niteliği açık olsa da, dindarlık algı ve anlayışının hızla değiştiğidir. Maddi refahı talep eden, özgürlüğü giderek birey düzleminde ele alan ve bu hedefler doğrultusunda küresel ortama uyum sağlama dürtüsü geliştiren bir dinamik ile karşı karşıya olunduğu gözükmektedir.

Bu raporun orta sınıfa dair öne sürdüğü gözlemlerin Türkiye'nin siyasi ve sosyolojik dönüşümünün anlaşılması açısından önemli olduğunu ve bu kesimin algı, beklenti ve taleplerinin gelecek dönem siyasetini belirleyeceğini düşünüyor, TESEV olarak bu çalışmanın politika geliştirme alanına katkıda bulunmasını temenni ediyoruz.

Giriş

Kuramsal açıdan, modernleşme mekanizmasının en belirgin ve üzerinde durulan dinamiği refah ile demokrasi arasındaki ilişkidir. Modernleşme kuramlarına göre modernleşme refahı, artan refah düzeyi ise sekülerleşmeyi beraberinde getirecektir. Sekülerleşen ve ekonomik kaynakları artan kitleler siyasi alanı etkileme isteğiyle demokrasi talep edeceklerdir. Ters yönde de işleyebilen bu mekanizma, demokrasinin yerleşmesinin refah düzeyini arttıracaklarını da öngörmüştür.

Bu yaklaşım, bir yandan da zımni olarak, modernleşen toplumların zaman içinde ve gelir seviyesi yükseldikçe Batılı toplumlara benzeyeceğini savlamaktadır. Ancak Türkiye örneğinde de gördüğümüz, bu dinamiklerin Batı dışı toplumlarda daha farklı yollar izleyebileceğidir.

1923'te Cumhuriyet'in ilanından 2002'de AK Parti'nin iktidara gelişine kadar geçen sürede Türkiye'de "Türk ve laik" kimliği üzerinden bir merkezileşme yaşanmış, diğer kimlikler ise hem siyasi hem ekonomik olanaklardan yoksun bırakılmıştır. Demokrasi alanındaki bu eksiklik refah düzeyini de etkilemiş, 1980-2002 aralığındaki küresel büyümeye rağmen Türkiye'nin kişi başına düşen milli geliri neredeyse yerinde saymıştır.

2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesiyle, küreselleşme ve post modern eleştirinin rüzgarını da arkasına alan İslami kesim, kendi burjuvazi ve orta sınıfını yaratmayı bilmiştir. Ancak bu modernleşme dini cemaati küçülten bir sekülerleşme yaratmak yerine, bir yandan cemaati genişletmiş, öte yandan da dindarlığın anlamını değiştirmiştir. Dindarlık gündelik hayatın gereklerine uyarlanmış, ahlak ile dindarlık arasındaki müteakabiliyet bozulmuş, buna karşılık İslami ve laik cemaatler melezleşmiş, herkes az veya çok "dindar" hale gelmiştir. Bir başka deyişle, ülkede demokratik talepler genişlemekte, refah seviyesi yükselmekte, Batılı hayat tarzı ve değerleri İslami kesimde giderek kendisine yer bulmaktadır. Ancak bu durum modernleşme kuramlarının öngördüğü üzere dindarlıktan kopuşu değil, dindarlığın çeşitlenerek çoğulcu bir yapı içinde yeniden kimlikleşmesini ifade etmektedir.

Saha Çalışmaları ve Odak Grup Çalışması Ne Diyor?

Türkiye genelinde toplumun algılarına dair araştırma kuruluşlarınca son 20 yılda yapılmış araştırmalardan derlediğimiz tespitler ve yürüttüğümüz odak grup çalışmalarından elde ettiğimiz bulguların kısa bir özetini aşağıda bulabilirsiniz.

a) Siyasi kurum ve haklar

Araştırmalar, toplumun siyasi hak ve özgürlüklere yönelik tutumu konusunda son on yılda olumlu yönde büyük bir sıçrama yaşadığını, ancak özellikle İslami kesimin hala dinsel ayrışmalara karşı hassasiyetini muhafaza ettiğini ve buna bağlı olarak laik/dindar ikilemini canlı tutan bir siyasi gerilimin sürdüğünü göstermektedir.

Öte yandan, sözgelimi şeriat, İslami kesimde bile siyasi bir talep olmaktan ziyade adil ve ideal bir toplumun dini bir simgesi olarak destek görmektedir. Benzer şekilde, siyasi partilerin ekonomiyi düzeltmeleri, hak ve özgürlükleri korumaları ve yolsuzluklarla mücadele etmeleri İslami değerlere sahip çıkıyor olmalarından daha önemli görülmektedir. Devletin dinle ilişkisinin bağımsız ve çoğulcu

bir kurum tarafından düzenlenmesi, din eğitiminin devlet tarafından ülkenin çok kimlikliliğine saygı duyan bir şekilde verilmesi, dini cemaatler içindeki bireylerin haklarının devlet tarafından garanti altına alınması yaygın istekler olarak göze çarpmaktadır.

Burada dikkat çeken bir husus, Kürt toplumunun, muhtemelen bu konu kendi varlık koşullarını doğrudan ilgilendirdiği için, demokrasinin norm ve kurumlarını kabullenmeye toplumun diğer kesimlerinden daha hazır olmasıdır. Göze çarpan bir diğer nokta ise toplumsal kesimlerin kendilerini (dışarıdan yahut içeriden) tehdit altında hissettikleri ölçüde hak ve özgürlüklerden feragat etme eğilimidir.

	1999			2002/3			2006/7			2012		
	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY
Siyasi kurum ve haklar												
Farklı etnik grupların tanınması							30,10%	42%	27,90%	42,70%	31,80%	25,50%
Şeriat	21%	67,90%	11,10%	16,40%	74,10%	9,50%	8,90%	76,20%	14,90%			
İfade özgürlüğü							89%	9,50%	1,60%	91,20%	5,80%	3%
Sansürlü basın							77,20%	20%	2,80%	78,80%	16%	5,20%

Kaynak: (TESEV, *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, 2006), (Yılmaz, *Türkiye’de Muhafazakarlık*, 2012)

b) Aile, kadın, cinsellik

Bu alandaki bulgular, bu üç konunun, ataerkil zihniyetin ve dinden beslenen geleneklerin çok güçlü olduğu Türkiye’de en önemli gerilim ve değişim alanlarından bazılarını teşkil ettiğini göstermektedir. Aile muhafaza edilmesi gereken en önemli kurum olarak görülmeye devam etmekte; farklı cinsel kimliklere olan hoşgörü, farklı etnik kimliklere gösterilen hoşgörünün çok daha altında seyretmektedir. Benzer şekilde, bir kadının en önemli vasfının “namus”u olduğu ve evli bir kadının esas görevinin kocasına hizmet olduğu fikirleri toplumun geniş kesimlerince destek görmektedir.

Bununla birlikte dini alanda kadının rolünde bir esneklik görülmezken, kadının toplumsal hayattaki konumu ve rolüne ilişkin algılarda olumlu yönde bir değişim gözlemlenmektedir. Kadının iş hayatına ve siyasete katılımı desteklenmekte, ancak bu katılımın kadının evdeki rolünü ihmal etmesi ihtimalini doğurduğu noktada toplum muhafazakar yaklaşımını korumaktadır.

	2006/7			2012		
	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY
Aile, kadın, cinsellik						
Çoğunluğunkinden farklı cinsel tercihlerin (homoseksüellik gibi) serbestçe yaşanması	38,10%	57,70%	4,20%	39,10%	54,40%	6,50%
Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması	86,80%	11,80%	1,40%	87,60%	9,90%	2,50%
"Kadınlar da erkeklerin çalıştığı her işte aynı başarıyla çalışabilirler."	79,10%	19,80%	1,10%	82,30%	16,10%	1,60%

Kaynak: (Yılmaz, *Türkiye’de Muhafazakarlık*, 2012)

c) Grup aidiyeti, bireysellik ve hoşgörü

Türkiye’de bireyler ancak son yıllarda sosyal, kültürel ve ekonomik hayatlarını kendi cemaatlerinin sınırları dışında da yürütmeye, başka cemaatlerden insanlarla ilişki kurmak zorunda kalmaya başlamışlardır. Bu nedenle özellikle laik/dindar ve Alevi/Sünni yabancılaşmasının devam ettiğini söylemek yanlış olmaz. Bu alandaki bulgular da soyut normlar sorulduğunda epeyce hoşgörülü olan Türkiye toplumunun, somuta yaklaştıkça diğer cemaatlere ait kişi ve görüşleri bir tehdit olarak algılamaya başladığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda çoğunluk hala kendisine benzer insanlarla aynı yerde oturmayı, sadece onları muhatap almayı ve diğerlerini ailelerine karıştırmamayı tercih etmeyi sürdürmektedir.

Genel olarak hoşgörü yönünde artan bir eğilim gözlemlenmekle beraber, Alevilik konusunda hoşgörü gerileyen tek gösterge olması bakımından dikkat çekicidir.

	1999			2006/7			2012		
	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY
Grup aidiyeti, bireysellik ve hoşgörü									
Gayrimüslümlerin kendi din ve kültürlerini serbestçe kullanıp yaşatabilmeleri				82,60%	14%	3,40%	86%	10,10%	3,90%
"Kiracımın Müslüman olmasını tercih ederim"	51,90%	40,20%	7,80%	50,90%	30,20%	18,90%			
"Aynı fiyatla satış yapan iki bakkaldan dindar olarak bilinenden alışveriş yapmayı tercih ederim."	49,30%	39%	11,70%	49,60%	32,60%	17,80%			
"İnsan zayıftır, başında bir otorite olmazsa yanlış yola sapar."				69,70%	24,90%	5,40%	60,30%	34,20%	5,50%

Kaynak: (TESEV, *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, 2006), (Yılmaz, *Türkiye’de Muhafazakarlık*, 2012)

d) Pazar ekonomisi, sınıf farklılıkları ve Batı dünyası hakkında görüşler

Son yirmi yıl içinde hızlı bir değişim geçiren İslami kesim, sermayedar ve beyaz yakalılar olarak Türkiye ekonomisine damgasını vurmuştur. Genel olarak piyasa şartlarına adapte olmak konusunda bir sıkıntı yaşamadığı gözlemlenen bu kesimin iş hayatına ilişkin gerçekçi bir bakış geliştirdiği, dinin iş dünyasına ait kararlarda önemini yitirdiği, bununla birlikte dürüstlük ve çalışkanlığın temel değerler olarak benimsendiği söylenebilir.

Ülkenin genelinde bireyselleşme yönünde bir eğilim vardır ve bu bireyselleşme sürecinin, ekonomi gibi kişinin kendi kontrolünde olan alanlarda daha hızlı, siyaset gibi liderlik gerektiren alanlarda ise daha yavaş ilerlediği görülmektedir. İlginç bir nokta alt ve orta sınıfların ekonomik bireyciliğinin üst sınıflara göre çok daha fazla olmasıdır. Bu bulguya paralel olarak, merkezden uzak kalmış olan alt ve

orta sınıfların sisteme girme arzusu, ekonomik yapıyı çoğulculandırmakta ve rekabetçi ortama açmaktadır.

Buna mukabil, toplumun Batı dünyasına dair algısında son yıllarda bir içine kapanma görülmektedir. Bu süreçte Türkiye’de aynı zamanda yoğun bir açılım ve küreselleşme dönemi yaşandığı akılda tutulursa, Türkiye toplumunun özgüveninin ve beklentilerinin arttığı, diğer toplumlara daha eşitlikçi bir perspektif ile bakarken yargılarını da sertleştirdiği kanısına varılabilir.

	2002/3			2006/7			2012		
	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY
Pazar ekonomisi, sınıf farklılıkları ve Batı dünyası hakkında görüşler									
"Herkes toplum içinde layık olduğu yere gelir"				73,20%	21,80%	5%	63,00%	31,10%	5,90%
ABD hakkında algı	30%	54%		10,5%*	79,5%*		15%	72%	
AB hakkında algı				27%	58%		21%	60%	

*Değerler iki yılın ortalaması alınarak oluşturulmuştur.

Kaynak: (Pew, *The Great Divide*, 2006), (Pew Global, *How Westerners and Muslims View Each Other*, 2006), (Pew Global Attitudes, 2007), (Yılmaz, *Türkiye’de Muhafazakarlık*, 2012).

Sonuç

Saha çalışmalarını odak grup gözlemleri ile bir araya getirdiğimizde, iki bulgu kümesinin büyük ölçüde birbirini desteklediğini; Türkiye’nin yeni orta sınıfının ‘İslami’ niteliği açık olsa da, dindarlık algı ve anlayışının hızla değiştiğini gözlemleyebiliyoruz. Maddi refahı talep eden, özgürlüğü giderek birey düzleminde ele alan ve bu hedefler doğrultusunda küresel ortama uyum sağlama dürtüsü geliştiren bir dinamik ile karşı karşıyayız.

Buna ek olarak, Türkiye’de ilk kez laik ve İslami kesimi buluşturan bir melezleşmenin yaşandığı da söylenebilir. Elimizdeki saha sonuçları ve odak grup çalışması, bu melezleşmenin doğal bir uzantısı olarak Türkiye’deki yeni orta sınıfın epeyce eklektik olabildiğini, pragmatik ve geçici dengeleri önemseydiğini, çelişkileri taşımaktan gocunmadığını ortaya koyuyor. Örneğin demokrasi esas olarak bir çoğunlukçuluk olarak görülse ve devletin işlevi özgürlüklere ölçü, çerçeve ve sınır getirmek olarak dile getirilse de son tahlilde “özgürlüklerden feragat bir yere kadar” denerek bir denge aranıyor. Bireylerin özgürlükleri hem devlet hem cemaat karşısında güçlenmek için istediği olasılığı göz önüne alındığında, genç neslin giderek cemaat dışına doğru kayacağını öngörebiliriz.

Bireyselleşmenin kaçınılmaz, hatta genç nesiller açısından talep edilir olduğu bir durumda, boşlukta kalmayı önleyecek tek kurum aile olarak düşünüldüğünden toplum hala kadın ve aile söz konusu olduğunda oldukça muhafazakar. Bununla beraber ahlak ve namus kavramlarının büyük ölçüde din dışı kalması, kadına bakışta dinin değil hayat tarzının öne çıkması, kadınların iş hayatına girmelerinin desteklenmesi, bu alandaki olumlu gelişmeler olarak sıralanabilir.

Kısacası Türkiye’de son otuz yıl içinde yeşeren ve AKP iktidarları döneminde hızla gelişen ‘yeni orta sınıf,’ değişim ve uyum arzusu ile kimliksel ve ahlaki değerlerin korunması dürtüsü arasında kalmış bir sosyolojik tabana işaret etmekte. Bu tabanda Batı’ya entegrasyonun gençler ve kadınlardan

başlayarak, aileye ve sosyal etkileşimin her alanına yansiyacağı; bir yandan bireyselleşmeyi, diğer yandan da temel hak ve 6zg6rl6k taleplerini teşvik edeceğini şu ana kadar yaşananlardan çıkarsamak m6mk6n. Bu ise T6rkiye'nin yeni orta sınıf eğilimlerinin, 6lkeyi giderek Batı'nın g6ndelik hayat algısına doğru yaklaştıracağını s6yl6yor.

2. SAHA ÇALIŞMALARI

GİRİŞ

Modernleşme kuramları genelde, ideal toplumun kültürel açıdan homojen ve eş düzeyli olacağı varsayımı üzerine oturur. Bireysel farklılaşmalar onları kuşatan sosyopolitik kültürün içinde bağımsızlıklarını korurlarken, birlikte yaşamanın kodları da aynı bireyler tarafından içselleştirilir. Böylece birbirlerine kişisel talep ve tercihler açısından hiç benzemeyen bireyler, ortak bir kültürel değerler çerçevesi içinde bir toplum oluştururlar. Modernleşme kuramlarının birçoğunu açıkça veya zımnen etkilemiş olan pozitivizmin de katkısıyla, modernleşen toplumların da zaman içinde birbirine benzeyeceği düşüncesi sıklıkla kabul görmüştür.

Modernleşme mekanizmasının en belirgin ve üzerinde durulan dinamiği refah ile demokrasi arasındaki ilişkidir. Bu tür modernleşme kuramlarına göre, modern rasyonalitenin benimsenmesiyle kaynaklar daha iyi kullanılacak, girişimcilik artacak ve bir orta sınıf teşekkül edecektir. Rasyonel bakış kitleleri sekülerleşmeye doğru iterek onları dini akidelerin egemenliğindeki hayat algısından ve cemaatsal bağlardan kopartacaktır. Öte yandan aynı kitlelerin demokrasi talep etmeleri ve siyasi alanı etkileme isteği duymaları doğal bir sonuç olacaktır. Birçok kuramcı, bu ilişkinin bir kez başladıktan sonra diğer yönde de etkili olduğunu, yani demokrasi yerleştikçe refahın arttığını öne sürmüş, siyasi reformların toplumları küresel pazar ekonomisine eklemeyeceğini savunmuşlardır.

Söz konusu yaklaşımlar, gelişmekte olan ülkelere epeyce oryantalist bir prizma içerisinden bakmayı doğallaştırmıştır. Bu toplumların zaman içinde ve gelir seviyesi yükseldikçe Batılı toplumlara benzeyeceği, yönetim biçimi açısından Batı demokrasilerine yaklaşacağı öngörülmüştür. Vurgulamak gerek ki, özellikle küreselleşme dönemlerinde bu beklentiyi haklı çıkartacak bir devinim yaşanmakta, ülkelerin birbirinden etkilenme ve birbirine benzeme ihtimali artmaktadır. Bu etkilenmenin daha zayıf olanın güçlüye yaklaşması ve benzemesi şeklinde olması da şaşırtıcı olmaz. Ne var ki böyle bir sürecin varlığı, modernleşmenin Batı dışı toplumlarda aynen Batı'daki gibi yaşandığını da göstermez. Örneğin orta sınıfın oluşumu, sekülerleşme eğilimi ve demokratik mekanizmaların yerleşmesi Batı'dan çok farklı biçimlerde, farklı sonuçlar üreterek yaşanabilir.

Nihai sonuç Batı'da var olan ekonomik ve siyasi sisteme doğru yönelindiğini gösterse de, Batı dışı toplumların bunu üreten sosyal ve kültürel zemini, Batı'dakilerden epeyce farklı olabilir. Nitekim Türkiye geniş İslami kesimiyle, cemaatçi yapısıyla ve otoriter laiklikten, milliyetçilikten ve devletçilikten kurtulamamış devlet sistemiyle bugün kendine has bir modernleşme serüveni yaşıyor.

Türkiye'nin nesi farklı?

Modernleşme kuramlarının temel önermesi ile başlarsak, Türkiye'de de refah ile demokrasi arasında bir ilişki olduğu açıktır. Ama Cumhuriyet'in ilk seksen yılı, demokrasinin niteliğinin refahı olumsuz etkilediği bir duruma işaret eder. Diğer bir deyişle demokrasinin olmaması, toplumsal katma değerlerin merkeze çekilmesini ve sınırlı bir kesim tarafından kullanılmasını ifade ederken, gelir dağılımının radikal biçimde bozulmasına neden olmakla kalmamış, toplam milli geliri de düşük bir seviyeye

mahkum etmiştir. Ancak mesele iktisadi anlamda bir merkezîyetçilikten ibaret değildir. Çünkü siyasi merkez de sosyokültürel bir zemin üzerine oturtulmuş, laiklik ve milliyetçilik, kamusal alanın daraltılarak tahkim edilmesi amacıyla kullanılmıştır. Bunun sonucunda makbul vatandaşlık 'Türk ve laik' olarak tanımlanarak, bu kimliğin dışında kalanlar kamusal alanın devlet eliyle dağıtılan imkanlarından mahrum bırakılmıştır.

Cumhuriyet'in bu şekilde işlevselleşmesi, iktidarı ve gücü belirli bir azınlığın eline verirken, bu azınlığı devletin meşru sahibi ve yöneticisi olarak da tanımlamıştır. Böylece cemaatçi bir yapılanma olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesiyle cemaatçilik yok olmamış, aksine devletin çeperinde yeni ve muktedir bir cemaat yaratılmıştır. Bunun sonucu Kürtlerin kimliksel haklarını alamamaları ve İslami kesimin siyasi ve ekonomik açıdan büyük ölçüde sistem dışı kalmasıdır. Laikliğin otoriter zihniyet içinde yorumlanması, dindarların modernist ve pozitivist anlayışa uygun olarak 'geri' addedilmelerine, laik kesim tarafından yönetilmesi gereken bir grup olarak algılanmalarına neden olmuştur.

Söz konusu sistem, varlığını demokrasiyi sınırlayarak ve demokratik açılımlara meydan vermeyerek sağlamıştır. Nitekim Cumhuriyet'in kabaca ilk otuz yılı tek parti yönetimi altında yaşanmış, ardından gelen 'demokrasi' dönemi on yılda bir askeri müdahalelerle yeniden yapılmış ve nihayet 1980 sonrası son otuz yılda ise yargı sistemi 'devletleştirilerek' sistemin askeri müdahale gerektirmeden merkezîyetçi niteliğini sürdürmesi sağlanmıştır. Yirminci yüzyılın başında Avrupa'nın dördüncü büyük ekonomisi olan, 2. Dünya Savaşı ertesinde milli gelir açısından Almanya'nın epeyce önünde olan bir ülkenin bu kadar uzun süre yerinde sayması ile vesayetçi bir rejimle yönetilmesi arasında bir ilişki olmamasını düşünmek zordur. Nitekim 1980-2002 aralığında küresel büyümeye rağmen Türkiye'nin kişi başı milli geliri neredeyse aynı noktada kalmıştır.

Türkiye'nin 'kış' ve 'bahar' mı?

Günümüzdeki değişimi anlamak açısından 1990'lı yıllar kritik önemdedir. Çünkü bu on yıl içinde sistem kendini yeniden üretemeyecek bir noktaya doğru sürüklenmiş, Kürt meselesinde doğrudan devlet eliyle, siyasilerin de bilgisi dahilinde cinayetler işlenmiş, Kürt toplumu bir bütün olarak terörize edilmiş, öte yandan İslami kesim üzerinde büyük bir baskı, fişleme, dışlama ve cezalandırma mekanizması işletilmiştir. Bu dönem, yargının tümüyle siyasileşerek bağımsız bir siyasi aktöre dönüştüğü ve meşruiyetini büyük ölçüde kaybettiği; askeri vesayetin ise laik burjuvazinin ve medyanın sağladığı destekle kamusal alanı yeniden tanzim ettiği yılları ifade etmiştir.

Oysa aynı dönem Sovyetlerin yıkılması ile Almanya'nın birleşmesine de tanık olmakta, Türkiye iki büyük ve yeni dalganın etkisi altına girmekteydi. Bu dalgalardan biri, Türkiye'yi dünyanın geri kalanına eklemleyen ve İslami kimliği yeniden anlamlı kılacak olan küreselleşmedir. İkincisi ise, İslami kimliğe ve duyarlılığa sahip olanlara özgüvenlerini yeniden sağlayan post modern eleştiridir. Bu iki unsurun birleşimi ile Türkiye'deki Müslümanlar Batı'nın her şeyi iyi yapamadığını, kendilerinden mutlak anlamda 'ileri' olmadıklarını ve geleceğin inşasında İslami kimliğin hayati bir role sahip olduğunu idrak ettiler.

Aynı dönem İslami camia içinde yeni bir entelektüelliğin doğmasına, bir burjuvalaşmanın yaşanmasına ve Müslümanların kendi içlerinde farklılaşp çoğullaşmasına tanık oldu. Yaşanan şey kendine has bir sekülerleşme süreciydi ve asıl meyvesini, siyasi alanda Adalet ve Kalkınma Partisi ile

verecekti. 1990'lı yılların 'kış'ından sonra 2002 sonrası 'bahar' gibi geldi. İslami kesim yüksek gelir gruplarına girmeye, daha iyi eğitim almaya, yabancı dil öğrenmeye ve en büyük yatırımı çocuklarına yapmaya başladı. Bu süreç sadece yeni bir burjuvazi ve orta sınıf değil, yeni bir kent ve kentlilik anlayışı da ortaya çıkardı. Anadolu'nun kentleri İstanbul ve Ankara'nın hegemonyasından kurtularak küresel dünya ile doğrudan temas kurdular.

Sonuç, o zamana kadar merkezin dışında tutulmuş olan İslami büyük kitlenin merkeze doğru yürümesi ve onu siyasi olarak ele geçirmesiydi. Bu dinamiğin ardında ise modernleşme kuramlarının öngörmediği bir sekülerleşme türü bulunuyor. Sekülerleşme dini cemaati küçültmeyip, aksine genişletmiş, ancak dindarlığın anlamını değiştirmiştir. Dindarlık bireyselleşme ile el ele gitmiş, sekülerleşme kişileri cemaatin dışına çıkarmaktansa, onları cemaatin içinde tutarak iç dinamizminin derinleşmesine hizmet etmiştir. Daha önce dini inançlarına göre yaşamayı hedefleyen Müslümanlar, giderek dindarlığı günlük hayatın gereklerine uydurma yönüne gitmişler, herkes kendisine göre az veya çok 'dindar' hale gelmiştir. Böylece İslami cemaat sürekli genişleyerek AKP'nin genişleyen seçmen tabanını oluşturmuştur.

Söz konusu sekülerleşmenin en önemli sonuçlarından biri, ahlak ile dindarlık arasındaki müteakabiliyetin bozulmasıdır. Bugün Müslümanlar, artık ahlaklı olmak için dindar olmak gerektiğini düşünmemekte; bu durum, İslami ve laik cemaatler arasında geçişliliği ve melezleşmeyi teşvik etmektedir. Bu yakınlaşma laik kesim içindeki demokratların AKP hükümetlerinin reformlarına destek vermesiyle sonuçlanmış ve rejim değişikliği bu sayede sağlanmıştır. İslami kimliğin kazandığı özgüven, Müslümanların Türklüğe olan 'ihtiyacını' da azaltmış ve böylece vesayet rejiminin zorladığı 'Türk-İslam sentezi' çökmüştür. Bu ise İslami bir hükümetin Kürt meselesinde çözüm adımı atmasının, vatandaşlık bağlamında reformlar yapmasının yolunu açmıştır. Nihayet demokrasiye doğru bu yönelimin resmi ideolojiye karşı bir bütünsel hamle olduğu düşünülürse, AB üyeliği sürecinin AKP tarafından niçin hararetle istendiği ve halen savunulup sahip çıkıldığı da anlaşılır.

Türkiye'nin bu dönüşüm macerası, küresel krizin niçin bu ekonomiyi 'teğet' geçtiğini de açıklar. Çünkü Türkiye bu süreçte adeta başka bir ülke olmuş, hem toplumsal enerji hem de yönetim kabiliyeti açısından bir sıçrama yaşamıştır. Öte yandan toplumun temel dürtüsü dışa açılmak, küresel dünyaya adapte olmak şeklinde yeniden biçimlenmiş ve bu dinamik esas olarak İslami kesim tarafından taşınmıştır. Bugün demokratik talepler genişlemekte, refah seviyesi yükselmekte, Batılı hayat tarzı ve değerleri İslami kesimde giderek kendisine yer bulmaktadır. Ancak bu durum modernleşme kuramlarının öngördüğü üzere dindarlıktan bir kopuşu değil, dindarlığın çeşitlenerek çoğulcu bir yapı içinde yeniden kimlikleşmesini ifade etmektedir.

SAHA ÇALIŞMALARI NE DİYOR?

Artan refah düzeyinin Türkiye’de ne tür dinamikler ve beklentiler yarattığını, toplumun demokrasi konusundaki algılarını ne yönde etkilediğini ve toplumda Batı toplumlarına benzer görüş ve tutumlar yaratıp yaratmadığını öğrenmek amacıyla, Türkiye toplumunun algılarına dair KONDA, TESEV ve Pew gibi kuruluşlarca son yirmi yılda yapılmış araştırmaları derleyerek değişim alanlarını ve yönlerini tespit etmeye çalıştık. Aşağıda bu araştırmalardan derlenen sonuçlar “siyasi kurum ve haklar”, “aile, kadın, cinsellik”, “grup aidiyeti, bireysellik, hoşgörü” ve “pazar ekonomisi, sınıf farklılıkları, Batı dünyası hakkında görüşler” başlıkları altında ele alınıyor.

a) Siyasi Kurum ve Haklar

Siyasi - Sivil Hak ve Özgürlükler

Siyasi hak ve özgürlükler, Türkiye’de esas olarak kimlikler üzerinden ifade edilmekte. Sivil haklar ise cemaatsal hayatın ihtiyaçları çerçevesinde algılanmakta. Bu bağlamda bir yandan Alevi ve Kürt kimliğini ilgilendiren özgürlükler ve başörtülü kadınların durumu, diğer yandan çalışma hayatına ve kurumlaşmaya yönelik talep ve yargılar önem kazanıyor.

Ancak daha önce, bütün bu hak ve özgürlükleri doğrudan etkileyecek olan askeri darbe/ İslami köktencilik ikileminin İslami ve laik cemaatlerde nasıl algılandığına bakmakta yarar var çünkü bu farklılık, halen siyasal tavırları belirleyen en önemli etken. AKP’nin esas olarak İslami kesimi, CHP’nin ise laik kesimi temsil ettiğini akılda tutarak şu veriyle karşılaşıyoruz: AKP destekçilerinin %71’i için en önemli tehdit darbe iken, bu oran CHP destekçilerinde %12. Buna karşılık köktencilik, CHP destekçileri için %41 oranla en önemli tehditken, AKP’liler için sadece %6 (KONDA 2010).

Kimliksel haklarla ilgili karşılaştırmalara bakıldığında ise AKP seçmeninin ‘devlet farklı dini inançları desteklemeli’ cümlesini ülke ortalamasının altında, ‘devlet kendi dini inançlarını istedikleri gibi yaşayabilmeleri için Alevileri desteklemeli’ cümlesini ülke ortalaması seviyesinde kabullendiğini gösteriyor. Ama Kürtlerin kendi anadillerinde eğitim almaları ve devletin farklı etnik grupları geleneklerini korumak üzere desteklemesi fikirleri, AKP seçmeninden Türkiye ortalamasına göre daha yüksek oranda kabul görüyor (KONDA 2010). Bu veriler İslami kesimin dinsel ayrışmalar konusunda tedirginlik yaşayabileceğini ancak etnik farklılıkları taşımaya çok daha hazır olduğunu söylüyor.

İslami kesimin kimliksel hak ve özgürlükler açısından en duyarlı olduğu **başörtüsü** konusuna geldiğimizde en kritik veri 1999-2009 yılları arasında başörtüsü yasağına karşı olanların yasağa destek verenlerin yaklaşık 3 katı olarak sabitleştigiidir. Öte yandan yasağın devamını isteyen kesim bu zaman aralığında %20’den 25’e çıkmıştır (Türkiye’de Dindarlık, 2010). Bu sonuç bir yandan İslami hayat tarzının kanıksandığını ve temel bir hak olarak görüldüğünü, bir yandan da seküler kesimde İslami kimliğe tepki duyan bir çekirdeğin oluştuğunu ortaya koyuyor.

Hakan Yılmaz'ın 2006 ve 2012 yıllarında yapmış olduğu çalışmalarda kullanılan hak ve özgürlüklerin kısıtlanabilmesi soruları, İslami kesimi ayırmamızı sağlayacak veriler elimizde olmamasına karşın, Türkiye'deki genel norm değişimini yansıtmaları açısından yararlı. Söylemek gerek ki hak ve özgürlüklerin hiçbir şekilde kısıtlanmaması şıkkı, konu ne olursa olsun kabaca %80-90 destek bulmakta, 'gerektiğinde tamamen kısıtlanabilir' yargısı ise yüzde 10 civarında seyretmekte.

Tablo.1

Haklarımız kısıtlanabilir mi?

A: Herkesin düşündüklerini özgürce söyleyebilmesi

B: Müslüman olmayan vatandaşların kendi dinlerini ve kültürlerini serbestçe kullanıp yaşatabilmeleri

C: Herkesin çoğunluğunkinden farklı cinsel tercihlerini (homoseksüellik gibi) serbestçe yaşayabilmesi

D: Siyasi partilerin eşit şartlar altında, serbestçe seslerini duyurup rekabet edebilmeleri

E: Herkesin dernek, sendika ve benzeri sivil toplum kuruluşlarına serbestçe üye olup çalışabilmesi

F: Gazete ve televizyonların sansüre uğramadan serbestçe yayın yapabilmeleri

G: Herkesin derdini anlatmak için toplantı ve gösteri yürüyüşü yapabilmesi

	Asla Kısıtlanmamalıdır		Tamamen Kısıtlanabilir		Bilmiyor, cevap yok	
	2006	2012	2006	2012	2006	2012
A	89	91,2	9,5	5,8	1,6	3
B	82,6	86	14	10,1	3,4	3,9
C	38,1	39,1	57,7	54,4	4,2	6,5
D	86	88,2	11	7	3	4,8
E	76,8	84,2	16,6	9	6,6	6,8
F	77,2	78,8	20	16	2,8	5,2
G	67,5	79,7	27,2	14,3	5,3	6

(Değerler % olarak verilmiştir.)

Kaynak: (Yılmaz, Türkiye'de Muhafazakarlık, 2012).

İlginç olan ise söz konusu altı yıl içinde en büyük değişimin nerede olduğu. Herkesin düşündüklerini özgürce söyleyebilmesi hakkı 'gerektiğinde tamamen kısıtlanabilir' diyenler bu altı yılda %9,5'den %5,8'e düşmüş. "Müslüman olmayan vatandaşların kendi dinlerini ve kültürlerini serbestçe kullanıp yaşatabilmeleri asla kısıtlanmamalıdır" diyenler %82,6'dan %86 'ya çıkarken, bu hak gerektiğinde tamamen kısıtlanabilir görüşünde olanlar %14'den %10,1'e gerilemiş. Buna karşılık "herkesin çoğunluğunkinden farklı cinsel tercihlerini (homoseksüellik gibi) serbestçe yaşayabilmesi asla kısıtlanmamalıdır" önermesi her iki çalışmada da sadece % 38-39 destek bulabiliyor ve gerektiğinde tamamen kısıtlanabilir diyenler biraz düşmekle birlikte, 2012 yılında halen %54,4 oranında gözükmüyor. Diğer bir deyişle Türkiye'de 'klasik' dini ve etnik kimliklere hoşgörü yüksekken, modern hayatın getirdiği farklı cinsel tercihlere yönelik bakış epeyce tutucu olmayı sürdürüyor ve bu durum İslami kesimle sınırlı değil.

Sivil hak ve özgürlüklere gelindiğinde, siyasi partilerin gerektiğinde kısıtlanabileceğini söyleyenler 2006 -2012 arasında %11'den % 7'ye düşmüş. Sendikalara ve sivil toplum kuruluşlarına serbestçe üye olup çalışma özgürlüğünün kısıtlanmaması gerektiğini söyleyenler %76,8'den %84,2'ye çıkarken, gerektiğinde kısıtlanabileceğini düşünenler % 16,6'dan %9'a inmiş. Medya özgürlüğünün kısıtlanabileceğini söyleyenler de bu sürede % 20'den %16'ya gerilemişler. Nihayet toplantı ve gösteri yürüyüşü konusunda kısıtlamayı kabul etmeyenler % 67,5'den % 79,7'ye çıkarken, buna paralel olarak gerektiğinde kısıtlanabilir diyenler de %27,2'den %14,3'e düşmüş (Yılmaz, *Türkiye'de Muhafazakarlık*, 2012).

Bu verilere **miras** konusundaki bir bulguyu da ekleyelim: İnançlıların %94,5'i kadın ve erkek arasında eşit miras dağılımının doğru olduğunu düşünüyor. Kendilerine 'dindar' diyenlerde bu oran %91'e, 'sofu' olanlarda ise %86,9'a iniyor (KONDA, *Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması*, 2007).

Sonuç olarak, hak ve özgürlükler açısından Türkiye'nin bir bütün olarak modern hayatın kurumsal yapısına yeni adapte olmaya başladığını, ancak normlarda olumlu yönde büyük bir sıçrama yaşadığını söylemek mümkün. İslami kesim kendi kimliğinin özelliğinden hareketle dinsel ayrışmalara karşı daha hassas olmakla birlikte bütün diğer yerleşik cemaatlerin haklarını kabulleniyor. Demokratik düzenin modern kurumlarını sahiplenme ve onlardan beklenen işlevler konusunda da İslami kesimin toplumun geneliyle birlikte giderek daha liberal bir bakışa kaydığı söylenebilir. Ancak bu tablonun laik/dindar ikilemini canlı tutan bir siyasi gerilimle birlikte yaşandığını da unutmamak gerek.

İfade Özgürlüğü ve Sınırlanması

Hak ve özgürlükler alanında normların yükselmesi ile birlikte, **ifade özgürlüğü** kavramı genel olarak çok yüksek destek alırken, bu özgürlüğün sınırlanması da onaylanmamakta. Örneğin "kişilerin kendilerini istedikleri gibi ifade etme özgürlükleri hiçbir şekilde kısıtlanmamalı" cümlesi Türkiye genelinde %79,9 onay alırken, karşı çıkanlar %7,3'de kalmakta. Ancak soru çoğunluğun değer sistemiyle çelişkili olan ifadeleri ima ettiğinde destek düşmekte. "Toplum olarak çoğunluğun fikirlerine tamamen karşı olan görüşlere tahammül etmek zorunda olmamalıyız" önermesine katılanların oranı %57,1 iken katılmayanlar sadece %19,8'dir. Diğer deyişle ifade özgürlüğüne ilkesel bazda onay verenlerin oranı, bu ifadelerin çoğunluk görüşüne aykırı olduğu noktada dörtte birine düşmektedir. Bu durum ifade özgürlüğü meselesinin henüz bir 'ideal iyi' olarak görüldüğünü, somut hayatın ima ettiği ideolojik duruşların üstünde yer almadığını bize göstermektedir (TESEV, *Değişen Türkiye'de Din Toplum Siyaset*, 2006).

Bu konuyu gerçek anlamıyla irdelemek somut ve ikircikli bir mesele ortaya çıktığında daha kolaylaşmaktadır. Aynı araştırmada sorulan bir soru bütün alt gruplandırmalarıyla birlikte ele alındığında laik/dindar ayrışmasını epeyce net bir biçimde önümüze koyuyor. Soru şudur: Hz. Muhammed'in bir Danimarka gazetesindeki karikatürlerinin, İslam dünyasının tüm itirazlarına rağmen, yayınına devam edilmesini demokrasi ve düşünce özgürlüğünün kaçınılmaz bir sonucu olarak görür müsünüz? Cevaplar ise: "Evet, bu tür yayınlar düşünce ve ifade özgürlüğünün kaçınılmaz bir sonucudur" veya "bu tür yayınlar önlenmelidir" olarak belirlenmiştir.

Bekleneceği üzere **eğitim durumu ve gelir düzeyi** yükseldikçe bu yayınları normal sayma oranı da yükselmekte. En üst seviye lise ve üniversite mezunlarında %20'ye, o dönemde bir milyar liranın üzerinde (bugünkü rakamlarla kabaca 2500 lira) gelir sahibi olanlarda %24,3'e ulaşıyor. Türkiye genelinde bu yayınları ifade özgürlüğün sonucu olarak görenler %15 iken, 'yayınlar önlenmelidir' diyenler %73 oranında. Öte yandan bölgesel olarak ele aldığımızda söz konusu yayınların onaylanmasının metropollerde en üst seviyede olduğu (%22,3), kıyı illerde yarıya indiği (%9,9), diğer bölgelerin ortalamasının ise sadece %2,9 olduğunu görüyoruz. 'Yasaklanmalı' şıkkı ise sırasıyla % 66,2 – 78,6 – 86,9 oranında destekleniyor. Bu veriler Türkiye toplumunun modernlikle karşılaştığı noktalarda Batı'nın algı ve değerlendirme biçimine yaklaştığını, ama henüz toplum olarak bu noktadan epeyce uzak olduğunu ve ayrıca modernliğe maruz kalmanın bir bütünleşme olduğu kadar ayrışma işlevi de gördüğünü ima ediyor. Ne var ki bu sonuçların dini bir alana ve özellikle kutsal telakki edilen bir konuya ilişkin olduğunu da akılda tutmak gerek. Çünkü ifade özgürlüğünü başka bir alanda yaşanan somut bir sorunda sınısaydık, muhtemelen özgürlükçü tavrı destekleyenlerin oranı çoğunluğu ifade edecek ve farklı çalışmaların ima ettiği üzere, yasakçı bakışın kabaca iki misli olacaktı.

Kimlikler açısından irdelersek kendisini 'laik' veya 'ortada' olarak görenlerin bu somut örnekte ifade özgürlüğüne verdiği destek %23,5 iken, kendilerini 'İslamcı' olarak tanımlayanların desteği %7,9'dur. Dindarlık açısından ayrıştırıldığında dindar olmayanların %36,1'i birinci şıkkı seçerken dindarların bu yöndeki tercihi %10,7'dir. Benzer şekilde kendisini solcu olarak adlandıranların desteği de kendilerini sağcı olarak görenlerin üç buçuk katı civarındadır (%27,2 ve %7,8). Kadınlara sorulduğunda örtülü olmayanların %21,1, örtülü olanların ise %5,8 oranında bu eylemleri ifade özgürlüğü olarak gördükleri anlaşılmakta.

Bu cevaplar ifade özgürlüğüne bakışın epeyce kimliksel olduğunu ve ilkesel bir yaklaşımı yansıtmadığını söylemekte. Öte yandan tüm kategorilerde Hz. Muhammed ilgili olarak bu türden ifadeleri onaylamayanların oranı, onaylayanların çok üzerindedir. Bunda Türkiye toplumunda herkesi kapsayan kültürel bir dindarlığın varlığının payı olabileceği gibi, bu somut olayın Batı'da cereyan etmesi nedeniyle Batı'ya karşı olan genel güvensizliğe tercüman olmuş olması da muhtemeldir.

Nihayet konuya **siyasi partiler** penceresinden baktığımızda, önceki verilerle uyumlu olarak ifade özgürlüğüne en büyük desteğin CHP seçmeninden geldiğini görüyoruz (% 30,1). AKP seçmeninin bu eylemleri ifade özgürlüğünün sonucu olarak görme oranı % 7,5'tir. İlginç bir nokta Kürtlerin o dönem temsilcisi olan DEHAP seçmenlerinin desteğinin ise %6,5 olmasıdır. Diğer bir deyişle dini alana ilişkin ifade özgürlüğü meselesi etnik kimlikle herhangi bir korelasyon içinde gözükmemekte.

Sonuç olarak ifade özgürlüğü meselesinin henüz kimlikler üstü, ilkesel bir anlayış içinden algılandığını söylememiz mümkün gözüküyor. Öte yandan ele alınan örneğin Türkiye toplumu açısından en 'uç' vaka olacağına da altını çizmek lazım. Dolayısıyla buradaki oranlar muhtemelen ifade özgürlüğü alanında karşılaşacağımız en 'muhafazakar' tutumu yansıtmakta. Ayrıca bu anketin konunun yoğun olarak tartışıldığı ve demokrat kalemlerin de söz konusu karikatürleri eleştirdiği bir dönemde yapıldığının altını çizelim. Laik kesimden birçok aydın bu karikatürlerin liberal bir sistemde ifade özgürlüğünün doğal uzantısı gibi görülebileceğini, ama farklılıklar içeren bir toplumda birlikte yaşama kültürüne ve demokrasiye ne denli hizmet ettiğinin sorulması gerektiğini söylemişti. Yukardaki cevapların bu entelektüel ortam çerçevesinde değerlendirilmesi daha doğru bir yargıya ulaşılmasını sağlayacaktır.

Politik Bir Sistem Olarak Demokrasiye Destek

Demokrasinin ne derece benimsendiği sorusu iki düzlemde ele alınabilir: bir yanda demokrasinin unsurları olarak görülen normların, diğer yanda ise demokratik bir düzenin kurumsal yapısının sahiplenilmesi. Burada gündeme gelecek olan başlıca konular siyasi fikirlerin serbest dolaşımında olması, kuvvetler ayrılığı, basın özgürlüğü, siyasi partilerin özgürlüğü ve askeri vesayet meselesi olarak sıralanabilir.

Meseleye genel olarak yaklaşıldığında Türkiye toplumunun demokrasiye destek verdiği ama demokrasinin henüz tamamen hazmedilmiş ve sahiplenilmiş bir olgu olmadığı görülmekte. Ayrıca söz konusu tutumun kendi içinde kimliksel ve siyasi çatışmadan beslendiği, demokrasi meselesinin belirli bir oranda laik/dindar ayrışmasının üzerine oturduğu söylenebilir.

Toplumun %54,7'si ülke sorunlarının seçilmiş hükümetlerden ziyade askeri rejimle çözüleceğini kabul etmezken, %26,8 bu önermeye destek vermekte. İdeolojik bölünme nedeniyle daha ikircikli bir konu olan basın özgürlüğüne gelindiğinde, "gazeteler ülke çıkarlarına aykırı yazı yayınlarsa bile kapatılmamalıdır" cümlesi %45,4 destek bulurken toplumun %36'sı gazete kapatmaya onay vermektedir (TESEV, *Değişen Türkiye'de Din Toplum Siyaset*, 2006).

İlginç olan, demokrasi konusundaki bu tedirgin bakışın farklı kültürel kimliklere nasıl yansıdığıdır. Gerektiğinde ordunun yönetime el koymasına bir başka araştırmada %34 destek çıkarken, bu oran CHP seçmeninde %44, MHP seçmeninde ise %49'dur (KONDA, *Siyasette ve Toplumda Kutuplaşma*, 2010). Buna karşılık AKP seçmeni aynı cümleye %25 destek vermekte, BDP seçmeninde ise oran %9'a inmektedir. Siyasi partilerin kapatılabilmesine en yüksek destek de yine CHP ve MHP seçmeninden gelmekte (%59 ve %63). Oysa bu oran AKP seçmeni için %42, BDP için ise %9. Kürt toplumunun bu konuda net bir duruşu olduğu ve demokrasinin norm ve kurumlarını kabullenmeye herkesten daha fazla hazır olduğu görülüyor. Bunun kendi varlık koşullarını doğrudan ilgilendirdiği düşünüldüğünde bu destek şaşırtıcı değil. AKP içinse % 42'lik oranın da kendi içinde yeterince yüksek olduğu ve AKP seçmeninin de Türkiye otoriter siyasal kültürünün bir parçası olduğu gözden kaçmamalıdır. Ancak ülke siyaseti açısından daha belirleyici olan AKP seçmeninin, dolayısıyla, bu seçmen grubu içinde İslami olmayan unsurlar barındırsa da, büyük çapta İslami kesimin, CHP ve MHP seçmenine, yani büyük çapta laik kesime oranla daha demokrasi yanlısı bir tutum sergilemesidir. Öte yandan bu bulguyu belirli sınırlar dahilinde yorumlamak gerekir. Nitekim 'her durum ve koşul altında ülke demokrasi ile yönetilmelidir' cümlesine AKP seçmeninin desteği ülke ortalamasının altındadır. Buradaki çelişki muhtemelen 'her durum ve koşul' sözüyle bağlantılıdır, çünkü AKP seçmeninin milliyetçi niteliği şu anda epeyce güçlü olduğu için, belirsizliği ima eden bu ibare ülkenin tehdit altında olduğu olağandışı koşullara gönderme yapıyor olarak algılanmış olabilir. Her halükarda İslami kesimin demokrasi eğiliminin kendisini sınırlayan koşullarla sıkı bir biçimde bağlantılı olduğunu ve bu koşulları değiştireceği ölçüde demokrasiye sahiplendiğini söyleyebiliriz. Laik kesimin ise genelde demokrasinin kendisine tehdit üreten bir durum yaratacağı tedirginliği taşıdığı ölçüde demokrasiden uzaklaşmaya hazır olduğu ileri sürülebilir.

Demokrasi algısını iki farklı verinin yardımıyla belki daha iyi konumlandırabiliriz. Dini değerlerle çelişen bir yasa çıktığında, kanuna uyacaklarını söyleyenlerin oranı %26 iken, dini ilkelere uygun davranmayı sürdüreceklerini söyleyenler %67'dir (*Türkiye'de Dindarlık*, 2010). Bu yanıt dine olan

bağlılık kadar, muhtemelen yasaların demokrasi ile bağlantısının olmadığı düşüncesini de yansıtmakta. Türkiye’de İslami kesim bugüne kadar demokrasi adı altında bir baskı rejimi altında yaşadığı için, yasaları toplumun tercihleri olarak değil rejimin emirleri olarak gördü. Öte yandan toplumsal hayatı dikkate almayan, dindarların tercihlerini yansıtmayan yasaların ancak şekilsel bir uygulama alanı bulacağını da çıkarsayabiliyoruz.

İkinci bir veri 2006-2012 aralığında ‘muhafaza edilmesi gereken en önemli kurum’ tercihinde yaşanan değişimdir. Bu dönemde devletin en önemli kurum olduğunu söyleyenler %18,8’den %15,5’e düşerken, aileyi en önemli bulanlar %45,6’dan %50,4’e çıkmış gözüküyor. İlginç bir biçimde bu soruya ‘millet’ diyenler %11, ‘din’ diyenler ise %22 oranları ile sabit kalmışlar (Yılmaz, *Türkiye’de Muhafazakarlık*, 2012). Dini gerekler söz konusu olduğunda yasalara bile itaat etmeyeceğini söyleyen bir toplumun din kurumunu aileden çok daha az önemsemesi şaşırtıcı olabilir, ama Türkiye’deki İslami gelenekler dinin ana işlevlerinden birinin aileyi oluşturmak ve bir arada tutmak olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla dinin ‘yararı’ sosyal hayatın bir düzen içinde üretilebilmesiyle bağlantılı. Diğer yandan modernlik aileyi daha da önemli kılmakta ve dinin söz konusu özelliğini kıymetli hale getirmekte. Çünkü modernliğin kaotik atmosferinde hem aileyi bir arada tutarak modernliğe adapte etmek, hem de modernliğin sakıncalarından korumak gerekiyor. Bu tespit bize nasıl olup da aynı anda hem sekülerleşme hem de dindarlaşma yönünde eğilimlerin güçlendiğini ve bunun niçin dindarlık algısının değişmesi ile sağlandığını hatırlatıyor. Bu dönemin devletçi bir algıdan uzaklaşmayı da ifade ettiğini düşünürsek, dindarların demokrasiye doğru kayması aynı zamanda yeni bir dindarlık yaratma süreci ile bütünleşebiliyor.

Sonuç olarak İslami kesimin demokrasiye olan desteğinin ilkesel olmaktan ziyade pragmatik ve yaşamsal nedenlere dayandığını söyleyebiliriz. Ancak bu durum demokrasiyi onlar açısından çok daha somut kılıyor. Hareket alanlarının genişlemesi, toplumsal hayatın parçası olmaları ve modern dünyaya uyum sağlayabilmeleri açısından demokrasi bu kesim için ‘şart olmayan’ ama tehdit içermediği ve askeri bir kılıf içinde sunulmadığı takdirde istenen bir ‘taşıyıcı’ olarak gözüküyor.

Hukuki Bir Sistem Olarak Şeriata Destek

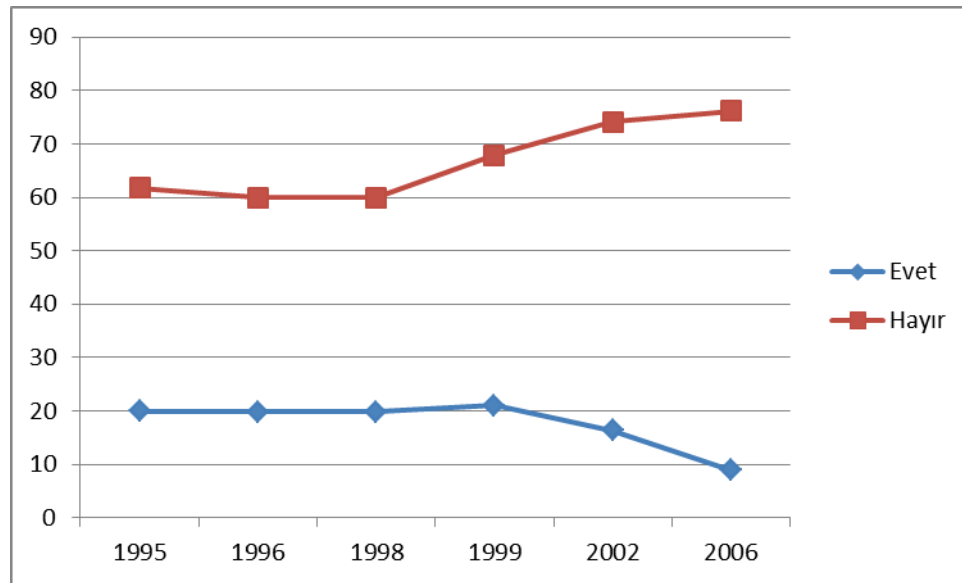
Şeriat tarih boyunca ‘adalet’ anlamında kullanılan bir kavram olarak siyasi terminolojinin içinde yer buldu. İslamiyet, Osmanlı devletinin meşruiyetini ve genel nizamı sağlayan bir zemin olduğu ölçüde, ülke zaten şeriat çerçevesinde yönetiliyor veya öyle olduğu düşünülüyordu. Dolayısıyla bu kelimenin siyasi literatüre girmesi, modernleşme sürecinin başladığı 18. yüzyıl sonrasındır ve esas olarak kötü yönetime bir itiraz olarak anlam kazanmıştır. Ancak Cumhuriyet’in katı laik anlayışı karşısında ‘şeriat’ giderek dini anlamına döndü ve bir sistem alternatifini işaret etmeye başladı. Dolayısıyla son dönemde şeriat isteği, bir yandan İslami cemaate yapılan haksızlıklar karşısında adalet arayışını, diğer yandan da ‘doğru’ hayat ve ‘doğru’ devletin birleşimini ifade eden yeni düzeni ifade ediyor. AKP yönetimi ile birlikte birinci anlamın hafiflediğini, ikinci anlamın ise öne çıktığını söyleyebiliriz. Nihayet önemli bir detay, gerçek bir mümin için şeriata karşı olmanın kabul edilemez nitelikte olmasıdır. Çünkü İslam dinine göre şeriat hayatın bütün yönlerini kuşatması gereken bir genel doğru niteliğindedir.

Bu konuda yapılmış bir dizi araştırmada aynı soru sorulmuş ve bunlar bir araya getirilmiş bulunuyor (TESEV, *Değişen Türkiye’de Din Toplum Siyaset*, 2006). “Türkiye’de şeriata dayalı bir din devleti

kurulmasını ister miydiniz?" sorusuna 1995 ile 2006 arasında cevap arayan 6 çalışmanın bulguları şöyle özetlenebilir (hayır/evet yüzdeleri olarak): 1995 (61,8/19,9), 1996 (58,1/26,7), 1998 (59,9/19,8), 1999 (67,9/21,0), 2002 (74,1/16,4) ve 2006 (76,2/8,9). Burada açık olarak iki farklı dönem olduğu gözüküyor. Askeri vesayetın en üst düzeye çıktığı, İslami partilerin kapatıldığı, başörtüsü üzerinde hukuk dışı baskının sürdüğü 1995-1999 döneminde şeriat devleti isteği kabaca %20-27 arasında dalgalanmakta iken 'hayır' cevabı %60-68 arasında seyretmekte. AKP'nin iktidara geldiği yıl olan 2002'de şeriat isteğinin belirgin biçimde düştüğünü, 2006'ya gelindiğinde ise on yıl öncesine göre en az %50 azaldığını görüyoruz. Buna karşılık bir şeriat devleti istemediğini açıkça beyan edenlerin oranı kabaca %20 artıyor. Bunun nedenlerinden biri AKP iktidarı ile birlikte İslami kesimin daha 'yumuşak' bir devletle karşılaşması ve kendi temsilcilerinin o devleti yönetiyor olması. Ama aynı zamanda dindarlık anlayışının da hızla değiştini ve 'şeriat' kavramının giderek kısa vadede yaşanabilecek bir rejim olmaktan ziyade bir ideal norm haline geldiğini de görmekte yarar var.

Dolayısıyla Türkiye'de İslami kesimin şeriat devleti talebinin, esas olarak kendisini dışlamış olan bir devlet karşısında geliştirilmiş bir sembol olduğu görülüyor. Gündelik hayat rahatladığı ve özgürleştini oranda şeriat talebi de düşüyor ve bu kavramın içeriği kendi dinsel anlamına geri dönüyor.

Türkiye'de şeriata dayalı bir din devleti kurulmasını ister miydiniz?



(Değerler yüzde olarak verilmiştir.)

Kaynak: (TESEV, *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, 2006)

Anayasada Dini İlkeler

Şeriatın dini ilkelere dayalı bir düzen getireceği düşünülürse, buna ilişkin ilkelerin anayasada da yer almasının istenmesi beklenir. Ne var ki Türkiye'de bugüne dek hiçbir siyasi parti veya grup böyle bir isteği seslendirmiş değil. Örneğin Cuma günlerinin tatil olması gibi bir talep bulunmuyor. Geçmişte İslami toplumlarda uygulanan bazı cezaların yasalara geçmesini isteyenlerin oranı ise %1 seviyesinin altında seyrediyor (TESEV, *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, 2006). Öte yandan hiçbir

araştırma bu tür dini kuralların doğrudan anayasada yer alıp almaması konusunu irdelemiş gözüküyor. Ancak cevapların benzer bir oranda olması şaşırtıcı olmaz.

Anayasa ile ilgili ilginç bir tartışma AKP hükümetinin 2010 yılında referanduma götürdüğü anayasa paketi münasebetiyle yaşandı. Dinsel konuların hiç gündeme gelmediği bu tartışmada ana eksen demokrasi oldu. AKP destekçilerinin %89'u bu paketi demokrasinin gereği olarak değerlendirirken, CHP destekçilerinin %86'sı diktatörlüğe doğru bir adım olarak tanımladılar (KONDA, *Siyasette ve Toplumda Kutuplaşma*, 2010). Ancak laik kesim bile söz konusu değişikliğin dinsel bir temeli olduğunu öne sürmedi.

Dini ilkeler Türkiye'deki İslami kesim açısından sosyal hayatı düzenleme yetenekleriyle anlamlı bulunuyor. Bunların anayasada yer almaması gerektiği fikrinin geçmişi ise neredeyse iki yüzyıla yaklaşmakta. Bu nedenle bu tür talepler sadece bazı sofu dini çevrelerin ideal dünyasının malzemesi olarak işlev görüyor ve toplumun genelinde gayrı gerçekçi ve gayrı ciddi bulunuyor.

Din ile Devlet Kurumlarının Ayrışması

Türkiye'de devlet geleneği Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasını taşımaya sürdürüyor. Buna göre devletin dini tanımlamasını ve kontrol altında tutmasını sağlayan bir kurumsal yapı bulunmakta. Öte yandan aynı tarihsel süreçte ortaya çıkan ve kendi farklı anlayışlarını devletten bağımsız olarak sürdüren çok sayıda dini cemaatler de var. Bu durum meseleye iki açıdan yaklaşılmasını gerektiriyor: Devlet sistematığının parçası olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın işlevi ve geleceği ile dini cemaatlerin talep ve tercihleri.

Toplumun genelinde Diyanet İşleri'nin anayasa içinde kalmaya devam etmesi yönünde güçlü bir tercih gözüküyor: %84,3 (TESEV, 2012). Bunun nedenlerinden biri gereksiz yere yeni bir toplumsal sorun çıkmasının istenmemesi olabilir. Diğer bir neden ise İslami kesimden gelenler de dahil önemli bir çoğunluğun taşıdığı, devlet elini bu alandan çektiğinde çok kaotik bir sosyal yapının ortaya çıkacağı ve dini cemaatler arası rekabetin istenmeyen boyutlara gidebileceği endişesidir. Diğer taraftan Diyanet İşleri'nin işlevine gelindiğinde toplumun sadece %15,9'u bu kurumun salt Sünnilere hizmet vermesini savunmakta. Geri kalanlar tüm mezheplere hizmet verilmesi yanında, onların dini temsilcilerinin de kurumda yer almasını savunmaktalar. Diyanet İşleri'nin anayasada yer almaması durumunda ise halkın %78,1'i devletten ve hükümetlerden bağımsız bir kurumun oluşmasını destekliyor. "Tamamen kaldırılmalı ve her dini kurum ve mezhep din hizmetlerini kendi imkanlarıyla yürütmeli" diyenler ise %21,9 (TESEV, 2012). Diğer bir deyişle, toplumda Diyanet İşleri'nin varlığını sürdürmesi ve gerektiğinde bağımsızlaşması yönünde bir arzu olduğu gibi, verilen hizmetin çoğullaşması da talep ediliyor. Söz konusu çoğullaşmanın ne Sünni ne de laik kesimde siyasi alanda seslendirilmemesi ise, bu talebin aslında bir norm olarak kaldığını ima ediyor.

Yine aynı araştırmaya göre cemaatlerin devletten bağımsız hale gelmeleri yönünde epeyce güçlü bir destek bulunuyor (%72,3). Bu ihtimalden tedirgin olanların oranı %14,3 ve muhtemelen büyük oranda laik kesimi yansıtmakta. Daha önemli olarak "Her vatandaşın ait olduğu grup, kültürel kimlik ya da cemaatler tarafından maruz kalabileceği baskılara karşı devlet müdahale edebilmelidir" önermesi %84,7 onay alırken, buna karşı çıkanlar sadece %5,2 (TESEV,2012). Bunun epeyce şaşırtıcı bir bulgu olduğunu eklemekte yarar var. Uzun yıllar genel geçer varsayım, Türkiye'de özellikle dini

cemaatlerin katı ataerkil yapılarından ötürü bireyler üzerinde büyük bir baskı olduğu ve cemaat üyelerinin de buna razı geldikleriydi. Oysa yukardaki tercih cemaatlerin içindeki bireylerin kişisel haklarının devlet tarafından garanti edilmesinin çok yaygın bir istek olduğunu ortaya koyuyor.

Bu bulgular, İslami kesimdeki aktörlerin devletten bağımsız olarak var olmak istediklerini ama hem kurumsal hem de bireysel planda devletin koruyucu işlevini talep ettiklerini, yani genel hukuk sisteminin parçası olmayı kabullendiklerini ima ediyor.

Dini Siyasi Partilerin Rolü

İslami coğrafyada rastlanılanların aksine, dini duyarlılıkları taşıyan partiler olmakla birlikte, Türkiye’de ‘dini’ bir siyasi parti hiç olmadı. Milli görüş hareketinin yol açtığı ve kapatıldıkları için sürekli yeni adlarla açılan partiler esas olarak milliyetçi ve kalkınmacı bir çizgiye sahip oldular ve bir yandan siyasi özgürlükleri, diğer yandan da sosyal alanda İslami hayat tarzının serbestleşmesini savundular. Bu partilerin hiçbiri dini kuralların hukuk sistemine girmesi veya dini geleneklerin kurallaşması yönünde bir çaba göstermediler. Ancak böyle bir ideal besledikleri yönünde bir kuşku yaratılmasını da engelleyemediler.

Şeriat tehlikesinin büyük çapta devlet istihbaratınca üretilmiş bir konu olduğunun anlaşılması ile birlikte, bu alanda saha çalışması yapılması da anlamını yitirmiş gözüküyor. Elimizde konuyu özgürlükçülük temelinde tanımlayan bir soru var: “Sizce Türk parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partiler olmalı mı?” Bu soru 1999 ve 2006’da iki kez soruldu ve şu yanıtlar alındı: 1999’da ‘evet’ diyenler %24,6 iken ‘hayır’lar %60,6 seviyesinde. Ancak 2006’ya gelindiğinde din temelinde partiler olmalı diyenler %41,4’e yükseliyor ve karşı çıkanlar da %53,6’ya iniyor. Bu arada kararsızların da söz konusu 7 yıl içinde %14,8’den %5,0’e inmesi de epeyce anlamlı gözüküyor (TESEV, *Değişen Türkiye’de Din Toplum Siyaset*, 2006).

Aradaki değişimin nedeni muhakkak ki AKP hükümetlerinin iktidarda olmasıdır. Bu durum kararsızların sayısını radikal biçimde azaltıp, insanları saf tutmaya iterken, aynı zamanda başka ideolojilerin yararlandığı kamusal alanda olma imkanından dine dayalı siyasi akımlarının da yararlanması gerektiği anlayışını öne çıkarmış gözüküyor. Diğer bir deyişle buradaki fikir kayması dinin siyasete hakim olmasından ziyade bir eşitlik talebini akla getirmekte. Dolayısıyla bu cevap bir yandan İslami kesimin haklarını talep etmeye başlamasının, diğer yandan da son dönemde yükselen özgüveninin işareti olarak okunabilir.

Öte yandan bu konuya aksi yönden de yaklaşabilir, toplumun siyasi partilerden nasıl bir beklenti içinde olduğunu sorgulayabiliriz. Aynı çalışmada bir partiye oy verirken hangi etmenin rol oynadığını araştırmaya çalışan ve birden fazla cevabı kabullenen bir sorunun bulgularına göre, partinin İslami değerlere sahip çıkıyor olması %78,2 olumlu addediliyor. Ancak eklemek gerek ki laik cumhuriyet değerlerine sahip çıkılıyor olması %84,2 destek buluyor. En yüksek yüzdelerle sahip üç önerme ise bu ikisinin de üstünde ve doğrudan modern demokratik hayatın meselelerine gönderme yapıyor: siyasi partinin “yolsuzluklarla etkili mücadele etmesi”(%92,6), “insan hakları ve özgürlüklerini koruyacak olması”(%91,5) ve “ekonomiyi düzelterek güveniliyor olması”(%90,8).

Sonuç olarak dini siyasi partilerin tarihsel bir geçmişinin olmamasının da etkisiyle, İslami kesimde bu tür partilerin olmasından ziyade 'olabilmesinin' istendiği ama siyasetin pratiğine dönüldüğünde, modern partilerden beklenen şekilde, ekonomik başarı ve hakların tesisinin esas olduğu görülüyor.

Dini Sembollerin Kamusal Alanda Taşınması

Kendine özgü tarihi nedeniyle Türkiye'de dini sembollerin kamusal alanda taşınması cumhuriyet sonrasında bir 'mesele' haline geldi. Osmanlı'da her türlü din ve mezhebe ait dini semboller belirli kurallar altında kamusal alanda taşınabilirken, yeni rejimle birlikte bunların hepsi kanunla yasaklandı ve uymayanlara ölüm cezası bile konabildi. 1980 darbesi sonrasında ise sorun tamamen başörtüsüne kilitlendi. Öyle ki diğer dinlere ait semboller devlet tarafından görmezden gelinirken, başörtülülerin eğitim ve çalışma imkanları ellerinden alındı. Dolayısıyla son dönemde tartışma esas olarak başörtülülerin sosyal ve kamusal alanda ne denli özgür olabilecekleri ve hangi hakları kullanabilecekleri üzerinde yoğunlaştı.

Genel bir bulgu olarak son yirmi yıl içinde söz konusu hak ve özgürlüklerin giderek kabul gördüğü ve gelinen noktada toplumun kabaca %75'inin başörtülü kadınların önündeki engellere karşı olduğu söylenebilir. Bu destek sadece ilk ve ortaokullardaki öğrencileri değil, aynı zamanda yargıç, savcı ve öğretmen gibi mesleklerdeki kadınları da kapsamakta (KONDA, *Siyasette ve Toplumda Kutuplaşma*, 2010).

2003-2007 arasında mukayese yapmaya fırsat veren bir araştırma, 2003 yılında kadın devlet memurlarının başörtülü olmaması gerektiğini söyleyenlerin oranının %37,4 olduğunu, ancak dört yıl sonra bu rakamın %19,4'e düştüğünü ortaya koyuyor (KONDA, *Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması*, 2007). Diğer taraftan bu radikal değişim, toplumun laik ve İslami kanatlarının her ikisinde de daha tutucu birer ufak kümenin ortaya çıktığını gizlemiyor. Örneğin başörtülülerin %10'u tüm kadın devlet memurlarının başörtüsü takmasını istemekte ve bu nedenle ülke genelinde oran %5,8 olarak ortaya çıkmakta. Ancak başörtülü kadınların içinde asıl ağırlık %50 ile 'isteyen her memurun başörtü takabilmesi' şikkini destekliyor. Araştırmadan çıkan bir sonuç dindarlık arttıkça başörtüsünün bir 'sembol' olarak görülme oranının düştüğüdür. Ancak dindarların %10'unun da başörtüsünü bir sembol olarak gördüğünü ekleyelim. Diğer uçta ise, kategorik olarak başörtüsüne karşı olan bir laik çekirdek bulunmakta. Ancak bu grubun da hızla küçülerek %10'un altına indiğini söyleyebiliriz. Yine de başı açık kadınların %33,9'u başörtüsünü laikliğe karşı bir çatışma sembolü olarak görmekte.

Başörtülü devlet memurları hakkında ne düşünüyorsunuz?

	2003	2007
Hiçbiri başörtülü olmamalı.	37,4	19,4
İsteyen başörtüsü takabilmeli.	62,6	68,9
Hepsi başörtülü olmalı.	-	5,8
Fikrim yok.	-	5,9

(Değerler % olarak verilmiştir.)

Kaynak: (KONDA, Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması, 2007)

Sonuçta dini sembollerin kamusal alanda taşınması giderek sosyal ve kültürel bir mesele olmaktan çıkıyor. Ancak özellikle çalışma hayatında açık veya gizli engellerin hala aşılamadığının altını çizmek gerek. Bu bağlamda İslami kesimden patronların sahip olduğu firmalarda bile başörtülü kadınların genelde daha alt kademelerde iş bulabildikleri, üniversite eğitimi almış olanların dahi iş bulmakta zorlandıkları gözlemleniyor.

Okullarda Dinsel Eğitime Destek

Cumhuriyet rejiminin en önemli tasarruflarından birisi okul sistemi 'sekülerize' edilirken, dini eğitimin engellenmesi ve neredeyse yasaklanması oldu. Dolayısıyla başörtüsünden sonra İslami kesimin en önemli toplumsal talebi çocuklara din eğitiminin verilmesiydi ve bu talep, Kuran kursları ve İmam Hatip Okullarının açılmasıyla karşılanmaya çalışıldı. AKP hükümetiyle birlikte din eğitimi daha da çeşitlenme imkanı bulmakla birlikte, söz konusu sorun halen çözülmüş değil.

Çocuklarının nerede din eğitimi almasını istedikleri sorulduğunda, toplumun %44,2'si aile içinde olmasını, %26,1'i Kuran kurslarını, %19,7'si okulu ve %5,9'u ise İmam Hatip Okullarını tercih ediyor. 'Aile' cevabını verenlerin çok büyük ölçüde laik kesimden geldiği varsayımı altında, İslami kesim içinde din eğitimi için kamusal desteğe muhtaç olduğu ortaya çıkıyor. Yaz kampları için kızlarını nereye göndermek istedikleri sorulduğunda, %46,6 Kuran kurslarını, %24,7 yabancı dil kurslarını seçiyor. Aynı soru erkek çocuklar için sorulduğunda oranlar sırasıyla %39,3 ve %21,8 (KONDA, *Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması*, 2007). Bu cevaplar İslami kesimde çocuklara doğru ve güvenilir bir din bilgisinin verilmesi talebinin ne denli yoğun olduğunu gösteriyor, çünkü açıktır ki kabaca toplumun üçte biri olan laik kesim için din eğitimi bir öncelik değil ve Kuran kursuna yönelik talebin tümüyle İslami kesimden geldiğini varsayabiliriz.

Öte yandan Kuran kurslarının zorunluluktan doğan bir alternatif olarak görüldüğünü düşündürten bir biçimde, din eğitiminin esas olarak okullarda gerçekleşmesi gerektiği fikri çok yüksek destek bulmakta. Devlet okullarında mecburi din dersi verilmesini isteyenlerin oranı %82,1, ki bu oran laik kesimin de bir bölümünün din eğitimine açık olduğunu söylüyor. Ancak bunun monolitik bir eğitim olması talebi ise zayıf. Din derslerinde Müslümanlığın yanı sıra diğer dinlerin de öğretilmesine 'hayır' diyenler %37,8 iken destekleyenler %59,6. Paralel olarak Aleviliğin öğretilmesini onaylayanlar %61,5 iken karşı çıkanlar %33,9 ki bu da Sünni kesimin yarıya yakınının Aleviliğin öğretilmesini onayladığını söylüyor (TESEV, *Değişen Türkiye'de Din Toplum Siyaset*, 2006).

Din derslerinin müfredat içindeki konumuna ve içeriğine bir başka araştırmada bakılacak olursa, 'Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi' adını taşıyan söz konusu dersin zorunlu olmasını isteyenler %50,1 iken seçmeli olmasını isteyenler %46,3. 'Kaldırılmalı' diyenler ise sadece %3,6. Bu derslerde sadece Sünni Müslümanlık öğretilsin şikkına 'evet' cevabı %23,1. Geri kalanlar Müslümanlığın yanı sıra tüm mezhep ve inançların öğretilmesinden yanalar (TESEV,2012). 2007-2012 arasında çoğulcu bakışa doğru büyük bir kayma olduğu ve sadece Sünniliğin öğretilmesini isteyenlerin kabaca %38'den %23'e indiği görülüyor.

Nihayet 'Lise çağından itibaren sizce evrim teorisi okutulmalı mıdır, yoksa sadece yaratılış teorisi mi okutulmalıdır, ya da her ikisi birlikte mi okutulmalıdır' sorusunu 'evrim teorisi okutulmalıdır' diye

yanıtlayanlar %11,3, ‘sadece yaradılış teorisi okutulmalıdır’ diye yanıtlayanlar %41,5 ve ‘her ikisi birlikte okutulmalıdır’ diye yanıtlayanlar %43 oranlarına tekabül ediyor. Dini bakış ağırlığını devam ettirmekte, laik kesimde bile salt evrim teorisinin okutulmasını isteyenler azınlıkta kalmakta ve her iki teorinin birlikteliği şıkkı güç kazanmaktadır. Sadece yaradılış teorisinin okutulmasını isteyenlerin tümüyle İslami kesimden geldiğini varsaysak bile, toplumun üçte ikisini oluşturan bu kesimin en az üçte birinin iki teorinin birlikte okutulmasından yana olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak **dini bilgi edinme talebinde bir melezleşme** yaşandığı görülüyor. İslami kesimde bu talep halen çok güçlü ve devlet eliyle olması isteniyor. Ancak aynı talebin laik kesimin bir bölümünde de var olduğu anlaşılıyor. Buna karşılık söz konusu eğitimin daha çoğulcu ve kapsayıcı olması yönünde bir eğilim var. Denebilir ki İslami kesim son yıllarda daha çoğulcu bir bakışa doğru kayarken, laik kesimin de dine olan bakışında bir yumuşama var ve bu durum dinin yaşanmasına ilişkin olarak bir ortak zeminin oluşmasına hizmet edebiliyor.

Dini Kurumların Fonlanması ve Devlet Denetimi

Türkiye’deki dini oluşumların çoğu, Diyanet İşleri Başkanlığı dışında, tarihsel olarak devletten bağımsız olmaya alışmış ve doğrudan bireysel bağışlar ve vakıflar sayesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu oluşumların devletin rutin denetimine açık olması gerektiğine inanılmakla birlikte, katı laik devlet politikasının adaletsiz olacağına ve kasıtlı olarak dini oluşumları zora sokmaya, hatta kapatmaya yönelik bir baskı aracı olarak kullanılacağına dair de yaygın bir kanaat mevcuttur. Bunun uzantısı olarak dini kurumsallaşmalar kendilerini olabildiğince devletten uzak konumlandırmaya çalışmışlar ve devletle hiçbir ilişki kurmamaya özen göstermişlerdir. Dolayısıyla Türkiye’de dini cemaatlerin devletten hiçbir dini hizmet beklemediği bir geçmişten geliniyor. Ancak AKP iktidarı ile birlikte İslami kesimin devleti sahiplenme duygusunun arttığı ve buna paralel olarak devletten beklentilerinin de olduğu dikkat çekiyor.

Belediyelerin ‘kutlu doğum haftası’ münasebetiyle dini toplantılar ve seremoniler düzenlemesi konusuna ‘inançlılar’ın %55,1’i onay verirken, %30,9’u bunun yanlış olduğunu düşünüyor. ‘Dindar’ kategorisine geçildiğinde ise bu tür talepleri destekleyenlerin oranı %78,3’e çıkıyor ve karşı olanlar %11,3’e iniyor. İlginç olan ‘sofu’ kategorisinde de bunu onaylayanların %78,1 olması. Ancak bu kez yanlış diyenler %7’de kalıyor (KONDA, *Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması*, 2007).

İslami kesimdeki söz konusu değişimin **devletle ‘barışma’** olarak okunması mümkün. Dindarlığın kamusal alanda görünür olmasının meşru hale gelmesi yanında, İslami kesimin demokrasiyi çoğunlukçu bir perspektiften algılıyor olması da bu fikrinsel kaymada etkili olmuş olabilir. Laiklik uygulamasının dindarlığın görünümünü engellediği bunca yıldan sonra, dindarlar görünürlüklerini resmi onaydan da geçirecek garantilemek istiyor olabilirler.

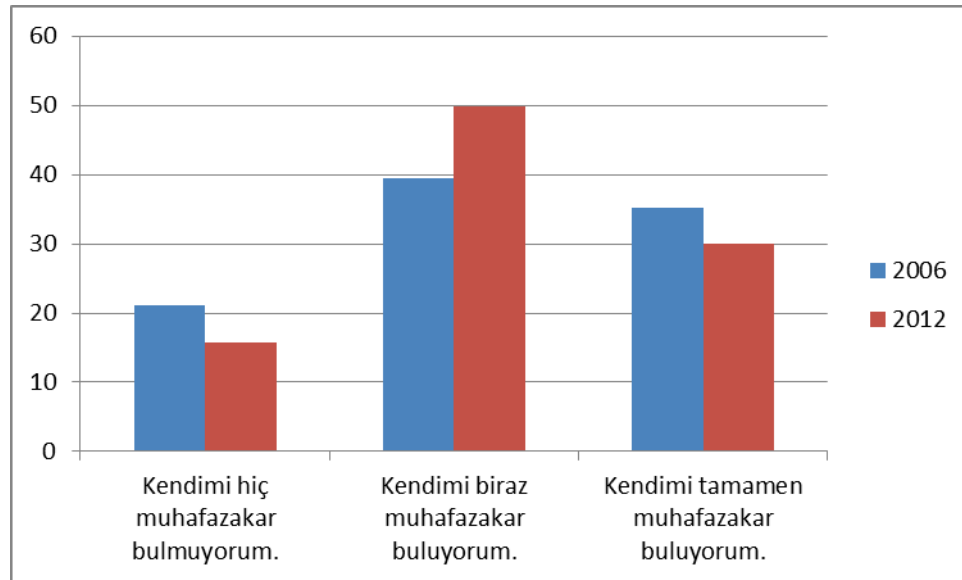
b) Aile, Kadın, Cinsellik

Toplumda, Ekonomide ve Evde Kadının Rolü

Kadının genel olarak toplum içindeki rolü meselesi, ataerkil zihniyetin ve dinden beslenen geleneklerin çok güçlü olduğu Türkiye’de, modernleşmenin ürettiği en önemli gerilim ve değişim alanlarından biri. Karı/koca ilişkisinin niteliği yanında, kadının kamusal alana çıkıp çıkmadığı ve çıktığında hangi alanlardaki faaliyetinin onay gördüğü temel bir gösterge oluşturmaktadır. Bu bağlamda laik/dindar ikileminin etkin bir rol oynayacağı varsayılabilir. Ama bunun yanında farklı hayat tarzlarının kadına ve onun rolüne olan bakışının giderek belirleyici olduğu da görülmektedir. Refahın artması, kentleşme ve küreselleşme ile birlikte her kesimde farklı hayat tarzları ortaya çıkmakta, bir melezleşme ve benzeşme oluşmakta, böylece kadının rolü dinsel bağlamın dışına doğru kaymaktadır.

Kadın/erkek ilişkilerindeki muhafazakarlık ile başlarsak 2006-2012 arasında kendilerini hiç muhafazakar bulmayanların oranı %21,1’den %15,7’ye, tamamen muhafazakar bulanların oranı da %35,2’den %30,0’a düşmüş gözüküyor (Yılmaz, *Türkiye’de Muhafazakarlık*, 2012). Buna karşılık ‘biraz muhafazakar’ bulanlar %39,5’den %49,9’a çıkmış. Bu veriler hayat tarzlarının laik/dindar kutuplaşmasını engelleyecek şekilde çoğullaştığını ve kültürel açıdan **melez bir ‘orta sınıf’** ürettiğini ortaya koyuyor. Başını örten bir kadının erkeklerle eşit haklara sahip ‘çağdaş’ bir kadın olabileceği fikrine destek aynı zaman aralığında %84,5’den %88,3’e çıkıyor. Baş örtülü de olsa, açık da olsa bütün kadınların erkekler tarafından baskı altında tutulduğu ve ezildiği önermesi 2006 yılında %64,5 2012’de ise %71 destek buluyor. Öte yandan yine inanç unsurundan bağımsız olarak alındığında, kadınların erkeklerle siyasette, iş ve aile hayatında her bakımdan aynı haklara sahip olmaları %87, kadınların her iş hayatında erkeklerle aynı başarıyı sağlayabilecekleri fikri de %81 oranında sabitleşmiş gözüküyor.

Kadın-erkek ilişkilerinde muhafazakarlık



Kaynak: (Yılmaz, *Türkiye’de Muhafazakarlık*, 2012)

Doğrudan dinin alanına girildiğinde değişimin ne yönde yaşandığı daha berrak olarak gözükmemekte. Kendisine 'Müslümanım' diyen her kadının başını örtmesi gerektiğini söyleyenler %37,5 iken katılmayanlar %60,8. "Başını örtmeyen kadınlar 'Müslüman' sayılmazlar" diyenler ise sadece %16 olup bu fikre katılmayanlar %81,8'i oluşturmaktadır. 2006-2012 karşılaştırması her iki cevapta da hoşgörü yönünde bir değişim olduğunu ortaya koyuyor. Evlilik kurumunu ele aldığımızda, maddi imkanı olan bir erkeğin ikinci bir kadın alabilmesi sorgulandığında inançlıların %89,3'u, dindarların %86,7'si, sofuların %81,2'si buna karşı çıkmış, en yüksek oranda onaylayan kategori olan sofularda bile 'evlenebilir' yanıtı %14,2 olmuştur. Buna karşılık dindarların dine ilişkin bakışının değişmediğinin altını çizmek gerekir. Kadınların Cuma namazlarında ve cenazelerde erkeklerle saf tutmasını doğru bulanlar inançlılarda %18,0 ve dindarlarda %11,6 iken sofularda %8,6'dır. Yanlış bulma oranları ise sırasıyla %68,1 – 79,4 – 82,4 düzeyindedir. Diğer bir deyişle dini alanda kadının rolünde bir esneklik görünmezken, kadının toplumsal hayattaki konumu ve rolüne ilişkin algılar değişmektedir.

Tablo.2

Kadın hakları

A: Başını örten bir kadın da, erkeklerle eşit haklara sahip ve çağdaş bir kadın olabilir.

B: Kadınlar ve erkekler siyasette, iş hayatında, toplum içinde ve aile hayatında her bakımdan eşit haklara sahip olmalıdırlar.

C: Kadınlar da erkeklerin çalıştığı her işte aynı başarıyla çalışabilirler.

D: Kendisine Müslümanım diyen her kadın başını örtmelidir.

E: Başını örtmeyen kadınlar Müslüman sayılmazlar.

	Katılıyorum		Katılmıyorum		Cevap yok	
	2006	2012	2006	2012	2006	2012
A	84,5	88,3	14,6	9,9	0,9	1,8
B	86,8	87,6	11,8	9,9	1,4	2,5
C	79,1	82,3	19,8	16,1	1,1	1,6
D	38,8	37,5	60	60,8	1,2	1,7
E	18,9	16	79,3	81,8	1,8	2,2

Değerler % olarak verilmiştir.

Kaynak: (Yılmaz, Türkiye'de Muhafazakarlık, 2012)

Din ile geleneğin içiçe girdiği 'namus' kavramına ilişkin olarak, başörtüsü takanların daha namuslu olup olmadığı sorusuna, başörtüsü takmayanların bile %10,1'i 'evet' demişken, başörtülülerin %51,7'si 'hayır' demektedir. Öte yandan başörtülülerin üçte biri başörtüsü takanların daha namuslu olduğunu beyan etmektedir. Aynı soru eşinin veya yakınının başörtüsü takmasını isteyen erkeklerle yöneltildiğinde, başörtüsü takmanın namusla ilgili olmadığını söyleyenler daha fazladır (%46,2'ye karşılık %39,5). Bu soruda Türkiye genelinde ise başörtülülerin daha namuslu olduğunu kabul etmeyenler diğerlerinin üç katıdır (%65,8'e karşılık %22,2).

Ancak konu geleneğe yaklaştıkça kadının erkekle olan muhayyel eşitliği zayıflamaktadır. Öncelikle genelde bir kadının namuslu olmasının her türlü özelliğinden daha önemli olduğunu düşünenler ortalama %80 oranında sabit görünmektedir. Evli kadınların esas görevinin kocalarına hizmet etmek ve onlara destek olmak olduğu yargısı da %70 oranındadır ve yıllar içinde çok az oynamıştır. Buna karşılık “Eğer çalışan bir kadın bu yüzden ev işlerini, çocuklarının bakımını ve kocasına vereceği hizmeti aksatıyorsa, o zaman işini bırakmalı ve ev kadını olmalıdır” önermesi 2006 yılında %65,3 ve 2012 yılında %61 onay almış. Nihayet “bir erkek karısına gerekli görürse dayak atabilir” cümlesine destek de aynı sürede %23,3’den %20,1’ inerken, katılmayanların oranı da %75,4’den %78,2’ye çıkmış durumda.

Bu cevaplar Türkiye toplumunda normların modernleşmenin ima ettiği eşitlikçi ve özgürlükçü bir anlayışa doğru değiştiğini ima ediyor. Ancak gerçeklikle mukayese edildiğinde henüz arada büyük bir boşluk olduğuna dair belirtileri de yine bu saha çalışmalarında görüyoruz. Örneğin kısa kollu gömlekle sokağa çıkamayacağını söyleyen kadınların oranı %69’dur (KONDA, Kadınların İnsan Hakları Farkındalık ve Davranışları Araştırması). Kadınların %52’sinin görücü usulüyle ve %8’inin de iradesi olmadan evlendiği gözüküyor (KONDA, Yaşam Tarzları, 2008). Öte yandan 2009 yılına ait Türkiye İstatistik Enstitüsü verilerine göre kadınların %69’u hala işgücüne dahil değildir.

Diğer taraftan kadınların çalışıp çalışmaması hususu sorulduğunda katılımcılar %61,7 oranında kadınların çalışmalarını desteklemekte, %26,2 ise bunun ‘duruma bağlı’ olması gerektiğini beyan etmektedir. Kadının çalışmasına ilişkin olarak başı açık olanların %80, başörtülülerin ise %50 oranda bunu desteklediği anlaşılmaktadır. Çalışma kararının kadına ait olup olmadığı konusunda ise toplumun %40,3’ü buna ‘evet’ demekte, %26,0 karşı çıkmaktadır. Kadının kendi kararıyla çalışması gerektiğini söyleyenler başı açık olanların %59,8’i iken, bu oran başörtülülerde %31’e düşmektedir.

Nihayet kadının siyasetteki yeri ve rolüne bakacak olursak, kadınların %84’ü ve erkeklerin de %62’si kadınların karar mekanizmalarında bugüne göre daha fazla yer almaları gerektiğini söylemekte. Kadın politikacıların artmasıyla Türkiye’nin daha iyi bir toplum olacağını düşünenler %56’dır. Soru tersten sorulduğunda, “kadınların siyasette daha fazla yer almaları için bir gerek yoktur” önermesine katılmayanlar %71’i bulmaktadır. Konu detaylandırıldığında, “siyasete girseler bile, kadınların ekonomi, finans, dış politika ve milli güvenlik gibi alanlarda fikri olamaz” cümlesi %65 oranında reddedilmiş ve ancak %19 destek bulmuştur. Daha kritik olarak, “evinizden bir kadın (eşiniz, kızınız, anneniz) siyasete girecek, belediye başkanlığı veya milletvekilliği için aday olsa destekler misiniz” sorusuna verilen cevapların dağılımı ise şöyledir: Desteklerim %69,8 – kendisi bilir %10,8 – desteklemem %13,1 – izin vermem %6,3 (KONDA, Kadının Siyasetteki Temsili Araştırması, 2011).

Toparlayacak olursak, kadının rolü konusunda farklı alanlarda farklı zihinsel açılımların yaşandığı anlaşılmakta. Kadının konumuna ilişkin normlarda modern kabullere giderek yaklaşıldığı, kadının iş hayatında ve siyasette var olmasının onaylandığı görülüyor. Ancak bu işlev kadının evindeki rolünü engelleme noktasına geldiği takdirde toplumun geleneklere daha fazla yaklaştığı ve erkeklerin daha muhafazakar oldukları dikkat çekiyor. Kadınların içinde laik/dindar ayrımı etkili olsa da, başörtülü olanların bile çoğunluk olarak kadının kamusal alandaki rolünün artmasını desteklediği görülüyor. Bu tutuma paralel olarak başörtüsü ile namus arasındaki organik bağın da kopmakta olduğu, ikinci evlilik, dayak gibi uygulamaların ‘yanlışı’ üzerinde genişleyen bir mutabakat olduğu anlaşılıyor. Melezleşme ve bir orta sınıfın doğması salt laik veya dindar diyemeyeceğimiz yeni bir toplumsal kategorinin doğmasını ifade edebilir. Kamusal alanın ihtiyaçlarına yanıt vermek isteyen, kadın/erkek

eşitliğini arayan, kadının rolü ve işlevinde özgürlükçü normlara sahip çıkan; buna karşılık kadını hala esas olarak evin içinde hayal eden ve dini alanda ise muhafazakar dindarlığın kodlarına tabi kalmak isteyen bir yeni toplumsal bakışın giderek kendisine alan yarattığını söylemek mümkün.

c) Grup Aidiyeti, Bireysellik, Hoşgörü

Diğer Hayat Tarzlarına Hoşgörü

Cemaatleşmiş bir toplum olmanın sonucu olarak Türkiye’de son dönemlere kadar bireyler neredeyse bütün hayatlarını kendi cemaatlerinin sosyal, kültürel ve ekonomik sınırları içinde geçirmekte, diğer cemaat mensuplarıyla ilişki kurmak zorunda kalmamaktaydı. Bu durum bugün değişmekte, ama yine de diğer hayat tarzlarına yönelik algılar doğrudan ilişkilerden değil, sembollerden beslenmeye devam ediyor ve özellikle laik/dindar, Alevi/Sünni yabancılaşmasını güçlendirebiliyor.

Dinler arası ilişkilerin gerginlik hatta çatışma içerdiği fikri toplumun %45’i tarafından kabul görürken, %30’u tarafından reddedilmekte. Uluslararası karşılaştırmaya bakacak olursak, Türkiye’nin Katolik Güney Avrupa ve Asya ülkeleriyle aynı grupta olduğunu gözlemlemekteyiz. Avrupa’nın Protestan nüfusa sahip ülkelerinde dinin barıştan çok çatışmaya neden olduğu fikri daha yaygın kabul görmektedir. Bununla beraber Türkiye’de toplumun %39 kadarı dindarlığın hoşgörülü olduğu, %37’si ise hoşgörülü olmadığı fikrindedir. Uluslararası benzer verilere bakıldığında, Türkiye sadece Katolik çoğunluğa sahip olan Asya ülkesi Filipinler ile benzer bir konumdadır. Avrupa’daki Katolik ülkeler dahil dünyanın geri kalanı çoğunlukla dindarlık arttıkça hoşgörünün azaldığı düşüncesindedir (Çarkoğlu, *Türkiye’de Dindarlık*, 2010).

Aynı araştırmaya göre Türkiye’de %89 ölçüsünde bir çoğunluk kendi inanışlarında olmayan dinlere de saygı gösterilmesi gerektiğini düşünmekte. Ancak farklı bir din veya bakış açısına sahip olan birisinin, oy vermeyi düşündüğü partinin listesinden aday olmasını kabul edenler, bir önceki soruya yanıt verenlerin yarısı kadardır (%47). Kendisinininkinden farklı din anlayışı ve bakış açısına sahip kişilerin kitap basıp yayınlaması veya fikirlerini açıklaması gibi davranışlara izin verilip verilmemesi gerektiği sorulduğunda ise bunu kabullenenlerin oranı %35–38 aralığına düşmektedir. Diğer bir deyişle soyut normlar sorulduğunda epeyce hoşgörülü olan Türkiye toplumu, somuta yaklaştıkça diğer cemaatlere ait kişi ve görüşlerin kendisi için bir tehdit olabileceğini düşünmeye başlamaktadır.

Söz konusu somut gerilim noktalarından en belirgin **Ramazan ayının ritüelleri ve içki** konusudur. Toplumun %81’i restoranların Ramazan ayında açık olabileceğini düşünürken, bu oran soru ‘içkili lokantalar ve barlar’ şeklinde sorulduğunda %27’ye inmektedir. Ramazan ayında restoranların tamamen kapalı olması gerektiğini düşünenler ise %13,6’dır. Ancak soru ‘içkili lokantalar’ şeklini aldığında destekleyenler %67,6’ya çıkmaktadır (KONDA, *Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması*, 2007). Müslümanların Ramazan ayında açık restoran fikrini doğal bulmakla birlikte, içkinin varlığını kendi inanç alanlarına bir tür tecavüz gibi algıladıkları anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda **kürtaj** konusu da ele alınabilir. Çünkü son dönemlere kadar kürtaj laik kesimin hayat tarzının parçası olarak görülmüş, İslami kesimin söylemlerinde kınanmış ve reddedilmişti. Ancak kürtajın giderek bu kesimde yaygınlaşması durumun pek de basit olmadığını hatırlatmaktadır. “İstenmeyen bir gebelik durumunda kürtaj yapılmaması ve kadının doğurması gerektiği” önermesine

inançlıların %50,2'si 'hayır' derken, bu oran dindarlarda %36,0 ve sofularda bile %28,6'dır. Buna karşılık önermeyi destekleyenlerin oranı aynı sıralamayla şöyledir: %40,2 - %52,7 - %61,2. Yine kültürel olarak İslami kesimi laik kesimden ayıran kırılma çizgilerinden biri olan '**kadınla el sıkışma**' meselesinde İslami kesimin yaklaşımının epeyce karışık olduğu anlaşılmaktadır. Erkeklerin kadınlarla el sıkışmaması gerektiğini onaylayanlar, inançlıların %20,3'ü, dindarların %40,9'u, sofuların da %48,5'idir. Buna karşılık el sıkışmaya itiraz etmeyenler aynı sırayla %74,9 - %53,6 - %46,7 olarak gözükmektedir. İslami kesimdeki dindar ve sofuların üçte biri kürtajı desteklerken, çoğunluğu erkeklerin kadın eli sıkmasını onaylamaktadır. Genişlemekte olan 'melezler' grubunu ve laik kesimin büyük kısmını ifade eden inançlılar grubunda ise oranlar net bir biçimde kürtajdan ve el sıkımadan yana gözükmektedir. Bu arada kürtaj meselesinde inançlıların diğerleriyle nispeten yakın oranlara sahip olması, bu konunun inançtan ziyade bir 'kadın sorunu' olduğunu hatırlatmaktadır. Bütün bu verilerin kadın/erkek ayrımı yapmadığı ve erkeklerin bu tür konularda daha muhafazakar olma ihtimali dikkate alındığında, İslami kesim kadınlarının modern hayat tarzına sanılandan çok daha yakın olduğu çıkarılması yapılabilir.

Sonuç olarak farklı hayat tarzlarına yaklaşımın hala birlikte yaşamının gereklerine birebir uyum sağlamadığını söyleyebiliriz. Her cemaat kendi dünyasından diğerine bakmakta, normatif olarak onun varlığını ve haklarını kabul etmekte, ancak diğer hayat tarzlarının kendisinininkine yaklaşmasından da rahatsız olmaktadır. Diğer taraftan İslami kesimin hızla bu adaptasyonu yaptığı, muğlak ilişki biçimlerine kapı açtığı, ancak kendi inancına apaçık ters gelen uygulamalardan hoşlanmadığı görülmektedir. Kadın meselesi söz konusu kabuğun kırılmasına neden olacak bir fay hattı olabilir. Son on yıl içindeki İslami kadın hareketinin etkisiyle, bugün dindar kesimin giderek kadınların eşit konumlarını kabule yaklaştığı ve bunun modern hayat tarzının usullerine de adapte olmalarına neden olduğu anlaşılmaktadır.

Evde, İşte ve Sosyal Hayatta Farklı Hayat Tarzlarıyla Etkileşim

Türkiye'de farklı hayat tarzlarıyla karşılaşmaların giderek artmakta olduğu ve özellikle ekonomik alanda göreceli olarak buna hızla adapte olunduğu aşikar. Ancak, **komşuluk ve evlilik** gibi tercihlerde hala cemaatçiliğin neden olduğu kültürel ayrışmanın aşılamadığını da görmek gerekiyor. Türkiye halkı kendisine benzer insanlarla aynı yerde oturmayı, sadece onları muhatap almayı ve diğerlerini ailelerine karıştırmamayı tercih etmeyi sürdürüyor. Bunun temel nedenlerinden biri muhakkak ki inanç alanında açık bir farklılaşmanın yaşanmasıdır. Çünkü inanç alanındaki değerler sosyal hayatı etkilemektedir.

Örneğin, toplumun üçte ikisi hayatın bir hikmeti olduğunu, %70 kadarı hayatın anlamını insanın kendisinin verdiğini ve %92'si de bu anlamın Allah'ın varlığı ile güçlendiğini belirtmektedir. Bu bakımlardan Türkiye halkının bir ölçüde Katolik nüfusun çok olduğu Şili, Filipinler, Portekiz gibi ülkelerle, yeniden dinin güç kazanmaya başladığı Ortodoks Rusya ve Katolik Slovakya gibi ülkelere yakın gelen bir konumda olduğu söylenebilir. Bu arada sadece bir tek dinin gerçek olduğuna inananların oranının %57,5 olmasına karşın, birçok dinde temel doğruların mevcut olabileceğini düşünenler %32,3'tür. Dini öğretilerin çok az gerçek payı içerdiklerini düşünenlerin oranı ise %6,2 oranındadır. Uluslararası bir karşılaştırmaya tabi tuttuğumuzda söz konusu %57,5 oranı tüm Batı ülkelerinden yüksek olduğu gibi, o ülkelerin hiçbirinde tek bir dinin gerçek olduğu savı %50'nin üzerinde kabul görmemektedir. Buna paralel olarak Türkiye'de dini vecibelerin yerine getirilmesi

sırasında rastlanan kimselerle iyi arkadaş olunacağı fikri de yaygındır. Bu bulgu sadece tinsel bir olguya değil, aynı zamanda bir toplumsal dayanışma etrafında şekillenen bir hayat tarzına da gönderme yapmaktadır. Bunun uzantısı olarak Türkiye'deki İslami kesimin Müslümanlara çok büyük ölçüde olumlu (%90), Hıristiyanlara karşı bir miktar hoşgörülü (%29,2), Budist (%18,7), Hindu (%19,4) gibi görece olarak az bilinen dinlere ve Musevilere (%21,9) karşı daha da az olumlu yaklaştığını ekleyebiliriz. Dine inanmayanlara karşı ise daha da küçük bir azınlıkla (%13,7) olumlu görüş belirtilmektedir (Çarkoğlu, *Türkiye'de Dindarlık Raporu*, 2010).

Bu arka plan 'yabancı' kavramını küresel düzlemde bir tehdide dönüştürebilmekte ve iki türlü muhafazakarlık yaratmaktadır. Bunlardan biri dine daha fazla dayanarak kendini güvenceye alma duygusu, diğeri ise yabancıyı olabildiğince uzak tutma ve mümkünse engelleme dürtüsüdür. Nitekim "ideal bir Müslüman toplum asr-ı saadeti örnek almalıdır" cümlesi %51,4 onay bulurken, "Müslümanların en başta gelen görevi İslami bir hayat tarzını hakim kılmaktır" önermesi de %55,5 desteklenmektedir. Karşı çıkanların oranı ise sırasıyla %20,0 ve %24,1'dir. Öte yandan Müslümanlık dışındaki dinlerin misyonerlik çalışmalarının yasaklanmasına onay verenler %58,6 ve Heybeliada ruhban okulunun kapalı kalmasını doğru bulanlar da %48,9'dur (açılmasını isteyenler %26,6). Dünyaya bakışın tipik bir göstergesi olarak 'Yahudilere' ilişkin kanaat ise tehdit algısının niteliğini ortaya koyabilir. Toplumun %54,8'i Yahudilerin dünya ekonomisini yönettiğine, %52,9'u da Türkiye'deki etkili çevrelerin Yahudilere hizmet ettiğine inanmaktadır. Öte yandan bu tür yanıtların arka planında dünyadaki genel Yahudi kuşkuculuğunun ve uzun yıllar boyunca Türk Silahlı Kuvvetleri'nin İsrail ile olan ve hükümetlerin denetimine girmeyen ilişkisinin de muhtemelen payı vardır (TESEV, *Değişen Türkiye'de Din Toplum Siyaseti*, 2006).

Yabancılardan tedirgin olma ve uzak durma dürtüsü, toplumsal hayatın somut durumları karşısında göreceli bir tutum alınmasına yol açmış gözükmektedir. Buna göre farklılıklara sahip olan komşulara pek itiraz edilmemekte, ama eğer elde imkan varsa böyle bir durumun yaşanmaması yönünde tercihte bulunmaktadır. Toplumun %75'i farklı mezhepten, %71'i Kürt, %60'ı Yahudi, %57'si Ermeni, %51'i herhangi bir dine inanmayan bir komşuya itiraz etmeyeceğini söylemektedir. Oranın yarıdan aza düştüğü tek seçenek 'eşcinsel çift' ihtimalidir ki bu durumda itiraz etmeyeceğini söyleyenler %33'e inmektedir. 1999 ve 2006 yıllarına ilişkin ve daha da detaya inen bir sorgulama ise, toplumda çok ilginç bir fikirsel kayma olduğunu ortaya koymakta. Kiracısının dindar bir Müslüman olmasına dikkat edenler %40,2'den %30,2'ye, dindar bir Müslümanın katını kiralamaya önem verenler de %37,1'den %31,1'e düşmüştür. Benzer şekilde "mahallemde aynı fiyatla mal satan iki bakkal olsa Müslüman olanı tercih ederim" diyenlerin oranı da aynı süre içinde %39'dan %32,6'ya inmiştir. Ancak ilginç olan bu düşüşler sonucunda karşı görüşün değil, 'kararsız' kalanların artmasıdır (üç soru için sırasıyla %5,9'dan %17,6'ya, %6,6'dan %16,8'e ve %9,5'den %16,8'e). Diğer bir deyişle Türkiye halkının 'hoşgörü' konusunda daha sıkıntılı olan kısmı hoşgörülü olmaya doğru bir adım atmış, ancak bunu sahiplenecek noktaya gelmemiştir. Diğer taraftan bütün bu sorularda hoşgörü kanadını temsil eden cevapların %50'nin üzerinde olduğunu altını çizmek gerekir.

Tablo.3

Başka hayat tarzlarıyla etkileşim

A: Kiraya vermek üzere bir daireye sahip olsam, kiracımın dini bütün bir Müslüman olmasına da dikkat ederim.

B: Kiralamak üzere bir daire aradığımda komşularımın dini bütün bir Müslüman olmasına da önem veririm.

C: Mahallemde genel olarak aynı fiyatla satış yapan iki bakkal olsa, dindar olarak bilinenden alışveriş yapmayı tercih ederim.

	Katılmaz		Kararsız		Katılır		Cevap yok	
	1999	2006	1999	2006	1999	2006	1999	2006
A	40,2	30,2	5,9	17,6	51,9	50,9	1,9	1,3
B	37,1	32,1	6,6	16,8	54,3	50	2	1,1
C	39	32,6	9,5	16,8	49,3	49,6	2,2	1

Değerler % olarak verilmiştir.

Kaynak: (TESEV, Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset, 2006)

Doğrudan dindarlığı ilgilendiren sorulara gelindiğinde de yukarıdakine paralel bir kayma ortaya çıkmakta, kararsızların oranı artarken cemaatçi yaklaşımın kaybettiği görülmektedir. ‘İnsanın arkadaşlarının dindar Müslüman olması önemlidir’ diyenler 1999-2006 arasında %61,1’den %50,5’e inerken, ‘ticari hayatta dindar bir kişi dindar olmayanlara göre daha güvenilir ve dürüsttür’ diyenler %48,8’den %42,8’e gerilemiş; kararsızlar ise sırasıyla %6,4’den %19,2’ye ve %10,8’den %20,1’e çıkmıştır.

En çarpıcı sonuçlardan biri ise “başka dinlerden olan insanlar arasında iyi insanlar olabileceğini düşünüyorum” cümlesine dair görüşler sorulduğunda alınmıştır. 1999 yılında toplumun %89,2’si bu ifadeye katılmadığını beyan ederken, katıldığını söyleyenler %4,7, kararsızlar da %3,0’dır. Bu cevap meselenin laik/dindar ikilemini aştığını, laik kesimin de yabancılara çok büyük oranda ‘Müslüman’ kimliğin içinden baktığını ve kendisi dindar olmasa da, yabancuları din üzerinden tasnif ettiğini göstermektedir. 2006 yılına gelindiğinde ise mutlak olarak hala zayıf, ama göreceli olarak büyük bir kayma yaşandığı ve yeni bir trendin başladığı görülmektedir. Bu yılın cevaplarına göre başka dinlerde de iyi insanların olabileceğini düşünenler %12,4’e, kararsızlar ise %14,2’ye çıkmıştır. Diğer bir deyişle katı bir konum almayanların oranı söz konusu yedi yıl içinde 3,5 kat artmıştır.

Aynı süre içerisinde toplumun ‘yabancılar’ ile evliliğe nasıl baktığını irdelemek üzere “çocuğumun farklı mezhep veya dinden biriyle evlenmesine karşı çıkarım” cümlesinin ne denli desteklendiğine bakılabilir. Eğer kızı söz konusuysa 1999 yılında toplumun %75,5’i bu evliliğe karşı çıkmakta, oran 2006 yılında %69,8’e inmekte. Evlenecek kişinin erkek olması durumunda aynı oranlar %70,7 ve %66,6 olarak ortaya çıkıyor. Dolayısıyla yabancı ile evlenme meselesinin kadın/erkek farklılığından çok daha önemli olduğu anlaşılabilir. Öte yandan ‘kız veya erkek başka bir mezhepten Müslümanla evlilik’ ihtimali halinde buna karşı çıkanlar 1999’da %41,7 iken destekleyenler %46,1 gözüküyor. Oysa bu oranlar 2006 yılında sırasıyla %50,5 ve %37,6’dır. Diğer bir deyişle bu kesimin farklı İslami mezheplere bakışında kendi kimliğinin çizgilerini keskinleştirdiği gözlemlenmektedir. Bunun nedenlerinden biri AKP iktidarının Sünni Müslümanlığa verdiği özgüven olabilir. Bir başka neden ise aynı süre içinde hükümetin muhtemel askeri darbe girişimleri ile uğraşması ve başka mezhep denince akla gelecek ilk unsur olan Alevilerin ordunun yanında yer aldığı algısı olabilir (TESEV, *Değişen Türkiye’de Din Toplum Siyaset*, 2006).

Karşılaştırmayı günümüze kadar getirmeden önce 2007 yılında **evlilik** konusunda İslami kesim içinde nasıl bir yaklaşım olduğuna bakmakta yarar var. Toplumun genelinde dini ve yasal evliliğin her ikisinin de gerekli olduğunu söyleyenlerin oranı %85,6'dır. Sadece yasal evliliği şart görenler %10,1 iken, sadece dini evliliği gerekli bulanlar sadece %1,4'dür. Boşanma ise toplumun %73,8'i tarafından 'normal' algılanırken, başörtüsü takmayanlarda bu oran %88 iken başörtülülerde %65 kadardır. Boşanmanın 'normal' olmadığını düşünenler ise başörtüsü takmayanlarda %9 ama başörtülülerde %30'dur (KONDA, *Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması*, 2007). Laik ve dindar kesimler arasında bariz bir fark görünmesine karşın, modern evlilik kurumunun tamamen yerleşik hale geldiği ve başörtülü kadınlarda bile boşanmanın normal olduğunu söyleyenlerin, aksini düşünenlerin iki katı olduğu görülmektedir.

Nihayet 2006-2012 aralığında elde edilmiş muhafazakarlık verilerine bakarak değişimin yönünü daha berrak biçimde görebiliriz (Yılmaz, *Türkiye'de Muhafazakarlık*, 2012). İbadet etmeyenlerden veya dine uygun yaşamayanlardan rahatsızlık duyulup duyulmadığı konusunda veriler şöyledir (ilk sayı 2006, ikincisi 2012 verisi): Ramazan'da oruç tutmayanlardan rahatsızlık %33,3 ve %25,4; namaz kılmayanlardan rahatsızlık %26,4 ve %18,6; başını örtmeyen kadınlardan rahatsızlık %21,9 ve %14,1. Görüldüğü üzere, dinsel alana ilişkin durumlarda oranlar %50'nin altındadır ve hoşgörü yönünde bir eğilim vardır. Öte yandan eşcinsellerden rahatsızlık duyulma oranı %72,8'den %68,2'ye, evlenmeden aynı evde oturan kadın-erkek çiftlerden rahatsızlık duyulması %60,9'dan %56,7'ye inmiştir ve cinselliğin işin içine girdiği durumlarda rahatsızlık duyma oranının %50'nin üstünde olduğu görülmektedir.

Aynı araştırmaya göre, **bireysel hayata** ilişkin olarak ise daha hoşgörülü bir bakış olduğu anlaşılmaktadır. Küpe takmış erkeklerden rahatsızlık duyma, bu konu cinsellikle de bağlantılı görülmesine rağmen, %52,8'den %41,9'a, aynı şekilde açık giyinen kadınlardan rahatsızlık da %52'den %34,6'ya inmiştir. Flört eden gençler konusu ise %40 oranında sabitleşen bir rahatsızlık algısı yaratmakta, toplumun %60'ı bunu normal saymaktadır. Ancak içki konusu halen olumsuz sembolik işlevini sürdürmektedir. İçki içenlerden rahatsızlık duyduğunu söyleyenler azalmasına karşın halen %50'nin üzerindedir (1999'da %64,4 iken 2012'de %52,2). Evli olmayan kadınların nasıl algılandığı ise modernleşmenin kadın üzerinden topluma girdiğini ve erkekleri de değiştirdiğini göstermesi açısından ele alınabilir. Tek başına bir evde yaşayan kadınlardan rahatsız olanlar 2006-2012 arasında %18,0'dan %15,7'ye inerken, boşanmış kadınlardan rahatsız olanlar da %15,3'den %11,2'ye inmiştir ve diğer cevaplar dikkate alındığında her iki oran da son derece düşüktür. Ancak kadınlara ilişkin verilerde korumacı bir toplum olunmasının yarattığı yumuşatıcı etkinin rol oynayabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Sonuçta farklı hayat tarzlarıyla etkileşim konusunda Türkiye toplumunun entegrasyona yatkın bir eğilim içinde olduğunu, ancak Müslümanlığın tercihlerde hala önemli bir rol oynadığını ve bunun sadece İslami kesimle sınırlı bir durum olmadığı anlaşılmaktadır. Küresel bağlamda kendini güvensiz hissederek kimliğine sığınma hala güçlü bir dürtü olmayı sürdürürken, modern kurumlara ve gündelik hayata gelindiğinde adaptasyon eğiliminin baskın olduğu görülmektedir. Bu açıdan toplumu en fazla zorlayan unsur cinsellik olmakla birlikte, kadınların özgürleşmesi yönünde epeyce radikal bir dönüşüm yaşandığı ve bunun önemli ölçüde hazmedildiği ileri sürülebilir. Alevilikle ilişkili olarak özel bir notun konulması gerekiyor, çünkü hoşgörü açısından 'gerileyen' tek gösterge bu alandadır ve Türkiye'nin önümüzdeki dönem karşılaştacağı sorunlar açısından uyarıcı olabilir.

d) Pazar Ekonomisi, Sınıf Farklılıkları ve Batı Dünyası Hakkında Görüşler

İş Hayatı ve Zenginlik Karşısında Din

İslami kesimin son yirmi yıl içinde yaşadığı sosyolojik değişimin en önemli uzantıları kentleşme anlayışında, boş zaman kullanımında ve iş hayatının getirdiği yeni eğilim ve kurumsallaşmalarda ortaya çıktı. Geleneksel olarak orta-alt sınıfları oluşturan ve esnaf, köylü ve işçi olan dindarlar giderek sermayedar ve beyaz yakalılar olarak damgalarını Türkiye ekonomisine vurdular. Öte yandan zenginleşme ve israfı ima eden bir hayat tarzı İslam dininde de ikircikli bir konuydu. Ayrıca bu kesim uzun yıllar kendi cemaati içinde kaldığı ölçüde, modern ekonomik hayatın gereklerine de yakın değildi. Böylece ortaya hızla gerçekleşen bir adaptasyon zorunluluğu çıktı.

Nitekim İslami kesimde **iş hayatına ilişkin kararların** nasıl alındığına dair elimizdeki veriler modernliğin gerekleri ile cemaatçilik arasında bir yol arandığını ortaya koyuyor. “Bir iş kuracak olsanız ve bu iş için yeterince kaynağa ve tecrübeye sahip olmasanız, nasıl bir ortakla çalışmak isterdiniz” sorusuna verilen esas cevap %61,5 ile ‘dürüst olması’dır. Ardından iş tecrübesi olan biri (%13,3), eğitilmiş biri (%11,0) ve dini bütün biri (%9,0) gelmekte. “Hangisi ile iş hayatınızda birlikte çalışmak isterdiniz” şeklinde daha esnek bir soru sorulduğunda, üç şık arasında ‘dünya görüşü bana yakın olan biri’ cevabı %37,9 iken, ‘doğup büyüdüğüm yerden biri’ %33,7 ve ‘dini bütün biri’ ise %25,0’dır. Dolayısıyla dini paylaşmanın hala etkili olduğu, cemaatçi güvenlikten vazgeçmenin de kolay olmadığı, ama iş hayatının gereğinin bilindiği ve muhtemelen o yöne doğru bir kayma yaşandığı anlaşılmaktadır.

Zenginliğin insanın kendi gayreti ile elde edilecek bir şey olduğunu söyleyenler %56,5 iken bunun Allah’ın bir lütfu olduğunu düşünenler %36,4’tür. Daha kritik olarak ‘zengin olmak için ne yapmak gerekir’ sorusuna verilen esas cevap %63,1 ile ‘çok çalışmak’ şeklindedir. Ardından %18,9 ile girişimci olmak gelmekte, dini bütün olmak ise ancak %7,6 destek almaktadır. Daha ilginç olarak, zengin olmak için kişinin yakın çevresinin önemli olup olmadığı sorgulandığında, bunun önemli olduğunu söyleyenler %50,3’de kalmakta, önemli olmadığını söyleyenlerin oranı %48,1’i bulmaktadır. Türkiye gibi on yıllar boyunca sermaye sınıfının devlet sayesinde geliştiği ve zenginliğin iktisadi imtiyazlara dayandığı bir ülkede, yakın çevrenin zenginlik için şart olduğunu düşünmeyenlerin artması, son dönem yaşanan yapısal reformlar yanında, İslami kesimdeki özgüvene ve bu kesimin periferiden geliyor olmasına da işaret ediyor olabilir.

Bu veriler, periferiden gelen yeni dindar orta sınıf hareketinin giderek geleneksel anlayıştan uzaklaştığını ve iş hayatına ilişkin gerçekçi bir bakış geliştirdiğini gösteriyor. Doğal cemaat çevrelerinin varlığı hala bir güven unsuru taşısa da, genel dünya görüşünün dinsel algıdan daha önemli olduğu görülüyor. Dürüstlük ve çalışkanlığın temel değerler haline gelmesi ise hem kendine hem de genelde iş ortamına ve piyasa sistemine olan güveni ima edebilir. Öte yandan dürüst ve çalışkan birine Allah’ın da yardım edeceğine olan geleneksel inanç, bu adaptasyon sürecinin ille de dinden uzaklaşma ile sonuçlanmayabileceğini söylemektedir.

Bireysel Çıkarlar Karşısında Kolektif Çıkarlar ve Otorite

Geleneksel olarak bireysel çıkarını kolektif çıkarın içinde tanımlamış olan İslami kesimin modern hayata girdikçe bu açıdan tedirginlik yaşayacağı tahmin edilebilir. Aynı şekilde cemaatçi liderliği kanıksamışken bir anda dünya karşısında 'yalnız' kalma hali de korkutucu olabilecektir. Dolayısıyla bu kesimde bireyselleşmenin tedrici olması ve ekonomi gibi kişinin kendi kontrolünde olan alanlarda daha hızlı, ama siyaset gibi liderlik gerektiren alanlarda daha yavaş yaşanması şaşırtıcı olmaz.

Toplumun tümünü muhatap alan "insan zayıftır, başında bir otorite olmazsa yanlış yola sapar" önermesini 2006 yılında destekleyenler %69,7 iken karşı olanlar %24,9'dur. 2012 yılına gelindiğinde ise bu oranlar sırasıyla %60,3 ve %34,2'dir (Yılmaz, *Türkiye'de Muhafazakarlık*, 2012). Söz konusu kabaca %10'luk değişimin daha ziyade hangi sosyokültürel çevreden geldiğini bilmesek bile, birçok gösterge ile birlikte ele alındığında ve özellikle İslami kesimdeki kadın hareketi düşünüldüğünde, bu kaymada dindarların dünyasındaki değişimin de payı olduğu söylenebilir.

Eski ve yeni değerleri doğrudan karşı karşıya getiren bir başka önerme daha açıklayıcı olabilir. "Herkes kendi zekasına, kendi yeteneklerine ve kendi yaptıklarına göre toplum içinde layık olduğu yere gelir. Bu yüzden herkes bulunduğu yere razı olmalı, başkalarının yerine göz dikmemelidir" şeklinde önermeyi onaylayanlar 2006'da %73,2 iken 2012'de %63,0'e inmiştir. Önermeyi benimsemeyenlerin oranı ise aynı sürede %21,8'den %31,1'e çıkmıştır. Burada da yine %10'luk bir kayma gözlemliyoruz. İki sorunun aynı kişilerdeki benzer bir eğilimi ortaya çıkarıp çıkarmadığını bilmesek de, bireysel bakış yönünde önemli bir eğilim olduğunu görüyoruz. İkinci önermenin sonundaki 'kimse başkalarının yerine göz dikmemelidir' tümcesinin ahlaki açıdan olumsuz bir anlam içerdiğinin altını çizmek gerekir. Verilen yanıtlar buna rağmen verilmiştir. Eğer o önermede bu kısım olmasaydı belki de önermeye katılmayanların oranı çok daha yüksek çıkacaktı. Her halükarda bireysel bakışı ima eden cevapların aradaki altı yılda kendi içinde %40-50 arasında artması önemli bir göstergedir.

Türkiye toplumunun otorite ihtiyacının ve cemaatçi kabullere olan yakınlığının bir anda ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Ancak eğilimin bireyselleşme, cemaat baskısının dışına çıkma, otoriteyi sorgulama yönünde olduğuna dair yeterince emare de gözlemlenmektedir.

Piyasa Sistemine Destek

Osmanlı zamanında geleneksel olarak ve cumhuriyet rejimi ile birlikte ideolojik olarak merkezin dışında kalan İslami kesim, modernlikle tanıştığı 16. yüzyıldan bu yana ticaret yoluyla sermaye biriktirmenin yolunu buldu ve piyasa sistemine entegre oldu. Öte yandan dinin faizi haram olarak görmesi, normatif olarak banka sisteminden uzak durulması gerektiği söyleminin sürdürülmesiyle sonuçlandı. Nitekim 1980'li yılların ortalarında geniş sermaye ortaklıklarına dayalı, 'kar payı' ödemeyi taahhüt eden holdingler ortaya çıktı. Ne var ki bu şirketlerin bazıları dolandırıcılık yaparken, diğerleri de çok kötü yönetildiler ve iflas ettiler. Böylece kısa bir arayış döneminin ardından Türkiye'nin muhafazakar iş dünyası yeniden piyasa sisteminin gereklerine döndü ve bu kez küresel ortamın da cazibesıyla piyasa sisteminin tüm unsurlarını sahiplendi.

Yine de İslami duyarlılığı olan kitlenin normlarını anlamak açısından **faiz** konusu anlamlı gözüküyor. "İnsanların paralarını bankaya yatırmaları ve faiz almaları normaldir" önermesine inançlıların %56,3'ü 'doğru' derken, dindarların %63,0'ü ve sofuların da %68,8'i bunu yanlış bulmaktadır (KONDA,

Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması, 2007). Dindar ve sofuların ortalama %25'i ise faiz almayı normal karşılamaktadır. Toplamda en büyük grubun kabaca %50 ile 'dindarlar' olduğunun, kendisine 'inançlı' diyenlerin %35, 'sofuların' %8, inançsızların ise %4 olduğunun altını çizelim. Dolayısıyla laik kesimin esas olarak kendisini 'inançlı' kelimesiyle adlandırdığı anlaşılabilir. Bu durumda parasını bankaya yatırıp faiz almayı olumlayanların laik kesimde bile ancak %56 olması, dinen yanlış olan bir şeyi savunmanın ne denli zor olduğunu ortaya koymakta. Ancak uygulamaya bakıldığında Türkiye'de banka sistemini kullanmayan ve faiz almayanların neredeyse sıfır noktasında olduğu da görülüyor.

Piyasa sisteminin çeşitli unsurlarının Türkiye'de dini yasaklar nedeniyle bir dikotomiye neden olduğu öne sürülebilir. Buna karşılık toplumun muhafazakar ve dindar kesimleri her zaman kalkınmacı ve piyasacı sağ politikaları ve partileri desteklemiş, özel sektör ve girişimcilik yönünde ağırlık koymuştur. Bu nedenle dinin doğrularıyla çelişen tercihler, sanki ortak bir konsensüs sonucu tartışma dışına itilmiş ve kanıksanmıştır. Bugün dindarlığın kamusal alanda mesele ettiği konular arasında piyasa sistemi, kredi mekanizmaları, faiz gibi ekonomik unsurların hiçbiri yoktur.

Girişimcilik, Ekonomik Bireycilik ve Dindarlık

Cemaatçi bir kültürel anlayışa sahip olan İslami kesimin doğal olarak ekonomik alanda bireyciliği yadırgayacağı tahmin edilebilir. Ama bu konuda dindarlıktan ziyade merkeze yakınlık çok daha etkili bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. İslami kesimin merkezden uzaklığı, kendi gayreti ile başarılı olma ihtiyacını ve dürtüsünü artırmış, girişimciliği neredeyse dini açıdan da olumlu bir unsur haline getirmiştir.

Ekonomik bireyciliği 'zenginlik ve yoksulluğun asıl kaynağının kişinin çalışması ve yeteneği olduğuna inanma, ekonomik başarıyı açıklarken şans, kader, iltimas gibi faktörlere prim vermeme' olarak tanımlayıp toplumsal kesimleri 'düşük' ve 'yüksek' bireyci olarak ayrıştırdığımızda ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır. Daha ziyade geleneksel dindarları, geleneksel sağ ve düşük gelir gruplarını içeren 'alt sınıf'ta (toplumun %33'ü) düşük ekonomik bireycilik %57, yüksek ekonomik bireycilik ise %43'tür. Daha ziyade modern dindar, yeni sağ ve orta gelirliilerden oluşan 'orta sınıf'ta (toplumun %45'i) oranlar sırasıyla %53 ve %47'dir. Nihayet bir miktar modern dindarla birlikte geleneksel solu ve yüksek gelirliileri içeren 'üst sınıf'ta (toplumun %22'si) ise oranlar yine sırasıyla %68 ve %32'dir (Türkiye ortalaması %58'e %42) (Yılmaz, *Türkiye'de Orta Sınıf*, 2007). Diğer bir deyişle alt ve orta sınıfların ekonomik bireyciliği üst sınıfa göre çok daha fazladır ve dindar kesimin ana kitlesi de bu sınıflardadır. Oysa geleneksel sol, yani çoğunlukla laik kesim ekonomik bireycilik açısından çok 'düşük' ve Türkiye ortalamasının altında bir tutum izlemektedir.

Türkiye'deki sınıfsal dinamizmi ortaya koyan bir biçimde bu üç 'sınıf' arasında zenginleşme beklentisi en yüksek olanı 'orta sınıf' iken, bu beklentiye en az sahip olan 'üst sınıf'tır. AB konusu ise daha da ilginç bir noktayı gözler önüne sermektedir: Orta sınıf güçlü bir AB destekçisi, alt sınıf ise zayıf bir destekçidir. Buna karşılık üst sınıfın AB şüphesi olduğu görülmektedir (%43'ü AB karşıtı). Bu paralellik İslami kesimin ekonomik gayelerle de AB'yi desteklediğini ima ettiği kadar, AB destekçiliğinin aslında kültürel olarak Batı'ya yakın olan laik kesimin değil, İslami kesimin konumu olduğunu vurgulamaktadır.

Aynı sınıfsal ayrımı, insanların kendilerini nasıl algıladığına göre sol/sağ eksenine üzerine oturttuğumuzda, solcuların alt sınıfın %2'si ve orta sınıfın da %3'ü olduğunu görüyoruz. Oysa üst sınıfın %47'si kendisini solcu olarak görmektedir. Sağcılığa gelirsek, alt sınıfın %29'u ve orta sınıfın %47'si kendisini 'sağcı' olarak adlandırmaktadır. Oysa bu oran üst sınıfta sadece %6'dır.

Diğer bir deyişle ekonomik bireyciliği törpüleyen ve bastıran unsurlar, Türkiye'de dindarlıkla değil, merkezin siyasi ve ideolojik olarak ne denli parçası olunduğu ile ilgilidir. Daha önceden zenginleşmiş ve kültürel olarak laik olan kesimlerin bu açıdan düşük bir bireyciliğe ve düşük beklentilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık özellikle modern dindarlara ve orta gelirli, muhtemelen kentli yeni burjuvaziye karşılık gelen kesimin yüksek beklentilere sahip olduğu, küresel dünyaya adapte olma isteği taşıdığı ve ekonomik alanda ülke ortalamasının üzerinde bir bireyciliği yansıttığı söylenebilir.

Dolayısıyla piyasa sistemi ve onun unsurlarının yerleşmesi açısından bakıldığında İslami kesimin yükselişi, Batı'daki modern siyasi ve iktisadi sistemlerin Türkiye'de yerleşmesi açısından olumlu bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Merkezden uzak olan bu kesimin sisteme girme arzusu, ekonomik yapıyı çoğulcılaştırmakta ve rekabetçi ortama açmaktadır. Böyle bir ortamda başarı ve zenginliğin bireycilik ve girişimcilikle gelecek olması ise dini algıya hiç de ters düşmemektedir.

ABD ve AB'ye İlişkin Görüşler

AKP'nin iktidara gelmesinin ardından en sık sorulan sorulardan biri, İslami hükümetin Türkiye'yi Batı'dan uzaklaştırıp uzaklaştırmayacağıydı. Oysa AKP hızlı bir biçimde AB üyeliği için gayret gösterdi ve Avrupa'daki 'Türkiye şüpheliği' etkili olmasa muhtemelen bu yönde daha da hızlanacaktı. Çünkü Batı dünyasının parçası olmayı garantilediği takdirde demokrasinin ana kurallarının işleyeceği ve bunun da en azından içinde olduğumuz dönemde İslami duyarlılığı olan siyasi partilerin iktidar olmasını ifade edeceği biliniyor. AB üyelik sürecinin tavsaması ile birlikte Türkiye ABD ile işbirliğini daha önemsemeye başladı. Ancak bu kez de ABD'nin Orta Doğu'ya askeri müdahalesi araya girdi. Aynı süre içinde Batı'da ortaya çıkan İslamofobi ve bu ülkelerdeki medyanın AKP'ye eleştirel bir tavır takınması ile birlikte Türkiye'deki Batı algısı giderek olumsuzla kaydı.

2006 yılında ABD'ye ilişkin olumsuz değerlendirmelerin ortalaması Türkiye'de 7 üzerinden 5,2 iken, bu oran hem Endonezya, Ürdün, Mısır ve Pakistan'ın, hem de Batılı Müslümanların olumsuz algısının (3-3,5) üzerindeydi (Pew, *Küresel Tutumlar Araştırması*, 2006). Türkiye'deki ABD'ye yönelik olumlu algı ise 2000-2007 arasında kabaca %50'den %10'a dramatik bir biçimde düşmüş gözüküyor (2012 yılında %15). Oysa aynı yıl söz konusu oran Pakistan için %15, Mısır için %21, Almanya ve İngiltere için ise sırasıyla %30 ve %51'dir. ABD'ye yönelik olumsuz algı ise Türkiye'de %83 iken diğer dört ülkede sırasıyla %68, %78, %66 ve %42. Ayrıca ABD'nin iş yapma usullerinden en hoşlanmayan ülke de yine Türkiye (%83). ABD'nin iş anlayışından hoşlanma oranının 2002-2007 arasında %21'den %6'ya düştüğü anlaşılıyor. Paralel şekilde 'demokrasie ilişkin ABD ideallerinden' en çok uzaklaşma aynı sürede Türkiye'de yaşanmış: 2002 yılında %33 iken 2007'de %8. ABD inisiyatifindeki 'terörle savaşa' en düşük destek de yine Türkiye'den (%9). ABD'nin bilimsel ve teknolojik gelişmesine olan hayranlık da 2002-2007 arasında %67'den %37'ye düşmüş.

ABD'den bu 'total' uzaklaşma duygusu Irak müdahalesine bağlanarak açıklanabilir. Ama durumun bizzat Türkiye'deki ruh halini yansıtmaya ihtimali daha güçlü gözüküyor. Çünkü aynı dönemde Türkiye dışındaki hemen herkesle ilgili algı olumsuzla doğru gitmiş. AB destekçiliği 2004 yılında %58 olmasına

karşın 2007’de sadece %27. Bu sürede AB’ye olumsuz bakanların oranı da %35’den %58’e çıkmış. İlginç bir nokta 2005 oranının da %27 olması. Yani AB desteği tek bir yıl içinde yarı yarıya düşmüş gözüküyor (söz konusu oran 2012 yılında daha da düşerek %21’e gelmiş durumda). Yine 2004-2007 aralığında Birleşmiş Milletler’e ilişkin olumlu algı da %51’den %23’e gerilemiş (2007’de olumsuz bakanlar %57) (Pew, *Küresel Tutumlar Araştırması*, 2007). Genel olarak diğer dinlere bakışın da aynı uzaklaşmayı yansıttığı görülüyor. 2004’de Hristiyanlara ve Yahudilere olumlu bakanlar sırasıyla %31 ve %27 iken, zaten düşük olan bu oran 2006’da yine sırasıyla %16 ve %15’e gerilemiş (Pew, *Büyük Bölünme*, 2006). Ama mesele Batı’nın reddi gibi de gözüküyor, çünkü örneğin İran’a yönelik olumlu algının da 2006-2007 arasında %53’den %28’e inmiş olduğu anlaşılıyor.

Dolayısıyla Türkiye toplumunun bir içe kapanma yaşadığı öne sürülebilir. Ama bu sürenin aynı zamanda yoğun bir açılım ve küreselleşme dönemi olduğunu unutmamak gerekiyor. Bu verinin ışığında bakıldığında, bizzat yaşanan adaptasyon sürecinin algılarda ters yönde tepkiler ürettiğini düşünmek mümkün. Türkiye toplumunun özgüveninin ve beklentilerinin arttığını, diğer toplumlara çok daha eşitlikçi bir zaviyeden bakarken yargılarını da sertleştirdiğini varsaymak gerçekçi olabilir. Bu bağlamda Müslümanlığın özellikle Batı dünyası karşısında kuşatıcı ve anlamlı bir kimlik olarak görüldüğü açık. Müslüman dünyası ile Batı arasındaki ilişkilerin ‘kötü’ olduğunu düşünenler %64 (Pew, 2006). Bunların %79’u ‘suçlunun’ Batı olduğunu söylerken, ‘suçlu Müslümanlar’ diyenler %7, her ikisi diyenler ise %8. Aynı şekilde Hz. Muhammed’in karikatürleri konu edildiğinde Türkiye toplumunun %84’ü krizin nedeni olarak ‘Batı’nın saygısızlığını’ öne sürüyor. Nedenin ‘Müslüman hoşgörüsüzlüğü’ olduğunu belirtenler ise %8 (Batı ülkeleri ortalaması sırasıyla %23 ve %60). Bu sorunun ‘Müslümanların hoşgörüsüzlüğü’ veya hatta ‘bazı Müslümanların hoşgörüsüzlüğü’ olarak sorulduğu takdirde bu şıkkı tercih edecek olanların artacağını tahmin edebiliriz. Açık ki ‘Batı’ kelimesinin Batılılara ifade ettiği anlam ile ‘Müslüman’ kelimesinin Müslümanlara ifade ettiği anlam arasında büyük bir fark bulunmakta. Ama yine de Türkiye’de toplumun Batı’ya bakışında bir yeni talep olduğu, bunun o dünyanın parçası olma isteğini yansıttığı ve gerçekleşmediği oranda da reddedilmişlik, dışlanmışlık duygusu yarattığı söylenebilir.

Unutmamak gerek ki Türkiyeli Müslümanların %51’i 2006 yılında kendilerini önce ‘Müslüman’ olarak gördüklerini beyan etmişlerdi (2005 yılında %43) (Pew, *Büyük Bölünme*, 2006). Buna karşılık kendilerini öncelikle ‘Türk’ olarak gördüğünü söyleyenler %19’da kalmıştı. Ne var ki bu durum nesnelliğin kaybedildiğini veya ‘cihatçı’ bir perspektife kayıldığını göstermiyor. Hatta tam aksi yönde bir bakışla paralel yürüyor: İslami fundamentalizm ile modernizm arasında bir mücadele olup olmadığı sorulduğunda, toplumun sadece %23’ü olmadığını söylüyor. Asıl ilginç, bu mücadelenin yaşandığını söyleyenlere kendilerini hangi tarafla özdeşleştirdikleri sorulduğunda cevaplar şöyle: modernistlerle %39, fundamentalistlerle %9, hiçbiri %52(Pew, 2006).

Sonuç olarak AKP iktidarı ile birlikte Türkiye’deki İslami kesimin kendisini dünya ölçeğinde ‘yeniden tanımladığı’, Batılılardan saygı görme hakkına sahip olduğunu düşünmeye başladığı öne sürülebilir. Batıya bakarken daha Müslüman olan toplumun, diğer Müslümanlara bakarken ‘Türkiyeli’ hale gelmesi, yaşanan dönüşümün önemli işaretlerinden biri. Küresel sistemde hak ettiği eşitlikçi konumu alma arzusu, Türkiye’yi ülke olarak toplumun gözünde yalnızlaştırdığı ama bu durumun modernleşmeden uzaklaşmayı değil, aksine onun parçası olma iddiasını güçlendirdiği söylenebilir.

Bu noktada, şunu son bir not olarak düşmek gerekir: Türkiye’de İslami kesim içinde yaşanmakta olan değişimin daha geniş bir bağlama oturtulması açısından diğer İslami ülkelerle mukayeseli olarak ele

alınması düşünülebilir. Ancak bu yönde anlamlı bir çalışma maalesef yok. Bunun bir nedeni böyle bir mukayesenin meşru olduğu konusunda inandırıcı delillerin azlığıdır. Çünkü Türkiye'nin toplumsal gelişimini komşu ülkelerinki ile mukayeseli olarak ele alsak bile son iki yüzyıl içinde yaşanmış olan çarpıcı değişimlerin bu toplumları büyük ölçüde ayırttığını, farklı siyasi ve toplumsal kültürler yarattığını göz ardı edemeyiz. Bunun en önemli sonuçlarından biri İslami anlayış ve dindarlık konusunda bu toplumlarda neredeyse tamamen farklı zeminlerin ortaya çıkmış olmasıdır. Dolayısıyla 'İslami' kelimesinin kültürel açıdan toparlayıcı bir niteliği kalmamış durumda. Oysa Türkiye'yi diğer İslami ülkelerle mukayeseli olarak ele alabilmek için, hem İslam'ı anlamlı bir etken olarak kabul etmek, hem de ona toplumlar arası değişmeyen bir öz atfetmek durumundayız. Ne var ki İslami duyarlılık farklı sosyolojik zeminlerde farklı dindarlıklar üretebiliyor ve modern dünyanın çeşitli unsurları bu dindarlıkların içinden okunuyor. Sonuç olarak bu türden mukayeseli saha çalışmaları yapılsa bile, modernlik, sekülerleşme, entegrasyon, kadın, ahlak vb. alanlarda kullanılan kavramların ve alınan sonuçların gerçek bir mukayeseye imkan verme ihtimali çok fazla olmayabilecektir.

	1999			2002/3			2006/7			2012		
	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY	Olumlu	Olumsuz	Nötr/CY
Siyasi kurum ve haklar												
Farklı etnik grupların tanınması							30,10%	42%	27,90%	42,70%	31,80%	25,50%
Şeriat	21%	67,90%	11,10%	16,40%	74,10%	9,50%	8,90%	76,20%	14,90%			
İfade özgürlüğü							89%	9,50%	1,60%	91,20%	5,80%	3%
Sansürsüz basın							77,20%	20%	2,80%	78,80%	16%	5,20%
Grup aidiyeti, bireysellik ve hoşgörü												
Gayrimüslümlerin kendi din ve kültürlerini serbestçe kullanıp yaşatabilmeleri							82,60%	14%	3,40%	86%	10,10%	3,90%
"Kıracımın Müslüman olmasını tercih ederim"	51,90%	40,20%	7,80%				50,90%	30,20%	18,90%			
"Aynı fiyatla satış yapan iki bakkaldan dindar olarak bilinenen alışveriş yapmayı tercih ederim."	49,30%	39%	11,70%				49,60%	32,60%	17,80%			
"İnsan zayıftır, başında bir otorite olmazsa yanlış yola sapar."							69,70%	24,90%	5,40%	60,30%	34,20%	5,50%
Aile, kadın, cinsellik												
Çoğunluğunkinden farklı cinsel tercihlerin (homoseksüellik gibi) serbestçe yaşanması							38,10%	57,70%	4,20%	39,10%	54,40%	6,50%
Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması							86,80%	11,80%	1,40%	87,60%	9,90%	2,50%
"Kadınlar da erkeklerin çalıştığı her işte aynı başarıyla çalışabilirler."							79,10%	19,80%	1,10%	82,30%	16,10%	1,60%
Pazar ekonomisi, sınıf farklılıkları ve Batı dünyası hakkında görüşler												
"Herkes toplum içinde layık olduğu yere gelir"							73,20%	21,80%	5%	63,00%	31,10%	5,90%
ABD hakkında algı				30%	54%		10,5%*	79,5%*		15%	72%	
AB hakkında algı							27%	58%		21%	60%	

SAHA ÇALIŞMALARINA GÖRE “İSLAMİ” ORTA SINIFIN ÖZELLİKLERİ

a) Siyasi Kurum ve Haklar

- 1- Soyut ve ilkesel anlamda demokrasiye ve ifade özgürlüğüne destek yükselmekte, evrensel demokratik normlar benimsenmekte.
- 2- Somut anlamda demokrasinin sahiplenilmesi halen yüzeysel, demokrasiye destek yüksek ama gereklerinin hazmedilmesi zayıf.
- 3- Demokrasi ilkesel bir ihtiyaç olmaktan ziyade, pragmatik ve yaşamsal açıdan bir ‘iyi’ ve bir ihtiyaç.
- 4- Demokrasi algısının temelinde ‘çoğunlukçuluk’ yatmakta.
- 5- Demokrasinin göstergesi olarak görülen ve bu ideali taşımakta olan kavram ‘çoğulculuk.’
- 6- Demokrasiye ve kendi hayat alanlarına en önemli tehdit ‘askeri darbe.’
- 7- Ülkenin tehdit altında olması halinde tedbir alma ihtiyacı ve yasakçı bir tutuma kayma eğilimi yüksek.
- 8- Geleneksel doğruların yasalardan daha kıymetli olduğuna inanılıyor.
- 9- Şeriat bir ideal norm, gerçekçi olarak yaşanması muhtemel bir rejim değil.
- 10- Dini kuralların yasalaşmasına yönelik siyasi veya toplumsal bir talep yok.
- 11- Demokratik sisteme katılım arttıkça şeriat talebi ve referansı düşüyor.

b) Aile, Kadın, Cinsellik

- 1- Aile korunması gereken en önemli kurum olarak görülüyor.
- 2- Ailenin modernleşmesi kadının özgürlüğü üzerinden hayata geçiyor.
- 3- Mirasta kadın/erkek eşitliği savunuluyor.
- 4- Kadına bakışta dinin rolü azalırken, hayat tarzının rolü artıyor.
- 5- Ahlak ve namus dinden ayrı ve bağımsız olarak algılanıyor.
- 6- Kadına bakışta nesnellik, eşitlikçilik ve hoşgörü artıyor, ayrımcılık azalıyor.
- 7- İş hayatında ve siyasette kadının varlığı ve rolü destekleniyor.
- 8- Ancak, kadının dini pratikler açısından sosyal konumunda bir değişiklik yaşanmadığı gibi, kadının esas yerinin evi olduğu şeklindeki gelenekçi bakış gücünü koruyor.

- 9- Farklı cinsel tercihlere karşı tutucu yaklaşım devam ediyor.

c) Grup Aidiyeti, Bireysellik ve Hoşgörü

- 1- Cemaatçi eğilim sosyal ilişkilerde belirleyici ve esas olarak din üzerinden yaşıyor.
- 2- Cemaatin kutsalları ifade özgürlüğünün gereklerinden daha önemli.
- 3- Cemaat çerçevesi içinde kalınarak bireyselleşmenin sınırları zorlanıyor ve esnetiliyor.
- 4- Dindarlığa ve gelenekçi muhafazakarlığa dayalı radikallik azalırken, sekülerleşmeyi içeren bir melezleşme giderek genişliyor ama halen çoğunluğu oluşturmuyor.
- 5- Cemaatin hukuk sistemi içinde yer alması ama devletten bağımsız olması isteniyor.
- 6- Modern ama dine saygılı bir siyasi parti tahayyülü var.
- 7- Devleti sahiplenme duygusu ve devletten hizmet anlamında beklentiler artıyor.
- 8- Güvenilir olduğu için din eğitiminin devlet tarafından verilmesi tercih ediliyor.
- 9- Farklı dinler potansiyel bir tehdit unsuru olarak algılanıyor.
- 10- İlkesel açıdan Alevilerle birlikte yaşama isteği artarken, onlarla sosyal kaynaşma isteği düşüyor.
- 11- Etnik farklılıklar toplumsal bir sorun veya tehdit olarak algılanmıyor.
- 12- Yabancı kimlik ve kültürler bir tehdit algısı oluşturuyor ve içe kapanmayı, tedbir almayı, dışlamayı teşvik ediyor.
- 13- Hoşgörünün arttığı söylenemese de, hoşgörüsüzlük azalıyor.

d) Pazar Ekonomisi, Sınıf Farklılıkları ve Batı Dünyası Hakkında Görüşler

- 1- Din ve piyasa sisteminin gerekleri arasındaki çelişkiler modern iktisadi davranışları engellemiyor.
- 2- Cemaat içi ilişkiler güven açısından tercih edilmekle birlikte, iş hayatında rasyonelleşme artıyor.
- 3- Ekonomide bireyselleşme ve girişimcilik artarken, siyasette liderlik ihtiyacı ve dayanışma arzusu güçleniyor.
- 4- Zenginleşme beklentisi yüksek, AB destekçisi bir orta sınıf ve burjuvazi ortaya çıkıyor.
- 5- Küresel ortama uyum sağlamaya paralel olarak, Batı'ya bakış daha yargılayıcı ve kuşkucu hale geliyor ve Batı'nın olumsuz bulunan davranışları İslam dininin yadırganmasına bağlanıyor.

- 6- Genelde Batı dünyası adaletsiz, güvenilirmez ve çifte standartlı bulunuyor.
- 7- Batı'ya bakışta Müslümanlık öne çıkarken, İslami dünyaya yaklaşımda 'Türkiyeli' bir tavır daha ağır basıyor.

3. ODAK GRUP ÇALIŞMASI¹

Raporun birinci kısmında ele alınan araştırma ve sonuçların geçerliliğini test etmek amacıyla TESEV, SAM Araştırma Merkezi'nin işbirliğiyle Türkiye'nin üç farklı kentinde odak grubu çalışmaları gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalarla saha çalışmaları analizinde vurgulanan Aleviler hakkında algılar, aile hayatı, kadının aile ve sosyal hayattaki konumu gibi birkaç belirgin ve önemli noktanın daha derinlemesine ele alınması ve bulgulardaki olası çelişkiler ve tutarsızlıkların tespit edilip bunların daha detaylı kalitatif bir araştırma ile mercek altına alınması hedeflenmiştir. Ayrıca çok güncel olması nedeniyle saha araştırmalarında kendisine yer bulamamış Gezi olayları da ayrı bir bölüm olarak bu çalışmaya eklenmiştir.

Araştırmalar, Türkiye nüfusu kendisini tanımlama biçimine göre "inançsız," "inançlı," "dindar" ve "sofu" olarak dört gruba ayrıldığı takdirde kendisini "dindar" olarak nitelendiren grubun genel olarak AK Parti'yi destekleyen ve AK Parti'nin iktidara gelmesiyle güçlenmiş olan muhafazakar orta sınıfa tekabül ettiğini göstermektedir (KONDA, 2011). Bir başka deyişle bu rapora konu edilen İslami orta sınıf, gelir düzeyinin yanı sıra kendisini nasıl konumlandığıyla da (örn. "dindar") diğer gruplardan ayrılmaktadır.

Bu bilgiler ışığında odak gruplarda yer alması için kendisini "dindar" olarak nitelendiren, AK Parti'yi destekleyen ve hane geliri aylık 2500-5000 TL aralığına denk düşen şahıslardan bir örneklem oluşturulmuştur. Örneklem, güçlenen muhafazakar orta sınıf ve onun değerlerini yansıtmaması açısından AK Parti iktidarı ile sanayi ve ticaret alanlarında atılım gerçekleştirmiş olan Denizli ve Kayseri ile zenginleşme beklentileri ile yoğun olarak iç göç alan İstanbul şehirlerinden derlenmiştir.

Raporun odak grup toplantıları Denizli'de 3 Eylül 2013'de kadınlarla, İstanbul'da 5 Eylül 2013'de ve Kayseri'de 7 Eylül 2013'de erkeklerle yapılmıştır. Denizli toplantısına dokuz, İstanbul ve Kayseri toplantılarına sekiz kişi katılmıştır. Denizli ve Kayseri toplantıları üç, İstanbul toplantısı iki saat sürmüştür.

Katılımcıların demografik bilgileri raporun sonunda ek olarak verilmiştir.

Aşağıda odak grup toplantılarının bulgularına yer verilmektedir.

a) Siyasi Kurum ve Haklar

Demokrasi-Özgürlük

Demokrasi ve özgürlük konusundaki düşünceler de zaman zaman çelişik olabiliyor. Genel olarak demokrasiden olumlu olarak söz ediliyor. Demokrasiye cepheden karşı olanlar doğrudan "İslami şeriat"ı savunan kişiler. "Demokrasi"den ne anlaşıldığı da oldukça çeşitlilik gösteriyor. Örneğin bir kesime göre demokrasi hükümet ya da devletle halkın uyum içinde yaşaması; hükümetin halkı olaysız,

¹ Raporun bu bölümü Sosyal Araştırmalar Merkezi (SAM) tarafından kaleme alınmıştır.

“kazasız belasız” yönetmesi. Katılımcıların büyük bölümü için demokrasi çoğunluğun kendi yöneticilerini seçmesi, çoğunluğun dediğinin olması, dahası azınlığın çoğunluğa uyacak şekilde hareket etmesi.

Demokrasi yönetimin kendi benimsediği kuralları halka yumuşak biçimde uygulatmasıdır. Bir yönetim gelir halkı üzmeden, ağlatmadan, zorlamadan bir yönetim tarzı sunar. O yönetim tarzı da insanların hoşuna gider. Nasıl olsa rahatız, bize dokunmayan yılan bin yaşasın tarzında bir yaşam tarzıdır. (İstanbul, 38, Erkek)

Devletin fikir uyumluluğudur, yaşam uyumluluğudur bana göre demokrasi. Halk nasıl bir yaşam tarzındaysa devletin de onu özleşmiş ikisinin beraber uyumudur. Zıt bir şey olmayacak, yandan bir şey olmayacak. Benim için demokrasi budur. (İstanbul, 37, Erkek)

Eğer kişi yani çoğunluk bir lideri seçtiyse, şimdi biz sizin peşinizde burada bir konuyu tartışıyoruz mesela. Siz bizi yönlendiriyorsunuz, biz sizin fikirlerinize uymasak bile, burada bazı şeylere uyuyoruz yani. Yani azınlık da çoğunluğa uymak zorunda. (Denizli, 42, Kadın)

Çoğunluk kabul ettiği için öyle yani. Kural o. (Denizli, 38, Kadın)

Ama diyelim ki CHP geçti başımıza. Ben CHP'nin şeyine uymuyor benim kafam. Ama biz mecbur kalıyoruz değil mi, onlar nasıl yönetiyorsa, yani yapmak zorunda kalıyoruz. (Denizli, 40, Kadın)

“İslami düzen” savunanların demokrasiye karşı çıkışı cephedendir.

Şimdi demokrasi niye özgürlük değildir? Birilerini seçiyoruz bir yerlere gönderiyoruz bizi yönetiyorlar mı? Bizim fikirlerimizi benimsiyorlar mı? İstedığımız gibi yönetiyorlar mı? Oraya gidince değişiyorlar mı? Özgürlük istiyorsak demokrasiyi benimsemeyelim. İslam ile yönetilelim İslam özgürlüktür zaten kimse buna karşı da çıkmıyor. Her şey benimsenmiş kurallar belli maddeler belli bence ben demokrasi taraftarı değilim yani onu açık açık söyleyeyim. Tek kelime söyleyeyim o zaman demokrasi özgürlük değildir. (Kayseri, 35, Erkek)

Bence biz eğer İslami bir ülkede yaşıyorsak, İslam kuralları içerisinde ben hayatımı sürdürmek isterim. Demokrat demek budur. Demokrasi demek, İslami kurallar açısından, yani hem ahlak hem etik açısından daha düzgün yaşayabilmesi diyebiliriz aslında. İslam'ı tam anlamıyla yaşayan insanlar daha ahlaklı, daha dürüst ve daha demokratiktir. (Denizli, 40, Kadın)

Açık olarak ifade edilmese de, İslami düzen savunusunun bir alt tonu gene demokrasiye İslami açıdan yaklaşmaktadır.

Demokrasi, özgürlük kişinin doğru olanı yapabilmesidir. Doğru olanı yapamadığın hiçbir yerde demokrasi özgürlükten bahsedemezsiniz Türkiye’de de yok bu doğru olanı yapamıyorsanız burada özgürlükten ve demokrasiden bahsedemezsiniz. Türkiye’de de demokrasi yok. (Kayseri, 40, Erkek)

Biz insan olarak bir kere şunu bilmemiz lazım— yaradılış gayemiz ne için? Yani Allah’ü Teâlâ bizi yarattı dünyaya gidin yiyin, için, gezin, çoluğunuzu çocuğunuzu okutun zevki sefa içinde hayat ister Himalayalar’da isterseniz Fildişi Sahili’nde veya şu plajda yatın diye göndermedi.

Bir kere bunu bilmemiz gerekiyor. Burada Şu anlaŐılıyord bir kere inancımızı yaşam gayemizi bilmiyoruz. (Kayseri, 39, Erkek)

Yaratılış gayemizde Şu var siz birilerini doğruya ulaŐtırmadıđınız takdirde diyor varlığınızın bir anlamı yok. Bu manada demokrasi gzel bir Őeydir. Demokrasi dediğimiz tabir anladığımız kadarı ile insanların kendi kendilerini idare etme metodudur. Yani birini seğiyorsunuz diyorsunuz ki siz beni idare edin bu zaten inancımızda vardır... O manada demokrasiyi İslam ile hamur edip uygulamamız gerekir. Zaten inancımız da bu manada insana yaşam özgürlüğünü, din özgürlüğünü vermiŐ. Hakkını hukukunu vermiŐ. Her türlü özgürlüğü vermiŐ. (Kayseri, 39, Erkek)

Özgürlük ise birçok katılımcı için daha hassas bir konu. Herkesin istediği gibi yaşama özgürlüğü olduğu her defasında vurgulanıyor. Kendilerinin daha önce özgürlüklerinin sınırlandığını, bu iktidar döneminde daha özgür olduklarını belirtiyorlar. Bazıları ise günümüzde bile tam anlamıyla özgür olmadıklarını, çoğunluk oldukları halde “azınlık” olduklarını ileri sürüyor. Bu arada kadınların erkeklere göre daha özgürlükçü oldukları söylenebilir. Özellikle kadınlarla ilgili konularda kadınların erkeklerden hayli farklı bir tutum aldıkları görölüyor. Örneğin, bir kadın katılımcının “Türkiye ne çektiyse mecburiyetten... zorunluluktan çekti...” Şeklindeki ifadesi anlamlıdır.

Bireysel özgürlüğün sınırı karşı tarafa yani kendi içinde insan özgür olabilir. Özgürlük, diğer insanın sınırına geçmediği sürece olan alandadır. (İstanbul, 28, Erkek)

Sınırsız özgürlük diye bir Şey yok. Herkes dini konuda özgürdür. İster yapar ister yapmaz, buna kimse karŐamaz. Ama bu demek değildir ki Müslüman bir devlette erodir, içkidir, kumardır bunlara yol verilmesi istemiyorum. Öyle bir özgürlük yoktur zaten. Malım, canım, ırzım kimse buna dokunmayacak, ben kimseninkine dokunmayacağım. Özgürlük bu kadar. Şeriata uymayan özgürlük, özgürlük değil bence. Allah'ın dediği Şekilde özgürüz. O'nun emrinden çıkmadığı sürece herkes özgür. (İstanbul, 37, Erkek)

Bizde bu işler özgürlük değil. Bize sıçramasın da bunu da yapmasın. Bizim örflerimizi adetlerimizi bozmasın ne yapıyorsa yapsın. İster inansın ister inanmasın orası bizi bağlamıyor. Ama bizim ahlaki değerlerimize dokunulmasın, dini değerlerimize dokunulmasın. Kendi içinde ne yapıyorsa yapsın. Biz onun sen ne yapıyorsun deyip, tepesine binecek halimiz de yok. Malına da ırzına da bakacak halimiz yok. Özgürlük bu çerçevede olursa güzel. Ona zaten Allah da karŐmıyor, O koymuŐ zaten bu kanunu. (İstanbul, 37, Erkek)

Özgürlük. Her Şeyi yerinde olan bir Şey olarak görüyorum. Hani kısıtlamadan. Mesela bir aile baskısı veya bir Şey baskısı görmeden bir Şeyleri yapabilmek benim için özgürlüktür. (Denizli, 41, Kadın)

Özgürlük nedir. Özgürlük bayanın dediği gibi kendi iradenle, kendi isteğinle bir Şeyleri yapmak. Kimseye bağlı kalmadan. Çünkü ben bunu yaŐadım, mesela kendi memleketimde olduğum zaman, çevre yüzünden yapamıyorsun mesela. Bir Şeyleri yapamıyorsun. Ben Şu an dıŐardayım on seneyi geçti, ben burada özgürüm. Geceleyin 10'da çıkarım mesela, çay içmeye giderim, parka giderim. Ama kendi memleketimde bunlar kısıtlanıyor. (Denizli, 41, Kadın)

Şimdiye kadar arkadaşlar, Türkiye ne çektiyse bu mecburiyetten çekti, zorunluluktan çekti. Nasıl Kürtlere Türk'sünüz diye, hani Türk'üm doğrudum denmesi mecbur kılındıysa, insanlar o zaman ne oluyor... (Denizli, 42, Kadın)

Bu arada demokrat olarak niteleyebileceğimiz bir damardan da söz etmek gerekir. Siyasi düzlemde demokrasiyi öne çıkarıyor, bireysel düzeyde özgürlükçü. Özürlük tanımı hayat tarzının korunmasını ve düşünce/inanç özgürlüğünü temel alıyor. Bu bağlamda demokrasiyi azınlık haklarının savunulması olarak kavraması dikkat çekici. Gene aynı ölçüde dikkate değer bir yaklaşımı da azınlık kavramını doğrudan etnik azınlıklara değil düşünce farklılığına bağlaması.

Demokrasi Yunanca bir kelime. Benim aklıma ilk başta halk geliyor, demokrasi denince. (İstanbul, 28, Erkek)

Klasik tabiriyle çoğunluğun azınlığa tabi olması ya da çoğunun istediği şekilden tarif ediyoruz. Burada çoğunluk ne diyorsa o yapılacak, azınlık buna razı olacak. Ama çoğunluk da ben çoğunluğum diye her istediğini de yapmayacak. Onu kendisi o şekilde ayarlaması lazım. (İstanbul, 40, Erkek)

Halkın yönetimi ve çoğunluğun daha doğrusu azınlığın da çoğunluk karşısında haklarının olduğu ve onları özgürce dile getirebilmesi anlamı. ... Düşünsel anlamda azınlıktan bahsettim. Etnik olarak tabii ki var azınlıklar ama biz bir millet olmuşuz. Bunun anlamı çok önemli. Ben o anlamda azınlıktan bahsetmedim. Düşünsel anlamda. (İstanbul, 28, Erkek)

Demokrasi olmadığı için zaten demokrasi olmuş olsa azınlığın dahi... Bu ülkede demokrasi yok seçim barajı bile %10 olan bir ülkede zaten demokrasiden bahsedilemez. (Kayseri, 37, Erkek)

Azınlığın görüşü bir şekilde temsil edilir, yansıtılır, seçim barajları dahil buna. Ülkede yaşayan bütün azınlıklar, Müslüman olması da şart değil, biz kendi ülkemiz için konuşuyoruz %90'ı Müslüman diyoruz. Ama diğer azınlıklar dahi haklarını savunabilmeli ki, gerçek demokrasiden bahsedilebilir o zaman. (Kayseri, 37, Erkek)

Çünkü seçilen kişi kim olursa olsun bütün ülke onu seçmiyor. Başka fikirleri olanlar da var. Onların fikirlerine de saygı duymak demokrasi tabii ki. Kimin yönettiği değil demokrasilerde bana göre. Bana göre o yöneten insan tamam bizi yönetiyor, onun fikrinde olmayan insanların fikirlerine saygı duymak da demokrasi. (Denizli, 45, Kadın)

Ancak, kadının özgürleşmesi bölümünde de anlatılacağı gibi, özgürlükler söz konusu olduğunda genelde bir ölçü, çerçeve, sınır kavramı söz konusudur. Örneğin, Müslümanlığa uymayan davranışlara karşı özgürlük tanımı hemen değişir ve karşıdakinin özgürlüğü ancak İslami kesimin hassasiyetlerini gözettiği ölçüde meşru olarak kabul edilir. Alkol ve alkol yasaklamaları konusunda bu çok belirgindir.

Soru işaretleri oluyor diyorum. Özgürlük kime göre? Bana göre serbest olan bir şey başkasına göre yanlış olabilir. Örneğin adam Ramazan'da elinde ekmek almış, yiyerek dolaşıyorsa bu Müslüman mahallesine saygısızlık olarak addedilir. Diğer taraf bunu özgürlük olarak düşünebilir. Buradaki özgürlüğün sınırlarını ya toplum olarak çizmemiz lazım ya da buna bir çözüm bulunması lazım. (İstanbul, 40, Erkek)

Onun dini özgürlüğüne bir saygısızlık oluyor. Ama gider evinde isterse kebabını yer. Ya da arkadaşın dediği gibi bence bir insan evinin içindeyse dışarıya bir etkisi yoksa isterse eroin de kullansın, ötenazi de yapsın kendine. Eğer özgürlüğü savunacaksak bunun şu kadarı bu kadarı, oraya kadar buraya kadar olmaz. Karşı tarafı etkilemediğin sürece... (İstanbul, 28, Erkek)

Bana kalırsa ben alkolü dipten kaldırmak isterdim. Çünkü çocuklarımızı... Yani bunlara eğilimli oluyor. Hani oğlan çocukları daha çok merak ediyorlar en azından. İki tane oğlum olduğu için istemiyorum böyle bir şey. (Denizli, 41, Kadın)

Mesela alkol yasağı niçin gerekli? Zararlı, insan vücuduna zarar veriyor. O isteyerek alıyor o maddeyi, ama bu sefer de kendine zarar vermenin dışında çevresine de zarar veriyor. O zincirleme, aileler yıkılıyor, çocuklar bunların psikolojisi altında büyüyorlar. Sırf onunla bitmiyor ki, yani çok fazla zarar veriyor. Bu yasak gerekli. (Denizli, 40, Kadın)

Ama alkolde iş biraz değişiyor. Alkol içme seviyesi o kadar düştü ki, yaş oranı. Bu bizim geleceğimizi tehdit ediyor. Alkolle de kalmıyor, alkolden sonra uyuşturucuya doğru gidiyor. Bu böyle yani. Bir Türkiye’de, Denizli’de değil bu. Diğer ülkelerde de kısıtlamaya gidiliyor. Çünkü insanların geleceğini etkileyen bir şey. Hayır yasak değil. Sadece satılacak olan bölgeler veya satılma yaşı. Ne bileyim onlara düzenleme getirilirse iyi olur. Yaşı belli bir düzeye gelirse, onu iyi mi kötü mü yaptığını, bilinçli olarak yapıyor. Ama 15 yaşında 13 yaşında çocuğa alkolü tattırırsan o şeyden çıkıyor. Ama sokak aralarında alkol satılmasının bir mantığı yok ki. (Denizli, 42, Kadın)

Burada bir başka dikkat çeken yön özgürlük söz konusu olduğunda, bütün katılımcıların yaşanarak edinilmiş bir deneyimden hareket etmeleri. “Türkiye” bölümünde anlattığımız gibi, kendi özgürlüklerinin kısıtlandığı dönemlerin hafızalarda taze olması ve halen bazı sınırlamalar yaşamaları bu konudaki hassasiyetin temelini oluşturuyor. Özellikle demokrat olarak nitelediğimiz damar o zaman kendi hakları için nasıl mücadele ettilerse, şimdi de azınlıkta olanların haklarına aynı ölçüde saygı göstermek gerektiğini vurguluyor.

Yani söz hakkı mesela AK Parti iktidarda bir dönem azınlıktı. O zamanda onun hakkı nasıl varsa çoğunluk karşısında, türban olayları bundan 10 sene önce müthiş olaylardı ve azınlıktı. Bir şekilde azınlıktı öyle söyleyeyim, yönetim anlamında azınlıktı. O zaman nasıl onların hakkı savunulması gerekiyorsa türbanlı insanların, bugün de o kesim yönetimde olduğu için daha farklı düşünen insanların, azınlıkta olan insanların, şimdi onların hakkı savunulması gerekiyor. Bir kesimin bir kesime mutlak baskı yapmadığı yönetim şekli. (İstanbul, 28, Erkek)

Yerel kararlara halkın katılımı konusunda genel olarak fikir birliği vardır. Büyük çoğunluk örneğin mahallelerine herhangi bir inşaat yapılması planlanırken kendilerine danışılmasından yanadır. Gene de bazı teknik konuları bilemeyeceklerini, bunu uzmanlarına bırakmak gerektiğini eklemektedirler. “Büyüklerimiz en iyisini bilir” görüşü yalnızca bir ya da iki kişiden gelmiştir.

Hem mahallelinin görüşü alınmalı çünkü artık geldiğimiz nokta onu öğretti insanlara kendilerini önemli hissetmek istiyorlar. Mahallenin de görüşü alınmalı uzmanlarda görüş bildirmeli bazen devletin düşüncesi ile halkın düşüncesi aynı olmuyor. Zaten demokrasi dediğimiz şey de budur. (Kayseri, 35, Erkek)

Bunu birkaç bölümde incelemek lazım bence. Bir mimari olarak yapıyı yapacak insanların mimar olması, mühendis olması, tecrübeli bir insan olması lazım. Bir de biz bunu getirdik buraya konduruyoruz, kimse karışamaz dememeleri lazım başka bir grubunda. Oradaki insanların dini ve örf ve adetlerine, etnik gruplarını inceleyen başka bir birim olması lazım. (İstanbul, 40, Erkek)

Gene bir başbakanın ya da parti liderinin çevresindekilere danışarak karar alması hemen herkesçe olumlu bulunmuştur. Bunun temel nedeni istişarenin İslam'da önemli bir yeri olmasıdır. Bazıları güçlü liderin kararsızlık durumunda ağırlığını koymasına gerektiğini eklemiştir. Bu görüş, ev hayatı analogisi ile desteklenmiştir.

İstişare sünnettir. Öyle yapması doğrudur. Akıl akıldan üstündür. Vizyonsuzluktan, bilmezlikten, acizlikten falan değil. Fikir alışverişidir bu. Öyle yapması doğrudur. Akıl danışan, istişare yapan insan kolay kolay yanılmaz. Efendi'mizin hayatında da bu böyleydi. Bunda doğruluk vardır, diyorum. (İstanbul, 37, Erkek)

İstişare yapmasını doğru buluyorum. Ancak bazı çözüme bağlanamamış yerlerde, o zaman ağırlığını koyabilir. Buraya bu olacak, der. (İstanbul, 40, Erkek)

Tabiri caizse onlar ile alakalı her şeyde mutlaka sorarım. Ev ile alakalı şeylerin yüzde 80'inde sorarım... Yani bu evin reisi bensem, yönetici bensem, daha önceki konuşmalarım ile çelişmeden, ben yönetensem bir şeylere höt diyebilirim. (Kayseri, 42, Erkek)

İslam- Şeriat

Katılımcıların bir bölümü için şeriat bir inanış ve yaşam biçimidir. Onlara göre Türkiye'ye şeriat gelir mi?" sorusu anlamsızdır, çünkü "şeriat gelmez, şeriat zaten 1400 yıldır vardır ve şeriat yaşanır." Şeriat Allah'ın kanunlarıdır, Allah'ın istediği gibi yaşarsan, şeriata uygun yaşamış olursun. Bunun için ülkede şu ya da bu sistemin olması önemli değildir, önemli olan inancını istediğin gibi yaşayabileceğin özgürlüğün olmasıdır.

Şeriat gelmez aslına bakarsan bu yanlış bir tabirdir. Şeriat hiçbir yere gelmez şeriat insanın yaşantısıdır. Şu anda anayasa var ise anayasal hak şeriat demek. (Kayseri, 39, Erkek)

Şeriat bir kere kelime anlamıyla Allah'ın kanunudur. Altı yüz sene Osmanlı şeriatla yönetilmiştir. O kadar devlete hükmetmişler, bir kişinin bile eli kesilmemiştir. Kimse asılmamıştır. Kimse yönetimden rahatsız olmamıştır. Aleyhisselam Efendi'mizin yaşantısına bakarak yaşarsak hiçbir sorun olacağına inanmıyorum. Esas kanun Allah'ın kanunudur. Bunu biz nasıl biliriz? Bunu biz Efendi'mizin hayatına bakarak biliriz. Kur'an okuyarak biliriz. Bu devlete şeriat gelir mi? Bu devlete şu an gelmez, gelemez. (İstanbul, 40, Erkek)

"İslam'ı yaşama" anlayışı şeriatı kamusal düzlemde bireysel düzeye çekmekte, politik sistemi ön plana çıkarmamaktadır.

Bizim Kayseri'de Türkiye'nin orta halli Müslümanlığın yaşandığı bir yerde bunun gelmesi veya gelmemesi bizim için hiç de önemli değil. Biz şu anda mevcut sistemde bile elimizdeki beş vakit ezanımızın mümkün olduğu kadar kıymetini bilmeye çalışıyoruz. Bunu eksikleri var ise

düzelte ve elimizden geldiğince laf ile değil de mana ile yaşamaya çalışıyoruz. Eğer ki, öyle bir düşünce bize bir anda değil de yavaş bir sistemde götürür ise buna varız, gelmez ise bugünkü anlattığımız sistem işte demokratik sistem. Bunun da bizim için çok önemi yok çünkü iyi biliyoruz ki artık bunlar yönetim şekilleridir. Komünizm yönetim şeklidir her şey devlete aittir. Vatandaşın bir işi vardır herkese devlet maaşını verir insanlar işini yapar. Bana soracak olursanız bir Müslüman olarak ben komünizm yönetimini şu anki kapitalist sistemden daha çok isterim. (Kayseri, 35, Erkek)

Bazılarınca hukuk sistemi önem taşımaktadır. Şeriat konusunda Osmanlı'ya gönderme yapılarak "çoklu hukuk sistemi" savunulmaktadır.

Osmanlı ne yapmış, bakın bizde bugün tek hukuk sistemi vardır. Osmanlı'da çoklu hukuk sistemi ne demektir? Bugün de yani şeriata gerek yok kelime anlamı olarak söylüyorum. Bugün bu ülkede Yahudiler, Hıristiyanlar, Budistler, Ateist de var mı? Bu insanları alıp aynı mahkemede yargılamazsanız... (Kayseri, 40, Erkek)

Bu anlayış insanları bir seçim yapmaya zorlamaktadır. Hem Müslüman'ım deyip, hem İslam'ın kurallarına uymamak kabul edilemez.

Ablaya soracağız Müslüman mısın? Evet, Müslüman'ım o zaman örtünmek zorundasın. (Kayseri, 42, Erkek)

Ben işi kabul ettiysem her işi yapacağım. Ben İslam'ı kabul ettiysem namazı kılacağım eşim örtünecek oruç tutacak gerekleri neyse hukuki boyutta şeriatın gelmesi lazım. (Kayseri, 35, Erkek)

Öte yandan katılımcıların başka bir bölümü için şeriat bir toplumsal düzendir. Bu, ülke kanunlarının Allah'ın kanunları olması anlamına gelmektedir. Bu kanunlar da Kur'an da belirtilmiştir. Bu yaklaşım da kendi içinde en az ikiye bölünmektedir. Bunlardan biri için şeriat kendi içinde bir amaçtır, çünkü İslam'ın bir gereğidir. Öteki yaklaşım ise özellikle adalet vurgusu açısından dikkat çekicidir. Şeriat günümüz toplumundaki çeşitli adaletsizliklerin doğrudan bir çaresi olarak kabul edilmektedir.

Bizde bazı kanunlar ilave edilip yeni bir şey ortaya çıkarabilirsek tamam. Mesela el kesme şeyi şu anda da kanuna girsin. Çünkü adam gelip senin evini soyuyor. Bu kanuna girerse şeriat mı girmiş oluyor? (İstanbul, 40, Erkek)

Hanefi fıkhına göre ben Müslümanım diyen bir adam vakit namazlarını kılmıyorsa ne olur biliyor musunuz? Dövülerek öldürülür. Şafi mezhebine göre o biraz daha ılımlı olur mahkum edelim demiş. Kime ama Müslüman olana bakın. (Kayseri, 42 Erkek)

Laiklik dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Yok, yok ondan şey yapmıyorum. Ben İslam'ın da devlet işinde olmasını isterim. İslam'a göre yönetilmek isterim. Bizim kanunlarımız Fransız kanunları mı? Dışarıdan ülkelerden alınma. Ben isterim ki kendi kanunlarımız, Allah'ın kanunlarıyla yönetilmek isterim. (İstanbul, 40, Erkek)

Ağır da gelse bizim için faydalı olan o. Kalkıp oradan 1-2 tane insan kafasına göre kural yazmış. Tamam, ben kötüdür demiyorum. Bunları silelim atalım demiyorum ama ben şeriatı

savunuyorum, istiyorum. Çünkü Rabbim ve Efendimiz bizim için en iyisini o biliyordur. (İstanbul, 37, Erkek)

Şimdi zamanın birinde vatandaşın birinin çeki var çeki savcılığa verdik suç duyurusunda bulunduk. Mahkemeye gittik ben alacaklıyım borçlu yok. Mahkemeyi iki ay sonraya ertelediler. Borçlu yine yok hâkim de değişmiş. İki ay daha ertelendi. İki ay sonra yine gittik borçlu yine yok. Hâkim ne dedi biliyor musunuz? Takipsizlik kararı verdi, çekin hapisliği kalktı. Şimdi böyle bir sistemin neyini benimseyeyim. Şeriat ile yönetilse idi şeri hükümler olsaydı devlet diyecekti ki, gel bakalım sen bu adamın parasını malını almışsın nerede? Senin böyle bir hakkın yok. (Kayseri, 35, Erkek)

Allah diyor ki kısasta sizin için hayat vardır. Aslında inanın kisası uygulayabilesek şahsi fikrimi söylüyorum ne töre cinayetleri ne de burada ki cinayetlerin hiçbir olmaz. (Kayseri, 40, Erkek)

Şunu da eklemek gerekir: Kendilerini doğrudan “şeriatçı” olarak niteleyenler dahil, hemen herkes şeriat konusunda bir tür “apolojetik” yaklaşım içerisindedir. Şeriata ilişkin konuşulurken ne günümüz İran’ı, ne öteki Arap ülkeleri örnek verilmektedir. Bu ülkelerde uygulananın şeriat olmadığı görüşü ileri sürülmekte, şeriatın iyi örneğinin Osmanlı uygulaması olduğu belirtilmektedir. Bunun ardından da kimsenin “elinin kesilmediği” hemen eklenmektedir. Şeriatın bazı hükümlerinin hemen herkese ağır geldiği anlaşılmaktadır. Bu, “şeriat hemen gelemez”, “bir geçiş süreci gerekir” gibi ifadelerle ortaya koyulmaktadır.

Burada benim adım Türk, burası Türkiye ağabey öbürleri ile farkımız şu biraz önce dedim ya sonuçta istediğimiz manada değilse de şeriat değilse de inanın biz diğer Müslüman ülkelere göre bence daha güzel yaşayabiliyoruz. Niye? Öbür tarafta başka bir şey var. Biz bu ülkede birbirimizi anlamaya çalışmıyoruz. Birbirimizi kabullenmiyoruz. (Kayseri, 42, Erkek)

Bir anda bir devlete pat şeriat... Şu anda bu devlet bunu kabul etmez. Bu halk şunu kabul etmez. Yavaş yavaş kabul eder. (İstanbul, 40, Erkek)

Biz İran gibi zaten olamayız, öyle bir şey yok. Arabistan'daki şeriat da fakirleredir, kral ailesine şeriat yoktur. Şeriat Osmanlı'daki gibi, Efendimiz zamanındaki gibi olursa, “kendi kızımın bile kolunu keserim” dediği şeriat olursa bunda sıkıntı yok. (İstanbul, 37, Erkek)

Ama bu ülkeye bir an böyle hızlı bir geçiş olmaz. Anca yıllar alır bu geçiş, eğer geçiş yapılacaksa da. Çünkü çok değişik insanlar yaşıyor ve Türk kimliğiyle yaşıyor. Bence bu ülke, bu laikliğin birazcık daha yumuşatılmış haliyle devam etmesi gerekiyor. Şeriat çok canlar alır bu ülkede. Yani şeriata geçiş sürecinde. (İstanbul, 32 Erkek)

On yıl sonra şeriat gelecek diye karar alınmış olsa, bunun da bugünden itibaren nasıl Avrupa Birliği bize uyum yasalarını açıklıyor o yasaları hayatımıza uyguladık o gün geldiğinde kabul ettik. Aynı şekilde 10 yıl sonra şeriat olacak ise bugünden hazırlanıp geçebiliriz. (Kayseri, 35 Erkek)

Bu arada hemen bütün katılımcılarda görülen “atavistik” olarak nitelenebilecek bir yaklaşımdan söz etmek gerekir. Bu tutum en çok, yukarıda şeriata ilişkin olarak değindiğimiz gibi, farklı konularda Osmanlı’ya yapılan göndermelerde ortaya çıkmaktadır. Demokrasi konusunda bile hayırhah bir monarşi olarak Osmanlı örnek gösterilebilmektedir.

Eğer demokrasi olmazsa baskı olur, mahalle baskısı. Bu insan görüşünü yansıtamaz, örgütlenme şekline gidebilir. Daha illegal yöntemler tercih eder, onun için gerçek anlamda demokrasi şart. Ama şu var Osmanlı döneminde olduğu gibi, biz Osmanlıyı severiz. Neden? Halkın istediği bir yaşam şekline elverişli bir monarşidir, yine bir monarşi olmasına rağmen...(Kayseri, 37, Erkek)

Bu "atavistik" yaklaşım yalnızca Osmanlı'ya ilişkin olarak değil, katılımcıların ortak kültür temelini oluşturan İslam bağlamında da kendini gösteriyor. Hadisler, anekdotlar, kıssalar bu "kültür"ün asıl gövdesini oluşturuyor. Bu arada İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinin peygamberin veda hutbesinin aynısı olduğu gibi görüşler de kendine yer buluyor. Bu kültürün nasıl yaygınlaştığı ayrı bir araştırma konusudur ama okul, aile vb. etkilerin yanı sıra bazı ifadelerde medyanın (ve sosyal medyanın) payı hayli açık bir biçimde görülüyor (Gezi'de soyunan kadın İngiliz, duran adam Fransız gibi).

Evrensel insan hakları beyanname'sini İngilizceye çevirmişler, çeviriyi de Peygamber Efendi'mizin veda hutbesinden almışlar. İçinden birazını çıkarmışlar, bakmışlar ki bundan daha doğru bir şey olmaz, biz bunu İngilizceye çevirelim demişler. İçinden Allah kitap kısmını çıkarmışlar. (Kayseri, 39, Erkek)

Başlangıçta da belirtildiği gibi büyük çoğunluğuyla katılımcıların eklektik bir düşünce yapıları var. Bir yandan demokrasi istiyorlar, öte yandan şeriatı övüyorlar; bir yandan özgürlük istiyorlar, öte yandan Batı'yla özdeşleştirdiklerinde özgürlükten korkuyorlar; bir yandan kadın çok değerlidir diyorlar, öte yandan "başkasına çalışacağına evinde otursun, bana çalışsın" diyorlar. Bir yandan şeriat istiyorlar öte yandan Türkiye'deki mevcut sistemi benimsemiş görünüyorlar. Özellikle Arap ülkeleriyle karşılaştırdıklarında Türkiye'deki düzenin olumlu anlamda farklı olduğu çeşitli bağlamlarda belirtiliyor. Bu farkın temelinde parlamenter demokrasi uygulaması olduğu anlaşılıyor. Örneğin Mısır'ın bugünkü durumunu 1940-1950 arasındaki Türkiye'ye, çok partili döneme geçiş aşamasına benzetiyorlar.

İslam devletlerin hiçbirisinde yaşamam Türkiye hariç. Batı'da hiç yaşamam. İnşallah düzelirse bu olaylarla bizim gibi olurlarsa, bu krallık gider de bizim gibi bir sistem gelirse oralarda da yaşarım. (İstanbul, 37, Erkek)

Türkiye dışında kaç tanesi gerçekten doğru dürüst İslamiyet'e muhalif olmayacak bir düzende yönetiliyor ki? Yani hepsinin başında birer firavun tabiri caizse zalimin son noktası kendi yandaşlarına belli rantları vermek... İslam'da Beytülmal diye bir şey vardır. Bu herkesindir bir kral bu ülkenin sahibi değildir olamaz da zaten ortada bir mal varsa bir servet hani bizim milli hazine diyoruz ya bu topluma ait bir şey değil mi? Yani bu böyle olmalıdır... En yakın Suriye'de babası ölmüş bebesi geçmiş bundan sonra kim geçecek bilmiyoruz... Belki Türkiye'yi dünya bilmiyor ama Mısır'ı dünya biliyor, Mübarek diye bir adam oturmuş. (Kayseri, 42, Erkek)

Türkiye'nin 1940-50 arasındaki olayı bugün Arap dünyası yaşıyor. Şimdi biz savaştan çıkmışız bir cumhuriyet kurmuşuz, demişiz tek parti yönetimindeyiz, demokrasi diye bir şey yok, tek partili demokrasi olmaz çünkü, halka yapılan bir yerde zorlamalar dayatmalar var. (Kayseri, 40, Erkek)

Gittik gördük yani tamam Suudi Arabistan'da benim gözüm haram bir kadın görmedi. Ne kadar rahat bir şey herkes örtülüydü çünkü ama yok bu toprağın kültürü var... Ama bu

kavmin bu topraklarda yaşamış geçmişimizin bize getirdiği bir şey var. Bizim en miskinimiz Arabistan'ın normali biz çalışkanız onlardan, ben öyle gördüm. (Kayseri, 42, Erkek)

Devlet

Bazen hükümet ile aynı anlamda kullanıldığını gözlemlediğimiz devlet kavramı baskın olarak tanımlayıcı, koruyucu ve insan hayatına anlam veren bir olgu olarak dile getiriliyor. Devletsizliğin kimsesizlik ya da sahipsizliğe benzetildiği görülüyor. Aynı zamanda devlet, yasa yapıcı, kural koyan ve uygulayan konumdadır. Katılımcılar yer yer devleti, bu kurallar ve kolluk kuvveti sayesinde vatandaşın haklarını koruyan, düzen ve güvenlik sağlayan bir mekanizma olarak anlatmaktadır. Hatta devleti tekil bir bütün olmaktan çok soyut bir şekilde tanımlayanlar bile bu soyut tanımda devlete “bir kurallar bütünü” yakıştırmalarını getirmektedir. Ek olarak, “devletçilik”in hem Osmanlı’ya hem de Atatürk dönemi Cumhuriyet’e atfedilen, devam eden bir gelenek şeklinde değerlendirilmesi dikkat çekmektedir.

Devletle her zaman bir parmakla yüzük gibiyiz. Biz devletsiz olmayız, devlet bizsiz olmaz. Bizim kişiliğimizi oluşturuyor. Nasıl kişiliğimizi oluşturuyor? Dünya üzerinde Allah kimseyi hükümsüz bırakmasın. ... İnsana bir değer katar devlet. İnsanı insan yapan bence devlettir. (İstanbul, 32, Erkek)

Devlet, devletsiz olmaz zaten. Biraz sağlık konusunda da şey yapması lazım devletin. Bana kalsa devlet olsam sağlıkta herkese açık, ücretsiz tabi olarak tutarım. En azından kendi vatandaşlarımı ücretsiz olması lazım diyorum. Ama o da şimdiye kadar görülmemiş bir şey. Öteki taraftan insan kendini güvende hissediyor. (İstanbul, 38, Erkek)

Yani şimdi devlet demek zaten kanun demek. O kanunların uygulayıcısı, uygulayan demek. Ülkedeki bir asayiş bir kontrol mekanizması demek, ben onu anlıyorum. Yani sonuçta Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce de Osmanlı padişahlarının yaptığı da buydu zaten, devletçilikti. Atatürk'ün ülkemize getirdiği en güzel bir şey bence bu. Devletçi olmasaydık kim bilir ülkemiz ne hale gelecekti diye düşünüyorum. (Denizli, 40, Kadın)

[Devlet olmasa] Boşluk olurdu. (Denizli, 37, Kadın)

Bence düzenlemeli, toplum hayatını bir düzenlemeli. İşinde gitmesi için. Mesela işte asayiş düzenliyor. İşte polisler, ondan sonra mahalle yönetimi işte her şey. Ondan sonra insanlara çok fazla baskı hissettirmeden düzenli bir şekilde... (Denizli, 45, Kadın)

Aslında devlet soyut bir kavram. Devlet diye bir şey yok. Kurallar bütünüdür diyebiliriz. (İstanbul, 40, Erkek)

Devlet ve vatandaş ilişkisi irdelendiğinde iki konu öne çıkıyor. Öncelikle katılımcıların dilinde, bir “özgürlük” teması var. Dolayısıyla, bir taraftan yeri geldiğinden devletin koyduğunu söyledikleri kurallarla kısıtlayıcı bir rol oynamasına hoş bakabilirken, diğer yandan bu kısıtlamanın “baskı” boyutuna gelmesine ya da özgürlüklere engel olmasına karşı çıkmaktadırlar. Örneğin, devletin aile üzerindeki kontrolünün Avrupa’da çocuğu özgürleştirdiği anlatılır. Türkiye’de de devletin aile üzerinde benzer etkisinin olması gerektiği vurgulanır. Fakat bu tür yorumların ardından bu tür müdahalelerin çerçevesini ve ölçüsünü belirlemek adına insanın kendisi için karar alma özgürlüğünün

değerinin altı çizilir. Sosyal hayata karışması istenmeyen devletin güvenliği sağlamak adına birtakım sosyal alanlarda etkin olmasının hoş görüldüğü anlaşılmaktadır.

Aslında güvenliğimiz için gerekli yani. İnsanların kendini hür yaşayabildiğini hissetmesi için devletin aileye kadar girmesi gerekiyor. Avrupa’da bu daha çok önceden başlamış. İşte çocuklar belli bir yaşa geldi mi annesini babasını tehdit edebiliyor. Diyor polisi ararım diyor. Yani hem maddi anlamda onlara özgürlük tanımış hem manevi anlamda onlara özgürlük tanımış. (Denizli, 42, Kadın)

Netice itibari ile aşağıda tabanda ne söylüyorsam devlet veya temsilcimiz hükümet onu fiiliyata geçirmek zorunda. Çünkü orada benim temsilcim o insanlar benim burada ki söyleyimi yukarıya yansıtması lazım. (Kayseri, 39, Erkek)

Her şeye karışmamalı... Benim özgürlüğüme karışmamalı. (Denizli, 37, Kadın)

Bu özgürlük vurgusuna rağmen, dikkat çekici bir nokta şu ki “devletin sizin hayatınıza karışması” şeklinde değil de, “toplum düzeni uğruna özgürlükten feragat” şeklinde bir soru sorulduğu zaman, katılımcılar kolaylıkla kişisel özgürlüklerini kenara atabilmiştir. “Beni yıpratmayacak kadar” gibi bir ölçülendirmeye rağmen, görünen o ki, toplumun kurallarından birini fedakarlık olarak görmek gibi bir anlayış vardır.

Tabii ki kesinlikle [bazı özgürlüklerden feragat] edilmelidir. Edilmezse siz o zaman o toplumda nasıl yaşayacaksınız? Komşularınız için bile bazı şeylerden fedakarlık ediyorsunuz. (Denizli, 45, Kadın)

Aynen. Bazı şeylerden feragat edilmelidir. Çünkü bir kural var ona uymak zorundayız. (Denizli, 37, Kadın)

Yani beni yıpratmamalı yaptığım fedakarlık. Beni rahatsız etmemeli, beni yıpratmamalı. Yani şunu dememeliyim ben evet bundan fedakarlık yaptım ama bana çok zarar vermemeli yani. Aileme, çocuklarıma. (Denizli, 40, Kadın)

İkinci konu ise, devletin vatandaşa karşı birtakım sorumlulukları olduğu kanısıdır. Yukarıdaki sağlık hizmeti beklentisini anlatan alıntıda da görüldüğü gibi, vergi toplayan devletten ve/veya hükümetten vatandaşı temsil etmesi, birtakım sosyal hizmetleri sağlaması beklenir. Bu gibi beklentilerin bir kaynağı, bazı katılımcıların devleti insandan oluşan bir yapı ve en nihayetinde insana değer vermesi gereken kurumlar bütünü olarak görmesi olabilir. Katılımcıların devletle olan ilişkilerini anlatırken sık sık başbakanla iletişim kurmayı anlatmaları ilginçtir. Devletin özgürlüklere saygı duyması, başbakanın vatandaşın derdini dinlemesi olarak anlaşılır. Devletin düzen sağlaması ise yine başbakanın seçmenlerine ve seçmeni olmayan vatandaşlara hitapta kullandığı üslup olarak dile getirilir. Sonuç olarak, devlet, yargı, hükümet ve başbakan olgularının üst üste bindiği, bunların arasından “devlet”in ise en kapsayıcı anlamda kudretli bir sığınma limanı olarak algılandığı görülmektedir.

İnsan yaşasın ki devlet yaşasın. İnsan ömrü 80 yıl, 100 yıl yani. Devletlerin ömrü de oluyor. Her şeyin bir ömrü vardır. Önemli olan bence burada insandır. Sonuçta devleti oluşturan insandır. İnsanlar bir araya gelip devleti oluşturuyor. Sonra o devlet tekrar insanları eziyor. Bana bu komik geliyor. (İstanbul, 28, Erkek)

Şimdi biz burada şunu yapıyoruz, insan olarak kendimizi düzeltecek mutlu edecek, aslında düzgün götürmemiz gereken kurumlar oluşturuyoruz. Arkasından oluşturduğumuz kurumlar bu insani özelliklerden çıktığı için bütün kurumlar bizim başımıza bela oluyor. Kurduğumuz kurumlar ile mücadeleye giriyoruz. (Kayseri, 40, Erkek)

Yani başbakan, onun yanında rahat konuşabilmeliyim. (Denizli, 37, Kadın)

Yani vatandaş olarak yapmak ile yükümlü olduğumuz devletin bizden beklentileri var. Devletin bizden en büyük beklentisi vergi ödememiz. Vergi ödeyeyim ayakta tutmak onun haricinde dört yılda bir oy vererek bizi yönetenleri seçiyoruz. ... Bunu devlete yansıttığımız zaman mesela başbakan da diyelim ki şunu yapın bunu yapmayın gibi şeyler söyleyebiliyor. Bu noktada ölçüyü kaçırmamak lazım mesela baba olarak çocuğuna dışarıya çıkma diyebilirsin ama komşunun çocuğuna sen de çıkma dersin orada işler sarpa sarar neden? Çünkü başbakan mesela kendisini destekleyen insanlara tavsiyelerde bulunabilir. Ama kendisini desteklemeyen vatandaşlara eğer öneride bulunursa insanlar sen kim oluyorsun ki bana öneride bulunuyorsun diyebilir. Bu şekilde zaten Gezi parkı olayları vs. de bu düşünceden doğdu. (Kayseri, 37, Erkek)

Son olarak, yurttaşlık kavramı irdelendiğinde katılımcılar bunun “anlamsız” bir kategori olduğunu ifade edebilmiştir. Buradan çıkarılabilecek sonuç ise şudur: Bu katılımcılar her ne kadar bazı durumlarda “azınlık” olduklarını ifade etseler de, yurttaşlık ve haklar konusunu kendilerine dair olarak yorumlamıyorlar. “Zaten ben hayatımı yaşıyorum, bana çok bir şey katmıyor” gibi ifadeler, yurttaşlığın bu katılımcılar tarafından kanıksandığını, takdir edilmekten çok sadece kabul edildiğini gösteriyor. Nitekim bazı katılımcılar azınlık haklarından bahsederken de, “nasıl olsa onlar da T.C. vatandaşı, demokrasi onları da kapsıyor” gibi yorumlar yapmaktadır. Yani, yurttaşlık ve hakların kağıt üzerinde belirlenmiş olmaktan başka, hayat deneyimi ve hafızalardaki rolünden fazla söz edilmez.

Yani sonuçta ben kendi açımdan her şeyimi yaşayabiliyorum. Özgürüm, demokrat bir ülkede yaşıyorum. İstedikimi alabiliyorum, satabiliyorum. Çok da beni ilgilendiren bir şey değil açıkçası yurttaş olmak. (Denizli, 40, Kadın)

T.C. altında yaşayan herkes yurttaş zaten. Toplu yaşamak demokrasi hepsini kapsıyor. (Denizli, 42, Kadın)

[Azınlık haklarının] savunulması gerekiyor. Onlar da eğer kimlik taşıyorlarsa, T.C. kimliğini taşıyorlarsa benden bir farkları yok. Onların da hakkı savunulmalı. (Denizli, 40, Kadın)

Şimdi ama onlar da yaşıyorlar demokrasiyi. Azınlık da yaşıyor demokrasiyi bu ülkede. Onlar da özgürler. Onların da hakları savunuluyor. Onlar da her türlü mahkemeye girdikleri zaman haklarını savunabiliyorlar. Azınlık olmaları onların haklarının elinden alınması demek değildir ki. Yaşanıyor işte. (Denizli, 40, Kadın)

Ama onlar istiyorlar. Biz azınlığız. Hayır kardeşim, sen azınlık değilsin. Sen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşsın, sen inandığın gibi yaşayabiliyorsan sen azınlık değilsin, sen bir Türk vatandaşsın. Bunu kabul etmiyorlar. (Denizli, 40, Kadın)

b) Aile, Kadın, Cinsellik

Kadın

Kadın ve kadının toplumdaki rolü ile ilgili konuşurken, hem kadınlar hem de erkekler, toplumdaki ana akım, genel geçer kabuller ve yargıları destekler biçimde konuşur. Bu bağlamda, en temel ve sarsılmaz kabul kadın ve erkeğin fiziksel olarak ayrışmasının kesin ve değişmez sosyal ayrışma olarak algılanmasıdır. Yani, kadın ve erkeğin sosyal temelli farklılığı doğal ve kalıcı bir farklılık olarak yansıtılır. Kadının çalışma hayatından, cinsel hayatına kadar uzanan konulardaki yorumların çoğunlukla bu kabul temelinde olduğu bellidir.

Kadının çalışması konusunda kadınlar ve erkekler esas olarak farklı görüşe sahiptir. Erkeklerde kadının çalışması ancak kadın nitelikli bir meslek sahibiyse (örneğin doktor) ya da ailenin ihtiyacı varsa uygun görülür. Ek olarak, kadının çalışması kendi içinde erdemli bir hayat tarzı ya da kadın için değerli bir rol olmaktan çok toplum için “enstrümantal” bir görev olarak algılanır. Örneğin, kadının doktorluk yapmasının gereğini eşini kadın doktora götürmek arzusuyla açıklayan vardır. Yani, doktor olmuş kadının çalışması, toplumdaki kadın erkek ayrımını destekleyecek şekilde işlediği derecede uygun görülebilir. Kadının çalışmasına bu şekilde bir araç olarak bakmanın bir yansıması da kadının çalışmasını ekonomiye katkı sağlaması için desteklemektir. Bu görüşe göre kadın çalışmalıdır çünkü ekonomiye değer katabilecek herkes bu görevini yerine getirmelidir. Görüldüğü gibi, kadın çalışacaksa kendisi için değil, en iyi ihtimalle bir başka sosyal amaç için çalışmalıdır.

Okumuşsa, hemşire olmuş, doktor olmuş hani kalkıp da hani bekârsa onun çalışmasını isterim. Neden çalışmasını isterim? Şimdi İslami kesim olarak doktora gittik mi bayan doktor arıyoruz eşimiz hastaysa ben arıyorum şahsen özel hastane de olsa arıyorum. (İstanbul, 40, Erkek)

Ben her bireyin ekonomiye katkı sağlamalı. Benim eşim lise mezunu ama güzel yemekler yapar. Benim en büyük hayalim; bir gün ona güzel bir restoran açmak, önünü açmak kendine olan güvenini arttırmak olur. Yani ekonomiye her kişi değer katsın, küçük, büyük, kadın, erkek, yaşlı fark etmez. Kendine güveniyorsa ve taşın altından kalkacağına inancınız varsa bence herkes yani okumuş okumamış hiç önemli değil, her türlü işte çalışması gerekli diye düşünüyorum. Bu ülkede çalışanlara ihtiyacı var. (İstanbul, 32, Erkek)

Ben bu konu ile ilgili bir projeyi başbakanı gönderdim kadınlar çalışmasını Türk ekonomisi iki katına çıksın diye ama olmadı. Kadın çalışmaz ise, vasıfsız kadın vasıflıyı demiyorum; doktorumuz, hemşiremiz, hakimimiz olacak vasıfsız kadın çalışmaz ise devlet buna 300-500 TL destek versin. Bunu yapar ise bugün asgari ücret 850-900 TL kadın çalışınca 500-600 TL'ye çalışıyor. Organizede şuan 50.000'e yakın kadın çalışan var. Erkek 900'e çalışıyor kadın 600'e çalışıyor. (Kayseri, 40, Erkek)

Kadının çalışmasına bir “araç” olarak bakmayan ve kadının sosyal hayata dahil olması için ve okuduğunu icra edebilmesi için çalışması gerektiğini vurgulayan erkek katılımcılar da olmuştur, ama burada da çalışma hayatının sadece okumuş kadınlar için uygun olacağı yinelenmiştir. Meslek sahibi olmayan bir kadın, özellikle de evli ise, onun çalışması ancak maddi ihtiyaçtan kaynaklanabilir. “Zevk için” olmayan, sadece maddi ihtiyaç için çalışma da “Allah rızası için” kabul edilebilir. Daha önce de

anlatıldığı gibi, evli bir kadının dışarıda başkasına çalışmasındansa, evde “kocasına” çalışması daha uygun ve mantıklı görülebilir.

Eğer herhangi bir yer okumuşsa, meslek bir üniversiteyi bitirmişse ben çalışmasını isterim çünkü bu kadar yıl okumuş, o kadar emek sarf etmiş... Ayrıca kadının da sosyal hayatın içine girmesi lazım onların da sosyal hayatta olması lazım. Bundan dolayı çalışmasını isterim ben de. (İstanbul, 40, Erkek)

Arkadaşların dediği gibi işte doktor doktor insanlara faydası olacak bir meslekteyse yani kendisi isterse yapar, bana sorarsa ben izin vermem... Yani bana illa çalışmak istiyorum dese de çalıştırmam... Kadınlara çok hakkı şeriat verir zaten demokrasi vermez. Kadına en çok hakkı şeriat verir... Onda sıkıntı yok, çalışmasında sıkıntı yok. İhtiyacı varsa gidip çalışıyor zaten o kadar insan çalışıyor ama ihtiyacı yoksa çalışmak isterse, ona da ben izin vermem ama doktora açarım muayene para varsa, Allah rızası için yapıyorsa yapsın ama ben gideceğim zevk için çalışacağım böyle bir şey yok. (İstanbul, 37, Erkek)

Eğer ki mesleki bir kariyeri yoksa ben gereksiz görürüm çalıştırmam. Çok ciddi ihtiyacım varsa çalıştırırım. (Kayseri, 35, Erkek)

Şimdi ben bu konuda şey diyorum hanım her halükarda çalışıyor. Dışarıda çalışan insanın eşi oradan aldığı parayı bir yanda çocuğunun evinin bakımına harcıyor. Ben diyorum ki benim işimde çalışsın, yani benim evimde çalışsın çocuklarıma baksın yemek hazırlasın. Dışarıda çalıştığı vakit oradan aldığı parayı eminim ki evine çocuklarına temizliğine ve kendi ihtiyaçlarına harcıyor. (Kayseri, 39, Erkek)

Erkek katılımcılardan, kadınları yaradılış itibarıyla birer cinsel nesne olarak gördüğünü anlatanlar olmuştur. Sosyal olmasına karşı yine doğallaştırılan bu cinsiyet ayrımı, bazı erkeklerin kadınların iş hayatına dahil olmasına karşı çıkmalarına neden oluşturur. Kadının erkeğin dikkatini dağıtan, onu işten alıkoyan “femme fatale” algısı bu şekilde kendini gösterir ve kadını çalışma hayatından uzaklaştırır.

Müslümanız diyelim her ne dersek diyelim biz hala daha bazı şeyleri kabullenemedik. Yani ben bir iş yaparken şuradan içeri gelen kadına cinsel isteklerimin arkasındaki pencereden bakıyorum. Onun kadın olduğunu bilip o isteklerim hep önümde bunu önüme alıyorum caddede gördüğüm tüm kadınlara aşağı yukarı öyle bakıyorum. (Kayseri, 35, Erkek)

Kadın katılımcıların kadının çalışmasıyla ilgili yorumlarını değerlendirirken çoğunun halen çalışıyor olduğunu hatırlamak gerekir. Kadının çalışmasına olumlu bakışta erkeklerden farklı olarak, kadınlar çalışmayı kendi içinde erdemli ve değerli olarak nitelendirirler. Kadının kendi ayakları üzerinde durabilmek, kendi sağlığını koruyabilmek, kendini bireysel olarak ifade edebilmek için çalışması gerektiğini vurgularlar. Kadınlara göre çağımızda kadının çalışması maddi zorluluktan öte sosyal bir gerekliliktir. Esas olarak bir ekonomik özgürlük arzusu olarak karşımıza çıkan bu çalışma taraftarlığı kadının kendisinden başka çocuğuna da faydalı olabilmesi için öne çıkarılmıştır. Öte yandan, kadınların yukarıda bahsettiğimiz kadın-erkek farklılığına dair kabulleri yıktıkları da söylenemez. Zira kadının çalışmasını bu şekilde destekleyen kadın katılımcılar aynı zamanda erkek patron tercih ettiklerini belirtirler ve bunu kadının duygusal erkeğin ise objektif olmasına dayandırır.

Öyle bir çağda yaşıyoruz ki artık kadın çalışmak zorunda. (Denizli, 40, Kadın)

Maddi ihtiyacı olmasa bile, tabii ki çalışmalı. (Denizli, 45, Kadın)

Bence kadın kocasına güvenmediği için değil de, sağlığı için, kendisini geliştirmesi için, birçok konuda çalışmalı. (Denizli, 42, Kadın)

Ben tek başıma yaşayan bir bayanım şu anda. Tek başıma maddi anlamda ayakta kalabiliyorum. Çocuklarımı sıkıntıya sokmadan, kimseye muhtaç etmeden yaşayabiliyorsam ve istediğim saatte evime girip çıkabiliyorsam, toplum açısından ters karşılanmıyorsam bu bireyselliktir. Bunu yaşayabilmeliyim. (Denizli, 40, Kadın)

Daha önce çalıştığım yerde erkeklerle çalıştım. Daha objektif oluyor erkekler. Kadınlar duygusal bakıyor, erkekler objektif bakıyor. (Denizli, 38, Kadın)

Kadın ve erkeğin sosyal olarak ayrışmasının doğallaştırılmasının en çarpıcı şekilde karşımıza çıktığı yer duygu ve duygusallık konusudur. Kadınların iş hayatı konusunda değindikleri bu konudan erkekler de kadının siyaset hayatına girmesine karşı çıkarken bahseder. Kadının doğası gereği duygusal ve dolayısıyla rasyonel karar vermekten aciz olduğunu vurgulayan erkek katılımcılar, Tansu Çiller gibi “rasyonel” kadın örneği verildiğinde ise, onun bu özelliğini “erkekten daha erkek” oluşuna bağlarlar. Kadının doğal ve değişmez yapısının yanı sıra din de kadının siyasete girmemesi için bir temel olarak sunulur ve İslam’ın kadının yönetimde yer almasını yasakladığı açıklanır.

Kadınlar duygusaldır, siyaset sert bir yönetim şeklidir, yani kararı etkileyici olması lazım. Duygusal birine yönetimi teslim etmek biraz yanlış olur. (İstanbul, 32, Erkek)

M: Yeryüzünde 3,5 milyar kadın var, hepsi duygusal mı?

Hepsi duygusal evet. Yaratılış itibarıyla. (İstanbul, 32, Erkek)

Margaret Thatcher zannetmiyorum, hiç duygusal değildir. (İstanbul, 28, Erkek)

Hız. Ömer hanımlarınızla istişare yapın, hanımların dediğinin tersini yapmakta rahmet vardır diyor. Kadınlar hisleriyle hareket eder yani bu zaten bellidir... İslam’da devlet başkanı olması diye bir şey yok. Kadın bir geçip de bir belde validir diye bir şey yok. Böyle bir şey yok şeriatla... Merhamet edilmeyecek yerde merhamet eder. Kurda merhamet kuzuya zulümdür. Erkek gibi düşünemez, düşüneni var mıdır? İstisnalar kaideyi bozamaz. (İstanbul, 37, Erkek)

Tansu Çiller o zamanki erkeklerden daha erkekti. (İstanbul, 40, Erkek)

Öte yandan, kadının siyasetten uzak kalması görüşünde erkek katılımcıların hemfikir olduğu da söylenemez. Baskın görüş karşısında, kadının da siyasete katılma hakkı olduğunu savunan bir görüş vardır.

Toplumun bir parçası olarak bu kadar kadın nüfusu var. Türkiye’de de yarısı kadın, kadınlar da siyaset yapabilmeli. Erkeklerin olduğu haklara kadınlar da sahip olabilmeli. Meclis açısından baktığınız zaman en azından kadın oranı artarsa belki kavgalar da azalacaktır. Dolayısıyla duygusal değil bu işi yapamaz, ben ona katılmıyorum. Erkek o zaman sert mizaçlıdır ani bir kararla yanlış bir karar da verebilir. Yani her ikisi de çalışmalıdır. (İstanbul, 40, Erkek)

Kadın katılımcıların kadının özgürleşmesi konusunda yaptığı yorumlar, çalışan ve dindar orta sınıf kadınları olarak içinde buldukları çelişkili durumları anlamak için belki de en belirgin işaretlerdir.

“Yaşamak istiyorum... Ama çok fazla değil” diyenler vardır. Bunların “ölçülü özgürlük” gibi bir anlayışları olduğu görülür. İslam ülkelerindeki kısıtlamalardan bahseden kadınlar, özgürlük konusunda Türkiye’yi yeğlerler. Öte yandan Kuran’a dayanarak kadının erkeğin kaburgasından yaratıldığını ve dolayısıyla erkekten alçak ve erkeğe muhtaç olduğunu söyleyenler de vardır. Sonuç olarak “ipin ucunu kaçıran bir özgürlük” tanımı yerine daha kararında, daha kısıtlı ve daha çok yerini bilen bir özgürlük kavramı ortaya çıkar. Örneğin kadın, evleneceği kişiyi seçebilmelidir ama gece geç saatte eve gelmekten sakınmalıdır.

Gezip tozmak istiyorum. Yaşamak istiyorum biraz. Ama çok fazla değil yani. (Denizli, 37, Kadın)

İslam ülkelerinde çok da şey açısından, idare açısından bakıldığında, mesela açılmak isteyen de açılabilir orada yani. Veya ne bileyim hak yok, kadınlara verilen haklar o kadar kısıtlı ki İslam dünyası olan birçok ülkede. Mesela ben onu tercih etmem. Yani herkesin siyah çarşaf giymesi mecbur değil. İsteyen giysin isteyen giymesin yani. Siyah çarşaf giymek istemeyen giymesin yani. Pardösü de tesettürdür... Ama herkese siyah çarşaf giyeceksin dediğin zaman, orada hakkı kısıtlanmış oluyor yani. (Denizli, 42, Kadın)

Kim ne derse desin biz İslami açıdan... Nasıl yaratıldı kadın? Erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldı. O yüzden ben eşit görmüyorum kadınla erkeği. Kadın her zaman bir erkeğin beynine diyelim veya bedenine, her şekilde ihtiyacı var. O yüzden ben eşit görmüyorum. (Denizli, 40, Kadın)

Örneğin ben. Zoraki bir evlilikti. Teyzemin oğlu. Benden 15 yaş büyük. Döverek verildim. Mesela öylesi bir hayat devam ediyor. Yani görev gibi. Sanki bir memur gibi. Yani devam ediyorum. Bir de hani abi dediğim kişi. Teyzemin oğlu. Abi abi abi. (Denizli, 41, Kadın)

Ama çoğu zaman ipin ucunu kaçıran bir kadın özgür olarak görülüyor ya mesela aslında o değil. Mesela bir kadının işte gecenin bir saati evine gelip de, mesela her gün ama. Mesela her gün bir saatte gelip de ya ben özgürüm özgür yaşıyorum bu uygun bir şey değil bence. Bu değildir özgürlük. (Denizli, 40, Kadın)

“Ölçü” ve “ölçülü olma” kavramları katılımcıların kızlarının erkek-arkadaş edinme konusundaki görüşlerine de yansımıştır. Erkek katılımcılar genel olarak çok keskin bir biçimde buna karşı çıkarlar ve gerekçe olarak örf, adet ve İslam’ı sunarlar. Ancak evleneceği birisiyle görüşebileceğini anlatırlar. Kızının erkek arkadaşı olmasını uygun görenler ise, aynı kadınlarda da olduğu gibi, bu ilişkinin “seviyeli” olması gerektiğinin altını çizerek. Kadın katılımcılar kızlarının erkek arkadaşı olması konusunda erkeklere kıyasla daha ılımlı bir duruş sergilese de, bu ilişkilerin sınırlarını belirlemede eşit derecede sert olabilirler. Bu sınırlardan bahsederken de, esas olarak erkek-arkadaş ilişkisinin evliliğin bir adım öncesi olduğu tekrar karşımıza çıkar. Dolayısıyla hem kadınlarda, hem de erkeklerde flört kısa bir evlilik-öncesi tanışma olarak algılanır, uzayıp bir “hayat tarzı” haline gelmesi son derece sakıncalı bulunur.

[Televizyonda] 9 yaşında kızın dediğini duyuyorum ama televizyona bakmıyorum, baba diyor, erkek arkadaşımı eve davet edeceğim diyor, yemeğe. Gazeteyi bıraktım ayağımdaki terliği televizyona atmıştım. Örf ve adetimizde, İslam bünyemizde bir kere haram. Sana annen, teyzen, halan gerisi haram. Erkek arkadaşı olma olayına ben karşıyım. (İstanbul, 40, Erkek)

Şeriatla var görünebiliyor yani yanında biri olduğunda, halvet olmadan görünebiliyor ama getir arkadaşı falan o yok. (İstanbul, 37, Erkek)

Eve getiremez, dışarıda zaten olur. Biz görmediğimiz sürece olur, alıp gezebilir, arkadaş ortamı olabilir. Okutuyorsam o kızı illa ki olacak yani ama biz görmeyelim. Bir baba olarak biz görmeyelim... Göz görmeyince gönül katlanırmış derler ya ister istemez öyle oluyor. Alıp da eve getiremez canım. Kız arkadaşıyla gelsin. (İstanbul, 38, Erkek)

O kadar geniş adam bu toplantıda yok hocam. Osmanlı zamanında genç kızlar çarşafın altında yastık koyarlarmış kambur görüneyim diye şimdiki halimize bak. (İstanbul, 40, Erkek)

Olabilir ağabey arkadaş olmadan nasıl olacak? Arkadaşlık dediğin şu medyada gözlemlediğimiz magazin arkadaşlığından bahsetmiyorum. (Kayseri, 42, Erkek)

Dinden ve İslam'dan bahsettik Allah Resulü'nün söylediği söylemler ayetlerden bahsettik, ayeti kerimelerden bahsettik, der ki bir kız ile erkek kaldı mı üçüncüsü şeytandır. Şeytan bizim neyimiz düşmanımız. (Kayseri, 39, Erkek)

Şimdi bizim kız ile oğlanı arkadaş ettin koydun bir odaya hemen orada, çelişki o bak, hayır arkadaş olur. Üniversitede bunu bölecek misin aynı sırada oturuyor. (Kayseri, 42, Erkek)

Mesela erkek arkadaşı dediniz, algılama şekli direk damat adayı şeklinde. (Kayseri, 37, Erkek)

Bu eğer namus ise dince haram ise bu kadına olduğu kadar erkeğe de haram. (Kayseri, 42, Erkek)

[Erkek arkadaş] Olmalı. Olmaması anormal bence. (Denizli, 37, Kadın)

Olabilir derken onun bir süresi olmalı. Sevgili anlamında. Bunun bir süresi olmalı. O böyle bir yaşam tarzı haline gelmemeli. (Denizli, 42, Kadın)

Evet tanıştırsın isterim yani. (Denizli, 40, Kadın)

Olmalı çocuğun arkadaşları. Ama mutlaka seviyeli olmalı. Ya böyle bir erkek arkadaşıyla her şey... Kızlar erkeklerle, erkek de kızla yani arkadaşsalar, cinsellik anlamında, genel gelenek ve göreneklerimiz anlamında ya bir ölçü çerçevesinde olmalı. (Denizli, 45, Kadın)

Ya mesela nasıl diyelim. Erkek arkadaşıyla kız arkadaşı el ele tutuşuyorlar yolda yürüyebilirler. (Denizli)

Bir şey söyleyebilir miyim? Günümüzdeki yürümeyen evliliklerin bence en büyük sebeplerinden biri bu... Her şeyi yaşadıkları için. Birbirlerini çok erken tanıdıkları için. Cinsel anlamda da çok iyi tanıyorlar, yani karakter olarak da çok iyi tanıyorlar. Merak edecek bir şey kalmıyor ki yani. (Denizli, 40, Kadın)

Katılımcılar çocuklarının kendilerinden farklı olduğunu, zamanın değiştiğini kabul ediyorlar. Kuşak çatışmasını önlemenin yolunu çocukları daha küçükken örf ve adetlere göre yetiştirmede görüyorlar. Böyle yetişen çocukların örneğin dövme yaptırmak gibi istekleri olmayacağını ileri sürüyorlar. Ama bir yaşa geldikten sonra, artık çocuklara karışmamak gerektiğini ekliyorlar.

Şimdiki çocuklar yeri geldiği zaman sen ne biliyorsun ki diyor. Bizim kültürümüz değildi mesela biz misket oynardık, bir şey yapardık şimdi onlar internette, gözünü açıyorlar internette benden daha iyi kullanıyor mesela yedi yaşında kızım var. Bayağı bir farklılıklar var yani eskisi gibi değil. Teknoloji ilerledikçe şimdiki çocuklar tabi kafa yapılarımız uymuyor. Onların aldığı eğitime göre bilmem neye göre... (İstanbul, 38, Erkek)

İlla ki var kuşak çatışması, olmaz mı? Her dönemde her ailede vardır. Şimdi zaman ilerledikçe şartlar değiştikçe görüşler, fikirler ayrılır. Bizim de tabii aile içinde çocuklar arasında fikirlerimizin uyuşmadığı fikirler var tabii ama ben kendi örf ve adetlerime göre yetiştikten sonra bireysel olarak onların da fikirlerine saygı duyarım. (İstanbul, 40, Erkek)

Belli bir yaştan sonra reşit olduktan sonra kendi hayatına göre diyelim, büyüdü 18 yaşını geçti, belli bir düşünceye sahip. Daha sonra dövme yapıp karşıma geçtikten sonra ben o çocuğa da bir şey diyemem yani niye yaptın diye. Belki tepkimi gösteririm ama söküp de alamam onu oradan. (İstanbul, 40, Erkek)

Açık olarak ifade edilmese de “örf ve adetlere göre yetiştirme” çocuklar açısından belli sınırlamaları da birlikte getirmektedir. Bir katılımcı bunu daha açık bir biçimde ortaya koymuştur:

Çok fazla okuduk televizyon izledik, uçtuk. Köydeki Fatma ninem bile demokratik bilmem ne diyor. Böyle bir şey yaptık inanın, yahu ağabey kendi çocukluğunuza bakın bir de şimdi kendi çocuğunuza bakın. Benim babama anneme söyleyemediğim şeyi çocuğum bana söylüyor. Niye ben o çocuğuma soruyorum çünkü pedagoglar bilmem neler sormamı söylediler. Çocuğa sorunca da uçmaya başlıyor. Ben bu konuda demokratik değilim, evde höt höt. Bazen çıkıyorum çocuklarla bir yerlere, arkadaşların çocuklarını görüyorum, ana yok baba yok saat akşam 11, benim çocuklarım ile yaşıtlar. (Kayseri, 42, Erkek)

c) Grup Aidiyeti, Bireysellik, Hoşgörü

Alevilik

Alevilik bir “başkalık” ya da “ötekilik” olarak kabul edilse de, Aleviliğe yönelik olarak sistemli bir düşmanlık yok. Bir arada yaşama konusunda herhangi bir sorun olmadığı anlaşılıyor. Genel olarak kişisel ilişkiler söz konusu olduğunda tanıdıkları Alevilerle iyi geçindikleri, onlarla bir sorunları olmadığı görülüyor. Örneğin çocuklarını geçici olarak bir Alevi aileye bırakmakta sakınca görmüyorlar. Özellikle “öteki”liği daha belirgin Hıristiyanlarla karşılaştırıldığında “bizden” olarak nitelenen Aleviler, gene de hiçbir zaman “biz” olarak kabul edilmiyorlar.

Bu zamana kadar biz beraber yaşadık. Bundan sonra da yaşarız. (İstanbul, 40, Erkek)

Alevi'ye gerek yok ki, Hristiyan'la yaşıyorduk zaten. Alevi bir nebze bizden. Hıristiyanlarla yaşamışız biz. Müslüman'ın sıkıntısı yok, gavurların bize sıkıntısı var. (İstanbul, 37, Erkek)

Şimdi mezhepler farklı farklı. Biz Sünni'yiz onlar Alevi. Hepimiz aynı ülkede yaşıyoruz. Onların sadece dini açıdan bizimle yapmadıkları bazı görevleri var. Diyelim ki biz nasıl oruç tutuyorsak onlar tutmuyorlar, biz onu hoşgörüyle karşılıyorz yani her zaman. (Denizli, 40, Kadın)

Aleviler söz konusu olduğunda anahtar kavram “hoşgörü”. Tanıdıkları Alevileri olumlu örnek olarak verme eğilimi var. Ama burada dikkati çeken nokta bu kişilerin kendilerine yakın pratiklerinin örnek verilmesi. Gene de örneğin kız alıp verme konusunda Alevilerin İslam dışı görüldüğü anlaşılıyor.

Alevi'ye kız verilmez, alınır. ... Hristiyan'dan alınır, verilmez. Aleviler de öyledir. Bunun hükmü bu. Şimdi içimizde var mı arkadaşlar bilmiyorum ama benim söylediğim bir şey değil bu. İslam şeriatında bunun hükmü bu. (İstanbul, 37, Erkek)

Dinimize geçerse. (İstanbul, 40, Erkek)

Bize çok yakın olan Alevi var, namaz kılıyor. İşte bu kız alış verişinde yaşantısında ne kadar İslam'ı yaşıyor ona bakarım. Dini Alevi diye kestirip atmam yani. Ama dostluğumuz devam ediyor ama kız alıp verme konusunda o şeye bakarım. (İstanbul, 40, Erkek)

Toplu yaşanabilir. Ama evlilik konusunda veya onların dinine de inanıyoruz veya hoş görüyoruz anlamında değil. Hoş görebiliyoruz ama bir eksik noktaları var o eksik noktayı da biz çok iyi biliyoruz. Yani bir Hristiyan kişinin inancıyla veya da dinsiz bir kişinin inancıyla onların da yakın bir şeyi var yani. Sadece yaşam tarzı olarak bize benziyorlar ama iman noktasında eksikler yani. Örnek oluruz onlara. (Denizli, 42, Kadın)

Bu arada kız alıp verme konusunda uygulamanın karşılıklı olduğunu ileri sürenler de vardır. Nasıl ki, Sünniler Alevilere kız vermiyorlarsa, Alevilerin de Sünnilere kız vermediği belirtilmiştir: “Vermiyorlar ki, ağabey.” Aleviliğin ayrı bir din olmadığını vurgulayanlar olduğu gibi, (başbakanı tekrarlayarak) “Ali'yi sevenler” anlamında Sünnilerin de “Alevi” olduğunu ileri sürenler vardır.

Alevilik bir din değildir. Önce Alevilerin bunu anlaması lazım çıkıyor üç beş tane çok okumuş ağabey bir din gibi empoze ediyorlar. (Kayseri, 42 Erkek)

Alevi'nin kelime anlamı, Hz. Ali'yi seven demek. Esasında Alevi biziz, Hz. Ali'yi seviyoruz. (İstanbul, 40, Erkek)

d) Pazar Ekonomisi, Sınıf Farklılıkları ve Batı Dünyası Hakkında Görüşler

Türkiye

Katılımcıların günümüzde Türkiye'ye ilişkin değerlendirmesi olumludur. Tek tük eleştirel tutum alanlar ya da daha iyiye gitmek için önerilerde bulunanlar vardır. Özellikle son 10 yıl söz konusu olduğunda, eskiye göre gerek ekonomik bakımdan, gerek özgürlükler açısından Türkiye'nin daha iyi bir konuma geldiği katılımcılarınca vurgulanmaktadır. Gene katılımcıların çoğunluğu Türkiye'nin önünün açık olduğu konusunda aynı fikirdedirler.

Türkiye yükselişte bu gözle görülebilir bir durum grafiklerle de yansıyor ekonomik olarak son 10 yılda istikrarlı bir şekilde büyümeye devam ediyor... Kendi milli değerlerini koruyarak bu yükselişi sağlıyor. (Kayseri, 37, Erkek)

[AKP] uğraşiyor, başarılı da, yüzde yüz değil ama şu an ekonomik olarak Türkiye 10 sene öncesine göre daha iyi bir konumda ve daha iyiye gidecek gibi görüldüğü için ilk uğraştıkları şey ekonomi...(Kayseri, 40, Erkek)

Ekonomik olarak iyiye gidiyoruz nereden belli adamlar bizi savaşa sokmaya çalışıyor. Ekonomimizi bitirmeye çalışıyorlar... Geçmiş 10-15 yıl, önümüzdeki 10-15 yıl, Türkiye ekonomik manada, sosyal manada değişiyor. (Kayseri, 42, Erkek)

Ekonomi gayet güzel. Gelgitler yaşanıyor. Güzel gidiyor. (Denizli, 40, Kadın)

Yönetim açısından daha ileri gitmeye başladık şu son on sene özellikle. Ben tabii ki bu hükümetimizle alakalı olan bir şey diye düşünüyorum. (Denizli, 40, Kadın)

Kalkınıyoruz ama bunun da eziyetleri var. Önümüzü ben açık görüyorum. Daha özgürüz. Eski dönemlere göre şu an özgürüz... Ben 2000'de namazı kılın camiden hemen çıkın dediklerini biliyorum. Şu an rahat namazımı kılabilirim. Daha rahatız... Bizim devletimiz daha yeni yeni yeşermeye başladı. Daha yeni yeni kalkınıyoruz. Bunun meyveleri sonradan gelecek... Bir de şu denilen şeyler yapılırsa çok rahat edeceğimize inanıyorum... Mesela o kanal projesi olursa, havaalanı olursa, adam bir sürü şey yapıyor. Demin gazetede gördüm, boğazdan teleferik geçmedir, raylı sistemdir bunlar olursa... (İstanbul, 40, Erkek)

Bundan önce milletimiz korkuyordu. Korkuyordu dediğim, Türk milleti korkak babında değil. Kimse kalkıp sesini çıkartamıyordu. İşte böyle ustalar, Tayyip Erdoğan gibi ustalar bunun önünü açtı. Allah Tayyip'e hayırlı uzun ömür versin, devletimize de zeval vermesin. Böyle insanlar bu millettten devamlı çıkacak bu saatten sonra. Herkes neyin ne olduğunu gördü. Müslümanlar da uyandı. İnterneti var, cartı var. Herkes biliyor neyin ne olduğunu, 15 sene önceye bakarsak, Allah bize 15 sene önceyi bir daha yaşatmasın. (İstanbul, 37, Erkek)

Öte yandan çeşitli sorunlar da dile getirilmektedir. Özellikle vergiler, işsizlik, gelir dağılımı gibi konular ön plana çıkarılmaktadır.

Bugünkü hali şöyle görüyorum, düşün bir insan diğer bir insanın omzuna binmiş, o şekilde gidiyor devletimiz, hükümetimiz. Devlet şu an bordrolu çalışanlardan kazanıyor. Devlet girişimciliği teşvik etmesi lazım. 60'lardan, 70'lerden beri insanlara memurluk empoze edilmiş... Esnaflığın ilk önce teşvik edilmesi lazım bu ülkede... Esnaflıkla insan refahı artacak. İnsan refahı arttıkça insanın düşünce ufku açılacak. Düşünce ufku açıldığı zaman demokrasi, özgürlük müdür; özgürlük demokrasi midir gibi sorular önümüze çıkıp tartışmayacağız bunları. Evvela ülkenin bu memurluk zihniyetinden çıkması gerekiyor. (İstanbul, 32, Erkek)

Bu yönde son 10 yıl içinde görüyoruz. Çünkü artık devletin sivil kuruluşlarla, devletin bazı bankalarıyla düşük faizli kredilerle geri dönüşü olmayan kredilerle teşviklerle esnafın önü açılıyor, gençlerin önü açılıyor, ev hanımlarının önü açılıyor. (İstanbul, 32, Erkek)

Ekonomik anlamda biraz daha eskiye nazaran iyiyiz. Eğitim, sağlık anlamında kesinlikle çok iyiyiz. Ama mesela bazı gelir dağılımı konusunda yine kötüyüz. Sonuçta bu ülkedeki paranın yüzde 80'ni 2000 kişinin elinde yani... Bir araba projesi var, bunu özel sektöre bıraktığınızda bir şirket sahibine sorduklarında, ben diyor 40-50 milyar dolar harcayamam uzun vadede... Mesela devletin bu konularda kendi kurması gerektiğini düşünüyorum. Kendi alt yapısıyla

kendi maddi gücü olduğundan dolayı devletin kurmasını isterim mesela ağır sanayi konusunda. Diğer konularda da, arabalar benzinle çalışmıyor da vergiyle çalışıyor ülkemizde. (İstanbul, 30, Erkek)

Ekonomi açısından. Savaşlar olsun, bayağı bir karışık oldu. Hep yabancı uyruklu çalıştırılıyor ve çoğu gençlik olsun hep işsiz. Onlar da çok ucuz paraya çalıştırılıyor. Bunlara en azından bir önlem alınması lazım. Zenci olsun, Türkmenistan, Moğolistan bayağı bir doldu taşıtı ülke. Onlara bir önlem alınması lazım. (İstanbul, 38, Erkek)

Bence vergi reformu yapılması gerekiyor bir an önce. Arkadaşın dediği gibi şu anda Türkiye'de verginin çoğunu bordrolu çalışanlarımız üstlenmiş durumda. (İstanbul, 40, Erkek)

Aşağıdaki özgürlükler bölümünde de anlatacağımız gibi, katılımcılarda günümüz Türkiye'sinde bir "çoğunluk olmalarına rağmen azınlık olma" ruh hali tespit etmek mümkündür. Cumhuriyet Dönemi ya da daha geniş olarak AKP öncesi döneme gönderme yapan bazı katılımcılar, Türkiye'deki son dönem gelişmeleri özgürlükler açısından, genel olarak, olumlu bulmaktadır. Bu anlamda en çok göze çarpan örnek de başörtüsüdür. Öte yandan baskıların devam ettiği konusunda görüşler de vardır. Örneğin, Türkiye'de günümüzde Müslümanlara karşı cephe alındığı şikayeti dile getirilmiştir. Bu görüşler katılımcıların, Türkiye'deki sosyal yaşamda ve kamusal alanda kendilerini nasıl konumlandıklarını anlamak açısından önemlidir.

Benim ilk çocuğum 19 yaşında, şimdi ilk seçimde AK partiye oy verecek. Öyle diyor. Kızım Ak Parti'ye oy verecek, niye? Üniversite kazandı, kapısından girdi kaydını yaptırdı. Fotoğrafını türbanlı olarak verdi. Kimse bir şey demedi, benim kızım da buna bir şey demedi. (Kayseri, 42 Erkek)

[Cumhuriyet Dönemi'nde] Başörtüsünden tutun da işte namaz konusunda birçok konuda kısıtlamalar oldu. Yeni yeni insanlar kendilerini ifade edebiliyor. (Denizli, 42, Kadın)

[Günümüzde dindar kesime tehdit]Bence eskisi kadar değil. (Denizli, 40, Kadın)

Sadece başörtüsünden dolayı örgün eğitim yapmadı mesela kızım. (Denizli, 42, Kadın)

Benim kızım üniversiteyi bitirecek, devlet memuru olduğu dakika türban yasak. Baskı var mı? Burada hala baskı var. Bu Müslüman için sıkıntı. Ama üniversitede serbest, kamu ne, halk biziz, biz bunu istiyoruz azınlık da değiliz. Bunu da istiyoruz. Ama nasıl oluyor, çoğunluk hükmetmiyor demek ki, azınlık hükmediyor. (Kayseri, 42, Erkek)

Ben de arkadaşşıma katılıyorum, yalnız Müslümanlara fırsat verilmiyor. Her yerde, gerek dizilerde olsun gerek gazetelerde olsun her yerden kuşatılmışız. Diyorlar ki, Müslümanlar çalışmıyor. Ben inanmıyorum çalışmadığına. Müslüman'ın kafası çalışmıyor, ona da inanmıyorum. Müslüman'ın kafası çalışıyor ama mutlaka önünü kesiyorlar. (İstanbul, 40, Erkek)

e) Gezi Parkı

Gezi Parkı olayları konusunda hükümeti haklı gören katılımcılar da olmuştur, hükümetin birtakım uygulamalarından şikayet edenler de vardır. Hükümeti haklı görüp, İstanbul'daki protestoları haksız görenlerin genellikle hükümet söylemini tekrarlayarak bu protestoları yedikleri görülür. Gezi Parkı sırasındaki krizin yönetilmesinde kullanılan söylemin yaygınlaştığı, bazı insanlar tarafından kabul edildiği ve yeniden üretildiği anlaşılır. Kriz yönetimi ya da polis şiddeti gibi konularda hükümeti eleştirenler olmasına rağmen, doğrudan Gezi Parkı eylemlerini ve bu eylemler sırasında ortaya koyulan görüşleri savunan katılımcı olmamıştır. Olayların kötü bir şekilde bastırıldığı ama sonuç olarak bastırılması gerektiği düşüncesi hakimdir.

Bazı katılımcılar Gezi Parkı olaylarını tamamen "dış mihrakların" komplosu olarak değerlendirmektedir. Türkiye'nin ilerlemesine karşı yapılan "provokasyonlar" sonucu durumun bu hale geldiği görüşündedirler. Ülkeyi geri çekmek için bir "bahane" olarak gördükleri bu eylemin aslında abartıldığı kadar önemli olmadığı da vurgulanmaktadır. Daha önemli ve acil olarak ise yurt dışındaki savaşlar ve savaş sonucu ölen Müslümanlar öne sürülmektedir.

Gezi Parkı olayı provokasyon olayıdır. Yani dış mihrakların Türkiye üzerindeki provokasyonlarıyla oldu. Türkiye'yi en başta ekonomik ilerlemesini istemeyen dış mihraklar, ajanlar bir iç ayaklanma yapmak istediler ama başaramadılar. (İstanbul, 40, Erkek)

Alman ajanları vardı, bunlar yayınlandı. (İstanbul, 40, Erkek)

Sosyal medyada bir şey okumuştum soyunan kadın İngiliz duran adam Fransız altına da yazmışlar hiç mi vatan evladı yok diye. Şimdi taraflar böyle idi. Polise geelim takındığı tavır hep televizyonlarda izliyoruz Amerika'da suçlu kovalıyorlar veya bir eylem oluyor protesto polis de çıkartıyor vuruyor. O söz konusu değil de burada iki tane cop ile vurulması veya gaz bombası atılması veya derdimiz dört tane ağaç mıydı? (Kayseri, 35, Erkek)

Bence ülkede ne zaman iyi bir şeyler gidilse böyle ortalığı karıştırmak istenir. Veya bazı şeyleri örtbas etmek için bazı kurgular ortaya çıkar, o tarz bir şeydi bence. Hedef saptırmak. (Denizli, 40, Kadın)

Karşı karşıya getirmek istediler. Farklı inançlara farklı kültürlere sahip insanları karşı karşıya getirmeye çalıştılar. Hep diyorum ya hani daha çok bağlıyız birbirimize. (Denizli, 40, Kadın)

AK Parti taraftarı oraya gelmiş olsa orada kimse kalmazdı ama ben şunu anlayamıyorum Gezi Parkı üç tane ağaç için ayağa kalkıyoruz, bir sürü Müslüman kardeşimiz kırılıyor bir tane haberde geçmiyor. Üniversite yapılırken orada binlerce ağaç kesildi, kimse bir şey demedi. (İstanbul, 40, Erkek)

Gezi Parkı eylemlerine karşı çıkarken başvuru ikinci bir yöntem ise hükümetin polis, çevre ve genel yönetim konusundaki icraatlarını övmektir. Katılımcılar polis şiddeti savına karşı polisin son yıllarda daha iyi eğitim aldığını ve karakollardaki şiddetin azaldığını ileri sürmekte, ağaç kesimi eleştirisine karşı ise AKP'nin çeşitli yerlerdeki yeşillendirme çalışmalarını dile getirmektedir. İktidarın ve başbakanın yönetim biçimi genel olarak desteklenmekte, çeşitli alanlardaki "gelişmelerin" göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Şimdi kardeşime bir şey söyleyebilir miyim? Sen iç mihrak, dış mihrak olup olmadığını bilmediğin halde böyle şeylere karşısın, bu başımızdaki Tayyip Erdoğan bunları bildiği halde gücü olduğu halde bunları bu halde bıraktı hiçbir şey bile yapmadı. Onların hepsi provokasyon... Trafığı yeşillendirdi, bütün kavşakları yemyeşil fısıtık gibi yaptı. Adam 3 tane ağacın peşine mi düşecek. (İstanbul, 37, Erkek)

Gezi Parkı ile ilgili bir araştırma yapıldığında biz şunu dedik eyleme katılan kim varsa ya AK Parti karşıtı bir sisteme dâhildir ya da AK Parti seçimini görmüş başka bir iktidarı yaşamamış gençlerdir. Başımızdakine lanet olsun diyen gençlik var. (Kayseri, 40, Erkek)

Onlar bazı şeylerde hata yaptıklarını anladılar tabi. Bazı şeylerde geri çektiler kendilerini zaten. Yani sonuçta onlar da bir insan onlar da hata yapabilirler bazı konularda. (Denizli, 40, Kadın)

Son olarak, Gezi Parkı olaylarında hükümet yanlış tavrı almanın bir dayanağı eylemin kendi içinde çeşitlendiğini, yer yer suç örgütleri tarafından ve genel olarak şiddet kullanarak gerçekleştirildiğini savunmaktadır. Eylemcilerin "örgüt" yanlış olduğunu öne süren bazı katılımcılar özellikle tahribat konusunda ve küfürlü duvar yazıları hakkında tepkilidirler. Bu gerekçeleri öne sürerek eylemcileri haksız bulmakta, polisi ise bu şiddetin mağduru olarak görmektedirler.

Bizim gördüğümüz kadarıyla bir şey yoktu. Ama örgütlü bir kitle vardı orada. Orada adını sanını duymadığımız birçok örgütün elemanları kamp kurmuşlar. (Denizli, 42, Kadın)

Yanlışlar birbirine sürüklüyor da yani burada eylem farklı bir şekilde yapılabilirdi madem bir ağaç eylemi yapacaksın, şiddet kullanma yani ben polisi veya diğerini savunmuyorum. Karşıdaki insan şiddet uyguluyor ben sonra Taksim'e gittim her tarafa yazmışlar, küfür, dükkânları mahvetmişler, talan etmişler. (İstanbul, 40, Erkek)

Polis şiddet görüyor orada taşlanıyor. Sonuçta arabaları ters çevirmeler, camları kırıp, içeriden çıkarıyorlar. (İstanbul, 30, Erkek)

Hayır. Neden yani tamam ilk duyduğum da ben de... Şiddet yanlış ama göstericilerin şiddeti de yanlış. Neden sen esnafın camını indiriyorsun, bankamatikleri söküyorsun. Neden sen kişilerin devletin malına zarar veriyorsun? Belli bir amacın varsa gerçekten amacın oysa, adam gibi yapacaksın gösterini. (Denizli, 40, Kadın)

Bu görüşlere karşılık, Gezi Parkı sürecinin iyi yönetilmediği de vurgulanmaktadır. İktidarın ve başbakanın fevri hareket ettiği, eylemcilere karşı yanlış bir tutum aldığı söylenmiştir. İnsanlarla konuşmak yerine, şiddete başvurmuş olmasının, iktidarın oyunu düşüreceğini belirten bazı katılımcılar, bu olaylar sayesinde AKP karşıtlarının eline koz verildiğini ve bu kozu verenin başlı başına hükümet olduğunu ileri sürmektedirler. Başbakanın belediye işlerine karışmasını yersiz bulanlar vardır ve kişisel olarak halktan özür dilemesi gerektiği belirtilmiştir.

Polislerin eğitimi çok tartışılmaya açık yani o açıyı 45 derece açıyla sıkırsa o insanlar yine dağılacak ama... (İstanbul, 28, Erkek)

Ben şey konusunda çok rahatsız oldum yani dış mihrak, iç mihrak bilemem ama yani ortada bir sorun vardı, bu sorun başka şekillerde de çözülebilirdi ama dört tane eylemcinin bir tane

de polisin öldüğü üzücü bir şekilde olaylar... Yani bu kadar güçlü olduğu söylenen bir iktidar bu kadar fevri hareketler etmemeli dünyanın hiçbir yerinde... Bir kalabalığın üstüne yani bir Müslüman yapmamalı Müslümanı geçtim, insan yapmamalı (İstanbul, 28, Erkek)

Coplarla herkese vurmaya başladı, çadırları yıktı. Başka bir yolla da söyleyebilirdi, bir anda girdiler allak bullak ettiler... O anda AK Parti'ye karşı olanlar için bir koz oluştu. Bu kozu verdiler onlara hep beraber. (İstanbul, 32, Erkek)

Gerçi orada ilk eylem yapan insanlar iyi niyetli insanlardı da ben de istemiyorum artık bir yerlerde alışveriş, AVM yapılmasını... Hani dedim yapılmasın, ben de karşıyım. Baktım olaylar, iş çıkırından çıkıyor artık millet hükümeti devirmenin derdinde ben kesinlikle karşı çıktım eylemcilere. (İstanbul, 30, Erkek)

Gezi Parkı'nda bari burayı da yıkma. Evet, bir yanlış yaptık, bir kerede desin ki; bir yanlış yaptık. Hani ben de destekliyordum ama artık o olaylardan sonra desteklemiyorum bunu söyleyeyim. (İstanbul, 28, Erkek)

Yanlış yaptı özür dileyecek diyorsun. Bu devletin bu insanlardan özür dilemesi dış mihraklara karşı ne demektir? (İstanbul, 40, Erkek)

Gezi Parkı eylemlerinin tek sorumlusu Tayyip Erdoğan'dır. Bu bedelin ona ödetilmesi lazım. İstanbul Büyükşehir Belediyesi kendi yetkisi alanında olan bir konuda encümenin verdiği bir kararı büyük şehir belediyesi uygulayacakken CHP'lisi MHP'lisi oy vermişken sen başbakan olarak çıkıp Taksim'de ben çıkıp Topçu Kışlası'nı yapacağım dersin birilerinin gıcığına gidiyor. (Kayseri, 40, Erkek)

Sen bir başbakansın İstanbul Büyükşehir Başkanı değilsin kardeşim. Kayseri'de yapılan bir projeye sen gelip sazan gibi affedersin atlıyor musun? Yok, sen İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığını geçtin artık bu ülkenin başbakanısının sıradan bir projeye her şeyi sahiplenip sanki belediye başkanı yok meclisi yok gibi bu şekilde dalmanın manası yok. (Kayseri, 40, Erkek)

Gezi Parkı'nın en önemli sonucu şu oldu: %51'le her şeyi yapamayacağını gördü. (Kayseri, 40, Erkek)

Ama ben şuna karşıyım insanların orada hani ölmesi gerçekten orada canından olması çok yanlıştı bence...(Denizli, 40, Kadın)

Bence iktidar ilk girişiminde çok yanlış yaptı... İlk müdahaleler çok abartılı değil miydi, çok abartılıydı gerek yoktu yani o kadar. Karşıdaki insanlarla konuşulabilirdi... Tamam, ama bunu gerektirmiyordu. Tanklarla silahlarla başlarına dikilmeleri gerekmiyordu. Hiçbir şey yoktu çünkü ilk başta. (Denizli, 40, Kadın)

4. SONUÇ: BİREYSELLEŞME, MELEZLEŞME VE ADAPTASYON

Saha çalışmalarını odak grup gözlemleri ile bir araya getirdiğimizde, iki bulgu kümesinin büyük ölçüde birbirini desteklediği görülüyor. Türkiye'nin yeni orta sınıfının 'İslami' niteliği hakkında pek kuşku duymasak da, dindarlık algı ve anlayışının hızla değiştiğini, maddi refahı talep eden, özgürlüğü giderek birey düzleminde ele alan ve bu hedefler doğrultusunda küresel ortama uyum sağlama dürtüsü geliştiren bir dinamikle karşı karşıyayız.

Elimizdeki veri söz konusu değişimin arka planında üç etkenin varlığına işaret ediyor. Birincisi Kemalizm'in bu yeni dinamik üzerinde hemen hiç etkili olmaması, buna karşılık liberal fikir ve bakışın birçok tercih ve eğilimi doğrudan etkilemesidir. İkincisi, bu değişim cemaatçilikten uzaklaşan yeni bir birey de yaratmakta, ancak bu 'uzaklaşma' kişinin somut olarak cemaatin dışına çıkması anlamına gelmemektedir. 'Yeni dindar' cemaatinin içinde kalarak bireyleşme, diğer bir deyişle 'kişilik geliştirme' ve böylece farklılaşabilme özelliği göstermektedir. Üçüncü olarak ise, yaşanan değişimde bariz bir AKP etkisi gözlemlenmektedir. Yeni orta sınıfın dili, söylemi, yargıları ve muhakeme biçimi AKP'nin çizdiği bir çerçeve içinde gerçekleşmekte ve anlam bulmaktadır.

Bu etkenlerin bir arada olması ise iki büyük sosyal dinamik üretmiş gözüküyor: Sekülerleşme ile dindarlığın birlikte geliştiği ve birbirini tamamladığı kendine has bir süreç yaşanırken, aynı anda da modern dünyanın gelişmişlik seviyesini hızla elde etmeye dönük bir adaptasyon enerjisi ortaya çıkmış durumda. Bu iki dinamik geleneksel İslami kesimin ana gövdesini kendi dışıyla yoğun bir etkileşime sokarken, bir yandan da bu radikal açılımı bir 'yeniden cemaatleşme' sayesinde yumuşatıyor. Ancak ortaya çıkan 'yeni cemaatleşme' artık içe kapalı olmayan, aksine genişleyen, sınırları geçirgen hale gelen, dolayısıyla laik kesimi de içine davet eden bir nitelik arz ediyor. Bunun en önemli sonucu (AKP'nin sürekli seçim başarısının da sırrı) Türkiye'de ilk kez laik ve İslami kesimi buluşturan bir melezleşmenin yaşanıyor olması ve bu yeni sosyal kesimin kesintisiz bir büyüme trendi göstermesidir.

Böylesi bir melezleşme bir yandan geleneksel dindarlığı, ama aynı anda da klasik devletçi laiklik anlayışını törpülemekte, kişilerin hızla değişen bir dünyada birbiriyle tutarlı olmayabilen hayal, hedef ve değerlere sahip olmasına yol açabilmektedir. Elimizdeki saha sonuçları ve odak çalışması Türkiye'deki yeni orta sınıfın epeyce eklektik olabildiğini, pragmatik ve geçici dengeleri önemseydiğini, çelişkileri taşımaktan gocunmadığını ortaya koyuyor.

Daha detayda bakıldığında, demokrasinin ilkesel kabulü ile yüzeysel yorumları arasında kalındığı, demokrasinin esasta bir çoğunlukçuluk olarak algılandığı, bunun ima ettiği olumsuzluğun ise çoğulcu bir yaklaşımla giderilmeye çalışıldığı gözlemleniyor. Öte yandan demokrasiyi 'düşünce farklılıklarını temel alan bir azınlık hakkı meselesi' olarak gören demokrat bir anlayışın da İslami kesim içinde yeşerdiği anlaşılıyor.

Devlete geleneksel olarak fazlasıyla bağımlı bir mirasa sahip olunmasının sonucu olarak bugün hala devletsizlik bir kimsesizlik ve sahipsizlik olarak görülüyor. Devletin işlevinin özgürlüklere ölçü, çerçeve ve sınır getirmesi olduğu vurgulanıyor. Ancak yeni orta sınıfın tasavvurundaki devletin de açıkça bir sınırı var ve çözüm 'özgürlüklerden feragat bir yere kadar' dedirten bir pragmatik denge içinde aranıyor.

Şeriat konusuna bakarken alttan alta giden bir mesajı gözden kaçırmamakta yarar var: Türkiye'nin İslami kesimi için din referansı, önünde sürekli açılan yeni dünya içinde kaybolmayı önleyen bir çıpa. Şeriat, hem dindarlığın olması gereken şeklini sunan bir zemin, hem de Osmanlı'dan bu yana bir adalet talebi olarak seslendirilmesi nedeniyle, toplumsal hafızada olumlu bir yere sahip. Ancak elimizdeki veriler 'şeriat' kavramının cemaatçi bir anlayıştan kurtulmuş olduğunu, bireysel dindarlığın parçası olarak algılandığını ve özgürlük talebi ile el ele gittiğini gösteriyor. Çünkü dinin bireysel düzlemde her haliyle yaşanabilmesi özgürlük ortamını gerekli kılmakta.

Türkiye'nin Kemalist geçmişi yeni orta sınıfın cemaat algısını da büyük ölçüde belirlemiş gözüküyor. Nitekim cemaat hızlı değişim ve yeni normlar karşısında bir korunma alanı olarak ortaya çıkıyor. İslami kesimin hala kendisini bir tür 'azınlık' olarak görme eğilimi, devletin ideolojik baskısından bağımsız olarak anlaşılabilir. Bu ruh hali cemaatin örf ve adetlerin korunması için bir zemin oluşturduğunu söylüyor. Ama bu durum İslami cemaat bireylerinin kendi iradeleri ile cemaat normlarını zorlamalarını engellemiyor. Diğer bir deyişle yeni orta sınıfın devlete karşı cemaate dayandığını, buna karşılık özgürlükleri hem devlet hem cemaat karşısında güçlenmek için istediğini öne sürmek mümkün. Bu bakışın özellikle nesil farklılıkları söz konusu olduğunda yarattığı sonuç, odak grup çalışmasında da görüldüğü üzere, genç neslin giderek daha da cemaat dışına doğru kayacağına peşinen kabulüdür.

Önümüzdeki dönemin temel sosyal ve siyasi sorunlarından biri olan Alevilik konusunda da, çoklu ve çelişkili algıların yan yana taşındığı görülüyor. Alevilerin haklarının verilmesi, Alevilerle bir grup olarak birlikte yaşanması konusunda bir sorun görülüyor. Buna karşılık Alevilerle aile bağları kurma konusunda derin bir direnç var, çünkü ailenin belirli bir ortak din ve ahlak algısı etrafında örülmesi gerektiği varsayılıyor. Öte yandan etnik kimlik farklılıklarında sorunun daha az olduğu söylenebilir. Siyasi tehdit oluşturmadığı sürece farklılıkların toplumsal kabulüne açık bir bakış açısının giderek yerleştiği görülüyor.

Yeni orta sınıf için aile en değerli kurum olarak öne çıkmakta ve korunması yönünde bir kaygı taşınmakta. Adapte olunması gereken küresel dünyanın yarattığı tehditler karşısında ne devlet ne de cemaat artık yeterince anlamlı değil. Anlaşılan o ki bireyselleşmenin kaçınılmaz, hatta genç nesiller açısından istenilir olduğu bir durumda, boşlukta kalmayı önleyecek tek kurum aile. Diğer taraftan ailenin de kadın ve çocuk üzerinden modernleşmesi doğal algılanıyor. Yeter ki yavaş olsun, sindirilsin ve ailenin geleneksel değer sistemini olabildiğince sürdürsün.

Bu bağlamda kadının özel bir işlevi var ve nitekim Türkiye'deki büyük toplumsal değişim dinamiğinin esas olarak kadın üzerinden yaşandığını öne sürmek mümkün (bu durum Kürt toplumunda çok daha belirgin). Ahlak ve namus kavramlarının büyük ölçüde dindışı hale gelmesi, kadına bakışta dinin değil hayat tarzının öne çıkması, kadınların iş hayatına girmeleri, geleneksel algıyı temelden sarsmış durumda. Yine de bu değişimin sorunsuz olduğu söylenemez, çünkü kadını aile içinde ve geleneksel rolünde tutmak üzere bir direnç de mevcut. Kadınların bu duruma tepkisini ise 'ölçülü özgürlük' kavramıyla özetlemek mümkün gözüküyor. Kadınlar genelde erkeklerden daha özgürlükçü bir tutum alıyor ve klasik aile algısının dışına çıkan bir bakış geliştiriyorlar, ama diğer taraftan da sosyal ilişki sistemini bozmaya çekiniyorlar.

Yeni orta sınıfa damgasını vuran en önemli unsurlardan biri ise muhakkak ki yeni 'İslami bireyin' ekonomik bir aktör olarak yeniden tanımlanması... Dinin piyasa gerekleri karşısında nötr hale geldiği, iş hayatına rasyonel bakışın yerleştiği, girişimciliğin özenilen bir nitelik olarak algılandığı, kalkınma ve gelişmişliğin olumlu değerler olarak görüldüğü bir yeni dünya oluşmuş durumda. Memurluk

zihniyetinin horlandığı, esnaflığın teşvik edildiği bu ortam, belirgin bir zenginleşme ve genel piyasa sistemine entegrasyon hayaliyle birlikte yaşanıyor.

Söz konusu bakış Türkiye'nin yeni orta sınıfında AB'yi ve Batı'yı olumlu bir referansa dönüştürüyor. Diğer taraftan Batı'nın duyarsız ve İslam'ı dışlayan tutumu karşısında güvenilmez bulunmaya devam edildiği de gözlemleniyor. Ancak Batı'nın sadece ekonomik bir çekim merkezi olmadığı açık. Nitekim odak grup çalışmasının gösterdiği üzere, Batı'da insanların dürüst oldukları, kanunlara uyum hassasiyeti gösterdikleri, daha önemlisi geniş bir dünya görüşü geliştirdikleri düşünülüyor. Bu bağlamda Türkiye'nin Batı ile Doğu arasında bir yerde durduğu, farklı açılardan bakıldığında Batı'dan iyi veya kötü sayılabileceği, ama 'İslami Doğu'dan' her anlamda daha iyi konumda olduğu vurgulanıyor. Buradaki en kritik önermelerden biri Doğu'nun insana değer vermemesi. Türkiye'nin sadece kalkınmışlık değil, özgürlük açısından da Doğu'dan daha 'ilerde' olduğu düşünülüyor ve özgürlüğün gelişmesi gereken bir değer olarak sahiplenildiği anlaşılıyor.

Odak çalışmalarında ele alınan Gezi olayları, bu karmaşık değişim dinamiğini somut bir toplumsal gerilim karşısında sınıyor. Gruplara katılanlar arasında Gezi eylemlerini savunan hiç kimse olmamasına karşın, olayların yanlış bir şekilde bastırıldığı yönünde bir kanaat var. Bu bakışın tipik bir orta sınıf refleksi olduğu söylenebilir, çünkü bir hak talebinin şiddete bu denli yakın olması kabul edilemez bulunuyor. Öte yandan olayların son kertede AKP karşıtlığından beslendiği tespiti yapılıyor ve bu noktada hükümete destek veriliyor. Bu yaklaşım AKP ile yeni orta sınıf arasında bir sosyolojik ve siyasi bağ olduğunun göstergesi olarak okunabilir. Ancak bu ilişki iktidar lehine bir 'bias' da yaratmıyor. Başbakan'ın fevri davrandığı, belediyelere karışmakla yanlış yaptığı, hatta toplumdan özür dilemesi gerektiği söyleniyor. İdarenin kararlarının salt teknik nitelikte olmadığı, toplumun kimliksel ve ahlaki tercihlerini de dikkate alması gerektiği vurgulanıyor. Diğer bir deyişle AKP tarafından temsil edildiğini öne sürebileceğimiz bu kesimde, bizzat iktidara karşı da geçmişte pek rastlanılmayan bir nesnellik ve doğruculuk tavrı mevcut. Bu tutumu yaşanmakta olan değişim ve adaptasyon sürecine bağlamak pek yanlış gözüküyor.

Toparlarsak, Türkiye'de son otuz yıl içinde yeşeren ve AKP iktidarları döneminde büyük bir ivme kazanan 'yeni orta sınıf', değişim ve uyum arzusu ile kimliksel ve ahlaki değerlerin korunması dürtüsü arasında kalmış bir sosyolojik tabana işaret etmekte. Ancak bu iki eğilim arasında tam bir denge kurulmaktan ziyade, değişimin gerekleri veri alınıyor ve kimliksel/ahlaki değerler ona uygun biçimde, ama kendi niteliklerini kaybetmeden değişim sürecine adapte ediliyor. Bu toplumsal dinamiğin sonucu olarak, yeni orta sınıf İslami duyarlılığı taşıyan bir zemin etrafında şekillense de, sınırı dindar bireylerle veya cemaatlerle çizilmiyor. İslami tabanın tedrici sekülerleşmesine paralel olarak, laik tabanın bir bölümünde de tedrici bir dindarlaşmanın olduğu söylenebilir. Ayrıca bu iki kesim birbirinden bağımsız durmayıp, iç içe geçerek melezleşiyor. Dolayısıyla yeni orta sınıfa damgasını vuran niteliklerden biri ahlaki ve manevi değerlerin hem dini bir referansa dayanması, hem de geleneksel din yorumunun çok ötesine taşınarak günümüzün küresel normlarıyla uyumlu kılınmasıdır. Bu ise yeni orta sınıfın Batılı normları anımsatan bir rasyonelleşme ve nesnelleşme çerçevesi geliştirmesine neden oluyor.

Dolayısıyla önümüzdeki süreçte yeni orta sınıfa 'İslami' demek de giderek zorlaşacaktır. Müslümanlığın bir veri olarak alındığı, ama dini olmaktan ziyade kültürel bir meşruiyet çerçevesi olarak algılandığı yeni bir toplumsal geçişkenlik dinamiği ile karşı karşıyayız. Yapılan çalışmalar ve niteliksel gözlemler söz konusu melezleşmenin genişleyeceğini, ama iktisadi ve siyasi güç arttıkça

İslami kesimin içinde daha içe dönük bir burjuvazinin de oluşabileceğinin işaretlerini vermekte. Önümüzdeki dönem burjuvazinin farklı alt kesimleri arasında bir pay alma mücadelesini de ifade edecek. Ancak AKP'nin başarısının salt zenginleşmeye değil, 'dünyaya entegre olabilen bir zenginleşmeye' dayandığı düşünülürse, siyasi iradenin de yukarıda anlatılan melezleşmeye destek doğrultusunda olacağı öngörülebilir. Bu entegrasyonun sadece iktisadi alanda kalmayıp, genç ve kadınlardan başlayarak, aileye ve sosyal etkileşimin her alanına yansıtacağı; bir yandan bireyselleşmeyi, diğer yandan da temel hak ve özgürlük taleplerini teşvik edeceğini şu ana kadar yaşananlardan çıkarsamak mümkün. Bu ise Türkiye'nin yeni orta sınıf eğilimlerinin, ülkeyi giderek Batı'nın gündelik hayat algısına doğru yaklaştıracağını söylüyor.

REFERANSLAR

KONDA

- Kadınların Siyasette Temsili (Mayıs 2011)
Hukuk ve Adalet – Algı ve Beklentiler (Haziran 2011)
Siyasette ve Toplumda Kutuplaşma (Haziran 2010)
Siyasal Kimlik Tanımları (Temmuz 2010)
Yaşam Tarzları Araştırması (2008)
Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması (Eylül 2006)
Türkiye'de Kadınların İnsan Hakları Farkındalığı ve Davranışları Araştırması (Ağustos 2008)

PEW

- Pew, Büyük Bölünme (The Great Divide) (2006)
Pew, Küresel Tutumlar (Global Attitudes), 2007
Pew Global, Batılılar ve Müslümanlar Birbirlerini Nasıl Görüyor (How Westerners and Muslims View Each Other), 2011

TESEV

- Anayasaya Dair Tanım ve Beklentiler Saha Araştırması (Eylül 2012)
Türkiye'de Dış Politika Algısı (Mayıs 2011)
Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset (2006)

CARKOGLU, ALİ ve ERSİN KALAYCIOĞLU

- Türkiye'de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma (2010)

YILMAZ, HAKAN

- Türkiye'de Muhafazakarlık (2012)
Türkiye'de Muhafazakarlık (2008)
Türkiye'de Ortasınıf (2007)

EK 1: ODAK GRUP DEMOGRAFİ

DENİZLİ

GÖRÜŞMECİLER	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	G9
YAŞ	40	42	37	38	40	41	45	37	41
DOĞUM YERİ	Denizli	Denizli	Denizli	Hollanda	Denizli	Denizli	Denizli	Denizli	Malatya
NERELİ	Denizli	Denizli	Denizli	Denizli	Muğla	Denizli	Denizli	Denizli	Malatya
MEDENİ DURUM	Dul/Boşanmış	Evli	Evli	Dul/Boşanmış	Evli	Evli	Evli	Evli	Evli
ÇOCUK SAYISI	2	3	1	1	3	2	2	-	3
EGİTİM	Lise	İlkokul	Lise	Lise	Üniversite	-	Lise	Lise	Ortaokul
İŞİ	İç giyim mağaza sahibi	Eşarp Mağaza sahibi	Ev hanımı	Butik işletiyor	Kıyafet satışı	İşsiz	İşsiz	Ev hanımı	Eşinin dükkanında çalışıyor
GELİR	2501-3000	3501-4000	3501-4000	2501-3000	3501-4000	2501-3000	2501-3000	2501-3000	2501-3000
EŞİ ÇALIŞIYOR MU?	-	Evet	Evet	-	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
OTOMOBİL	Yok	Var	Var	Var	Yok	Var	Var	Var	Var
EV	Var	Yok	Var	Var	Yok	Var	Var	Var	Yok

İSTANBUL

GÖRÜŞMECİLER	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8
YAŞ	37	40	40	30	40	28	38	32
DOĞUM YERİ	İstanbul	Giresun	Mersin	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	Mardin
NERELİ	Trabzon	Giresun	Mersin	Sivas	İstanbul	Sivas	Giresun	Mardin
MEDENİ DURUM	Evli	Evli	Evli	Bekar	Evli	Bekar	Evli	Evli
ÇOCUK SAYISI	2	3	2	-	3	-	1	1
EGITIM	Lise	Lise	Üniversite	Üniversite	Üniversite	Üniversite	Üniversite	Üniversite
İŞİ	Mobilya İşi	Dekorasyon	Muhasebeci	Gıda Firması	Muhasebeci	Araba Galerisi Ortağı	Çay ocağı ve cafe	Banka Çalışanı
GELİR	4001-5000	4001-5000	4001-5000	4001-5000	4001-5000	4001-5000	3501-4000	3501-4000
EŞİ ÇALIŞIYOR MU?	Hayır	Hayır	Evet	-	Evet	-	Hayır	Hayır
OTOMOBİL	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
EV	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var

KAYSERİ

GÖRÜŞMECİLER	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8
YAŞ	39	40	35	42	40	35	37	35
DOĞUM YERİ	Kayseri	Kayseri	Kayseri	Kayseri	Kayseri	Kayseri	Kayseri	Kayseri
NERELİ	Kayseri	Kayseri	Kayseri	Kayseri	Kayseri	Kayseri	Sivas	Kayseri
MEDENİ DURUM	Evli	Evli	Evli	Evli	Evli	Bekar	Evli	Evli
ÇOCUK SAYISI	4	3	-	3	2	-	1	2
EGITIM	Lise	Üniversite	Lise	Üniversite	Üniversite	Üniversite	Üniversite	Üniversite
İŞİ	Market sahibi	Sigorta firması sahibi	Oyuncak Mağazası Sahibi	Tekstil Esnafı	Restaurant Sahibi	Avukat	Banka Memuru	Geri dönüşüm lastik malz. değerlendirme
GELİR	4000-5000	3500-4000	2501-3000	3001-3500	2501-3000	3001-3500	2501-3000	3501-4000
EŞİ ÇALIŞIYOR MU	Hayır	Hayır	Hayır	Evet	Hayır	-	Hayır	Hayır
OTOMOBİL	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
EV	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var



TESEV

**Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı**

*Turkish Economic and
Social Studies Foundation*